REVISTA ISTORICĂ

Anul al XIII-lea, N-le 7-9. Iulie-Septembre 1927.

DĂRI DE SAMĂ DOCUMENTE ȘI NOTIȚE

PUBLICATE DE

N. IORGA

cu concursul mai multor specialiști

SUMARIUL:

N. Iorga: B. P. Hasdeu (cu prilejul comemorării lui la Cîmpina).
G. G. Mateescu: Strămoșii noștri:
I. — Neamurile traco-dace și istoria lor.
II. — Viața și cultura neamurilor traco-dace.
III. — Primele civilisații italice.
IV. — Știri nouă despre începuturile Romei.
V. — O enigmă a istoriei: Originea și limba Etruscilor.
VI. — Expansiunea Etruscilor și hegemonia lor în Italia.
N. Iorga: O carte necunoscută.
„ Cursul de istoria Romînilor a lui Florian Aaron.
Constantin I. Karadja: Detalii asupra ambasadorilor turcești la Stockholm din 1729 și 1732.
Documente de *N. Iorga, P. Georgian* și *A. Sacerdoțeanu.*
Dări de samă, Cronică de *Const. I. Karadja* și *N. Iorga.*

1927
TIPOGRAFIA „DATINA ROMÂNEASCĂ", VĂLENII-DE-MUNTE (PRAHOVA)

Prețul **30 Lei.**

www.dacoromanica.ro

Anul al XIII-lea, n-le 7-9. Iulie-Septembre 1927.

REVISTA ISTORICĂ

— DĂRI DE SAMĂ. DOCUMENTE ŞI NOTIŢE —

PUBLICATĂ de N. IORGA, CU CONCURSUL MAI MULTOR SPECIALIŞTI

B. P. HASDEU

— cu prilejul comemorării lui la Cîmpina[1] —

E frumos din partea Cîmpinenilor că s'au gîndit să comemoreze pe Hasdeu. Cu atît mai frumos, cu cît isolatul care a venit, sfărîmat de viaţă şi atins de una din acele lovituri pentru care nu este mîngîiere, a căutat aici numai un adăpost al ultimilor săi ani într'un frumos colţ de ţară unde cred că atunci nu domina încă folositoarea exploatare a petrolului. Deprins a nu se lega de mediu şi păstrîndu-se întreg pentru cugetarea sa, îndreptată atunci către ce e mai presus de noi, în forme care nu sînt ale noastre şi ale Bisericii noastre, dar prin care el îşi adormia durerea, el nu putea fi colaboratorul acelora între cari se aşezase. De altfel nici nu pătrunsese încă acea conştiinţă, care astăzi e, oriunde, neapărată: că oricine, oricît ar fi el, nu are dreptul să se despartă de nevoile şi cerinţile acelora între cari l-a aşezat soarta.

În comemorarea pe care au iniţiat-o Cîmpinenii ei au cu dînşii o întreagă opinie românească. Înainte de minunea unirii ţerilor locuite de neamul nostru, aceasta ar fi fost cu neputinţă. Opiniei ardelene, încă sfioasă, îi stăteau în cale piedeci de neînlăturat, Bucovina zăcea în asfixia austriacă, şi Basarabia, de unde ni-a venit Hasdeu, ca un simbol sau, mai bine: ca o prevestire, n'avea glas în hotărîrile poporului românesc. Astăzi ea se poate manifesta întreagă la îndeplinirea datoriilor ei morale.

În sală sînt acum şi oameni cari aparţin altei direcţii decît aceleia pe care a vrut s'o imprime acest geniu incomplect care a fost Hasdeu. Colegul mieu

[1] Din conferinţa ţinută la Ateneul de acolo (28 August).

www.dacoromanica.ro

Mehedinți e elevul și se consideră ca moștenitorul lui Maiorescu. Ce luptă s'a purtat pe vremuri între acești doi fruntași intelectuali ai vremii lor, a căror înțelegere, care putea fi așa de fericită pentru progresul nostru cultural, a fost zădărnicită și de acei parasiți intriganți cari joacă un așa de mare rol în societatea noastră și pe cari isolatul i-a tolerat prea mult, până la sfîrșit, în jurul său! Între unul și altul erau mari deosebiri: la Hasdeu efervescența romantismului capricios, avîntul imaginației îndrăznețe, știința imensă în toate domeniile și nesfîrșita curiositate de a mai afla, instinctul nestăpînit al continuei creațiuni; la cellalt care n'a fost un creator, armonia unor mari însușiri cultivate în cele mai bune școli apusene, disciplina impusă, perfecta stăpînire a voinței, permanenta atitudine a unei armonii de măsură antică. Hasdeu ar fi putut fi prin entusiasmul său șeful unei întregi generații, dacă nu s'ar fi complăcut în singurătatea gîndurilor sale; în jurul celuilalt, mai sociabil, din temperament ca și din chibzuială, s'a strîns o școală întreagă. Dar noi nu primim din moștenirea lor decît aceia ce-i unește, complectîndu-se. Temperamentele care se dușmăniau s'au dus, opera lor care-i apropie, rămîne: o reținem pe acesta. Și astfel directorul de până ieri al „Convorbirelor literare" poate fi aici. Și eu însumi, care nu m'am înțeles totdeauna în păreri, cu puținătatea mea față de gloria lui, am putut primi chemarea care mi-a dat sarcina, atît de delicată, de astăzi. Aceasta cu atît mai mult, cu cît soarta a vrut ca ultimii ani ai înaintașului să aibă pentru mine zîmbetul care prea multă vreme, și nu din vina mea, mi-a fost refusat. Pot vorbi astfel cu mintea liberă și inima caldă fără a mă face vinovat de una din acele ipocrisii care, într'o societate unde interesele fac așa de mult să varieze părerile unora despre alții, sînt așa de dese, — dar pe care să mi fie permis a continuà să le răsping.

Cînd, din anume cercuri tinerești, s'a luat întăia inițiativă a acestei comemorări, s'au comis, cu voie

www.dacoromanica.ro

sau fără, cîteva greşeli, a căror îndreptare-mi va permite să dau de la început anume linii principale din subiectul mieu.

Cred că s'a înţeles a se da generaţiei mele, care ea însăşi se apleacă spre comemorări din nenorocire prea apropiate, o lecţie de amintire şi de apreciere a aceluia care a fost de sigur un erou al cugetării româneşti în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Tinerii sînt prea ocupaţi de ei înşii ca să poată recomanda pietate unor oameni pe cari încercările vieţii ar fi ajuns ca să-i facă pioşi. Lecţia care s'a intenţionat, n'o primim. Şi adaug: tot aşa de puţin scăderea care ni-ar veni din ridicarea unei figuri pe care, în totalitatea ei, o admirăm. Fiecare om are a fi judecat în margenile datoriei pe care a avut-o generaţia sa; de la o generaţie la alta se poate compara talentul singur, nu şi felul cum a fost întrebuinţat.

Tineretul de acum treizeci-patruzeci de ani n'a avut pentru Hasdeu alte sentimente decît cele cuvenite, şi el însuşi, de şi altele erau metodele lui, a privit şi părinteşte către dînsul. Îmi aduc aminte — permiteţi-mi aceste vechi impresii — de momentul cînd licenţiatul ieşean care eram eu — şi aceasta nu era o recomandare — s'a presintat la „Revista Nouă" a lui Hasdeu. Mă conducea poetul Arthur Stavri, acum fost prefect la Dorohoiu. Da, poet, pe vremea cînd pentru acesta trebuia să aibi minte, inimă, şi să scrii şi româneşte. Revista nu se redacta în cine ştie ce sumbru cavou. În Strada Regală după odaia din faţă unde alegea materia d. redactor Ghionis, care, în românească lui specială, îmi atribuia sexul feminin al literei finale din numele mieu, cămăruţa de redacţie aduna în jurul lui Hasdeu, care credea, greşit, în prevestirea unei morţi apropiate, cu termin, ceia ce nu-l împiedeca de a glumi despre toate, pe Ionescu Gion, de o solemnă înfăţişare ţapănă, pe d. Speranţă, pe Cosmovici, care purta în figura lui tragică prevestirea unei vieţi nenorocite, pe d. Lazăr Şăineanu, devenit pe urmă, la Paris, Sainéan, cu atîta uitare plină de ură a ţerii

www.dacoromanica.ro

unde s'a născut, încît, acum cîţiva ani, acolo, găsindu-l la editorul mieu şi adresîndu-mă lui în româneşte, m'a întrebat care e limba în care-i vorbesc. Venind drept la mine, impunătorul bătrîn, care ştia totuşi că sînt de la o şcoală care-l critică aspru, îmi dădu într'o parte pentru totdeauna „bretonul" lăsat larg pe frunte, într'o vreme cînd pentru un socialism fără bombe, dar cu milă de oameni, părul scurt era, ca astăzi, apanagiul femeilor, dar noi, cîţi eram socialişti, ne credeam obligaţi a păstra comoara chicei noastre. Peste cîtva timp, de şi nu aduceam decît, probabil, ceva pretenţie pentru o erudiţie închipuită, pe care mi-o dăruia ignoranţa încunjurătoare, Hasdeu se înţelegea cu adversarul său în atîtea, Odobescu, pentru a trimete în Apus la studii pe un băietan care, din fericire, nu trecuse niciunul din concursurile ce selecţionează, adesea, de-a'ndoasele.

Nu, între generaţia critică, realistă, păzită de orice avînt, îndreptată spre simple, dar exacte şi, dacă se poate, inteligente, constatări, între noi aceştia cari, şi dacă aveam aripile cugetării şi poesiei, ne siliam a le înfăşura ca să nu jignim pe cei lipsiţi de dînsele, şi între vrăjitorul, magul intuiţiilor fulgerătoare şi rîvnirii fără rugăciune, prin misterioase atingeri, spre cerurile care ni sînt atît de închise, n'a fost acel antagonism, de care s'ar servi bucuros o generaţie pripită în a-şi căpăta pe ruinele operei noastre o notorietate care cere timp, sacrificiu — şi oarecare dovezi de discreţie, caracteristică poporului nostru.

Dacă între noi şi dînsul, răpede acaparat de cine nu putea trăi fără tot ce li dădea el, n'a fost un rodnic contact permanent, în care i-am fi putut da ceia ce oamenii cărunţi pot primi fără a scădea de la cei mai noi decît dînşii: o ţinere în curent cu o îndreptare ceva mai la stînga, aceasta nu se datoreşte unei vinovăţii, dintr'o parte şi din alta, ci fatalităţii care i-a impus singurătatea, l-a condamnat la dînsa în chiar vremea tinereţei şi maturităţii lui.

În adevăr, într'o literatură sprijinită pe o neclintită

www.dacoromanica.ro

tradiție, care de la vechii scriitori bisericești trece la cronicarii secolului al XVII-lea, nu lasă neatinși pe Ardelenii școlii latiniste și influențează romantismul lui Alecsandri și Kogălniceanu, naționalismul înfocat al lui Bălcescu, ajunge la generația lui Odobescu și capătă o admirabilă și omnilaterală expresie în Eminescu, el, Hasdeu, n'a avut nimic a face cu dînsa. Pe cînd, în vremea noastră, o Elena Văcărescu duce în literatura francesă aromele moșiei dîmbovițene și focul inimilor aristocrației românești din veacul trecut, pe cînd Ana de Noailles, cu tot gestul său de tăgăduire, iertat capriciului femeiesc, se impune ca întâiul poet frances prin acel simț al tainei — strunele de harpă eoliană din adîncurile neștiute ale sufletului — pe care nu-l are spiritul frances, de îngrijită suprafață, pe cînd chiar în Chefalonitul brăilean Panait Istrati, de o așa de bogată faimă actuală, e nota pe care o știm din Sandu Aldea, din Sadoveanu, Hasdeu nu ni datorește nimic ; el ni aduce, hotărît a se opune mediului, tratat ca o ironică mîndrie, ciudata sa notă străină. O mare familie, ridicîndu-se prin Lupașcii Hîjdăi pănă la Vodă Ștefan Petriceicu, dar împestrițată continuu cu femei de alt neam ; un mediu basarabean mai puțin viu supt vechiul poet polon Boleslas Hyzdew, dar înoit moldovenește, cu toată forma rusească, de tatăl, Alexandru ; lipsa maicei romînce de la care vine pecetea indelebilă. În aceste condiții, el cade ca o bombă în societatea românească de pe la 1850, cu viața ei elegantă și ticnită, de o aleasă sociabilitate: domnișoarele cîntînd din harpă supt lumînările de spermanțetă ale policandrului, pe cînd domnii la masa verde pe care se sprijină trichelele cu cristalele irisate de lumină joacă pănă în ziuă cărțile și în salonul de alături se înjghiabă acele danțuri alese: polcă, mazurcă, vals, pe care nu le puteau juca și animalele, ca pe acelea de astăzi. Omul, total insociabil, uimind și puind pe fiecare în poziția de apărare, aduce reminiscențe de Universitate rusească, de regiment împărătesc, de aventuri într'o țară neștiută și, se zice, pretenții petriceiciane la tron pe o vreme

www.dacoromanica.ro

cînd ele erau presupuse lui Kogălniceanu şi existente la Alecsandri. În Moldova *Propăşirii* de ieri, care-şi are acum *România literară,* de colaboraţie a unei întregi generaţii româneşti de pretutindeni, el se refusă la orice muncă împreună. Apar, într'o ortografie specială, broşuri, reviste în care singuratecul tratează lucruri care-l interesează pe dînsul. De ce vreau ceilalţi, de ce doreşte o societate întreagă, de frigurile Unirii nu se preocupă ; abia mai tărziu va încerca supt Cuza-Vodă, de care s'a ţinut personal departe, o atitudine care să fie numai a sa, iar supt Carol I-iu o mişcare menită a-l înălţa acolo unde ţintiau visuri nemărturisite. Şi societăţile neînţelese în nevoile lor condamnă la acea isolare pe care numai însuşiri geniale o pot înălţa, dacă nu şi mîngîia.

Iată-l, peste cîţiva ani numai, director al Arhivelor, în mijlocul acelor lupte politice care nu-l pot cîştiga pentru o definitivă fixare. Era încă latinism, oricum: occidentalism în aier. Rămăşiţe de Verum Latium-Bîrlad, de Bistriţa-Bistertia şi de Tîrgul-Vestei, pentru ţigănimea din margenea tîrgovişteană, bogată în vestale, dăinuiau în mintea generaţiei stăpînitoare. Nimeni nu cerea slavism şi slavişti. După datoria pe care şi-o simte faţă de ştiinţă, meşterul de combinaţii istorice al *Istoriei critice* publică documentele slavone ale vechilor noastre cancelarii în *Arhiva istorică*. — aşteptînd zapisele şi răvaşele româneşti ale *Cuvintelor din bătrîni.* Nu se putea aştepta la o mulţămire generală. Dar aceasta-i era indiferent, de şi sufletul lui nu era nesimţitor la laudă. N'a mers însă, ca urmaşii lui în acest domeniu, pănă la admiterea, în dauna originalităţii noastre, a tuturor opiniilor filologiei germane care ne făceau debitori pentru religie, forma de Stat şi cultură, nu numai ai Sîrbilor, cu cari sîntem de sigur înrudiţi ca rasă prin Traco-Iliri ca şi prin Romani, dar ai poporului receptiv şi imitator cari sînt Bulgarii.

După *vremea revelaţiilor,* după aceia *a iniţiativelor* vine vremea *construcţiilor.* I se cere, de Carol I-iu, cu care, împăciuitorul, el s'a împăcat, un Dicţionariu al

www.dacoromanica.ro

limbii. Cu titlul impunător de *Magnum Etymologicum*, el dă în loc o imensă Enciclopedie națională, care — odată ce însuși Dicționariul, adevărat, al d-lui Sextil Pușcariu, cu fișe și colaboratori, zăbovește — nu putea decît să rămîie un interesant fragment la acela care lucra cu colaboratori de ocasie și cu apelul la divinație în fiecare moment, mergînd cu grija personală pănă la ultima corectură. El singur iarăși pe drumurile lui, apărat față de mediu, cum, mai tărziu, își va face, contra societății întregi, o religie a lui, al cării mare preot a voit să fie, chiar dacă nu veniau decît rari și adesea interesați credincioși.

Spre această parte din sufletul și fapta lui se îndreaptă azi o samă desorientată a tineretului dintr'o vreme cu nervii zguduiți. I se pare că și prin acest uriaș fără tovarăș s'ar putea îndemna la aventurile spiritului într'o vreme bogată în aventurile politice și sociale, toate de o potrivă de condamnabile față de datoriile care ne cer și de nevoile care ne strîng.

Dar, cas extrem de rar, Hasdeu, care putea scusa orice prin incomensurabilul însușirilor sale, e un model, adevăratul model pentru tineret prin calități diametral opuse.

Zburătorul ipoteselor celor mai cutezătoare nu le-a putut consolida. Nimeni n'ar admite azi, în istorie unde era necesar să se puie cu sforțările noastre modeste, un zăgaz personalismului care nu e totdeauna represintat de oameni geniali, genealogia Basarabilor din veacul al XIII-lea, sprijiniți pe o înșeilare a Grecului Fotinò, întrebuințînd o vagă cronică sîrbească. Aceiași soartă o au multe din părerile lui. Constatarea documentară, de oricine ar fi servită, biruie cu siguranță. Cînd odată, pe drum, îi spuneam lui Hasdeu că frumoasele lui construcții s'ar putea sfărîma de un document nou, el n'a tăgăduit puterea probantă a acestuia, ci s'a mulțămit a spune: „Documentul nu va veni".

De aceia, cum n'a fost bine că un scormonitor de

www.dacoromanica.ro

anecdote literare a salutat comemorarea de azi strîngînd ecoul, glumeţ sau corosiv, al unor polemici care au trăit şi pe care el însuşi le-ar renega poate după înseninarea adusă de ani — căci nu prin negaţie trăiesc oamenii mari în conştiinţa poporului lor —, tot aşa propunerea retipăririi integrale e absurdă. Cum nici pe Kogălniceanu, aşa de necunoscut, nu se poate gîndi a-l reedita cineva şi în mici discursuri de harţă, ci trebuie o alegere, cu atît mai mult ea se impune faţă de un om cu atîtea laturi ca Hasdeu, adus prin specialitatea, prin specialităţile lui a vorbi şi de problemele cele mai închise din cutare sau cutare ramură. S'a retipărit a doua oară „Ioan-Vodă cel Cumplit". E oare acesta, în stilul care nu mai e al nostru, o operă educativă? Eroul e un semi-Armean, fost giuvaergiu, Domn pe bani al Moldovei din a doua jumătate a secolului al XVI-lea ; arde un Vlădică pentru a lua banii celui osîndit pentru păcate ; se ridică împotriva Turcilor fiindcă vreau să-l scoată şi face apel, neîncrezîndu-se în boierii cari-l vînd la Turci — altceva decît parasiţii politici cari colindă azi partidele noastre ! — la bandele prădalnice ale Cazacilor, pentru a sfîrşi printr'o capitulaţie şi a fi rupt în bucăţi de cămile. E oare în această legendă ceva din concepţia şi din nobleţa epopeii lui Mihai Viteazul? Ori poate fi vorba de a retipări volumele „Marelui Etimologic"?

Să ni ştim socoti cuminte bunele intenţii, care sînt rare. O alegere restrînsă, dar bine chibzuită face mai mult decît un haos ilegibil.

În ea s'ar ţinea samă de ceia ce vădeşte mai bine calităţile positive şi educative ale acestei vaste opere.

Cum spuneam, Hasdeu a fost şi un smerit şi devotat muncitor. Publicaţiile lui de documente sînt un exemplu. Alege textul în adevăr interesant, îl îngrijeşte cu o iubire nemărginită în cel din urmă amănunt, îl publică apoi cu o grijă tipografică de care cei mai mulţi dintre contemporanii săi n'aveau nici ideie. Mulţi cari nu se apropiau de dînsul n'ar fi con-

www.dacoromanica.ro

simţit să facă o asemenea operă, pe nedrept despreţuită: am ştiut-o şi eu care am fost primit, cu acelaşi despreţ, ca „Iorga-document", pentru ca azi să mi se arunce în faţă sintesele de care la început mă credeau incapabil. Şi, lucrînd aşa, nimic pedant: n'ar fi crezut că nu se poate publica un text de după 1700 fără a-i numerota pe margene rîndurile ca pentru versurile lui Homer şi discursurile lui Demostene.

Studiile lui Hasdeu, fie că e vorba de filologie, fie că se ocupă de istorie, sînt un îndreptariu de bună rînduială. Visiunea perfectă a problemei: cîtă deosebire pănă la barbaria unui Philippide care, confundînd traducerile, inutile, de texte cu injuria personală, zvîrlită în faţa presupuşilor săi adversari, sperie şi desgustă prin massa informă a voluminosului său volum! Odată definită problema, nu se pierde vremea cu acele discuţii de păreri moarte care procură biruinţi uşoare, ca şi cum nevoia ar cere să urmăreşti pănă la tata Noe originile cronicii lui Zilot Romînul. Afirmaţiile bine întemeiate curăţă terenul fără polemici în care se amestecă patima personală. Apoi informaţia, totdeauna de o extraordinară bogăţie — pe care vor putea-o apoi întrebuinţa alţii —, se pune la lucru. Întregi domenii de izvoare ni au fost revelate de acela care cunoştea atîtea literaturi închise nouă. Une ori prea întinsă, discuţia e în proporţii armonioase. Construcţia era pentru el o necesitate ca pentru oricine are acel dar nepreţuit care e talentul literar. A izgoni talentul literar din ştiinţă, a-l ostracisa e o mare greşeală. Precum, ca în casul lui Carducci, atît de mare poet şi pentru disciplina filologică pe care şi-a impus-o şi care a dat *alt* răsunet „Odelor barbare", literatura profită din critica şi stăpînirea de sine a ştiinţei, ştiinţa, mai ales cea despre om, are atîta nevoie de nesfîrşitele mijloace, de o extremă fineţă, ale adevăratei literaturi. Adevărurile pe care le putem atinge sînt aşa de relative încît numai talentul li poate da notaţia exactă. A vîrî cu de-a sila în ştiinţă harnice suflete grosolane e o eroare, un păcat al seminariilor

www.dacoromanica.ro

de modă germană la Universităţile noastre. Un *odi profanum* trebuie scris la uşile lor.

În aceste însuşiri stă valoarea educativă a lui Hasdeu. Din opera lui trebuie, cum ziceam, să se facă pe *acest* criteriu alegerea.

Şi această alegere nu trebuie să întârzie În Bucureştii cari au statui de foşti primari şi de foşti miniştri şi cari au grămădit tot bronzul unei monetării pentru monumentul uriaş al unui mare ministru înainte de a se ridica acela al Suveranului său, în Capitala cam uşuratecă şi foarte zgomotoasă, pepinieră de arivişti, care nu simte lipsa statuilor lui Alecsandri şi Eminescu şi măcar a unei pietre comemorative pentru Bălcescu, va veni poate vremea ca într'un loc ales — ce ar fi dacă s'ar reţinea pentru un parc al Universităţii, pline de culoare şi celule de temniţă, locul vechii Primării, unde animale domestice din edilitatea Capitalei permit azi să se instaleze animalele sălbatece ale unui circ? — figura lui Hasdeu să apară în toată măreţia frunţii lui brăzdate de fulgerele revelaţiilor. Dar până atunci să coborîm în suflete figura lui morală în ce a fost mai puţin legat de patimile pământului.

Şi din cartea comemorativă cei cari aşteaptă un Hasdeu numai tăgăduire, răsturnare şi imaginaţie vor descoperi unul, mai adevărat şi mai necesar, care e afirmaţie, întemeiare şi înţelepciune.

N. Iorga

STRĂMOŞII NOŞTRI.

I. Neamurile traco-dace şi istoria lor.

Teritoriul României de astăzi era locuit de strămoşii noştri *Dacii*, din ramura nordică a marelui popor al Tracilor, încă din epoca neolitică a uneltelor de piatră lustruită. Alte neamuri trace ocupau partea răsăriteană a peninsulei balcanice până la Marea Egee şi la hotarul Greciei vechi, iar în partea de Apus se învecinau cu Ilirii şi Macedonenii.

www.dacoromanica.ro

Traco-Dacii şi cu fraţii lor Frigienii din Asia Mică făceau parte din grupa estică a marei familii de popoare indo-europene şi erau înrudiţi mai de departe şi cu Armenii de odinioară. In timpul miei a III-a, înainte de Hristos, Tracii au pornit încetul cu încetul din Europa Centrală spre Miazăzi şi s'au aşezat acolo unde îi găsim amintiţi mai întâiu de scriitorii greci în epoca istorică, adică la Nord-Estul Grecilor şi la Apus de Iliri, în timp ce o mare parte a lor au rămas stăpîni pe vechia Dacie dintre Dunăre, Carpaţi, Tisa şi Nistru. In expansiunea lor spre Miazăzi şi Răsărit unele neamuri au ajuns mai departe, tocmai în Asia-Mică, ca Frigienii şi Bithynii. La Nordul Dunării aflăm triburi dace sau getice (Carpii), care se întindeau până dincolo de Nistru pe ţărmul nordic al Mării Negre, până în Carpaţii nordici (Costobocii), iar la Vest până la Dunărea de mijloc şi în părţile Moraviei, unde ajunseră în relaţiuni şi lupte cu Celţii. La Sud de Dunăre, Geţii locuiau toată Dobrogea numită pe atunci Scythia Minor, amîndouă malurile Dunării, iar alte seminţii trace populau toată Bulgaria şi Tracia europeană de astăzi şi partea estică a Serbiei vechi şi a Macedoniei până la Vardar şi Morava sîrbească, ba chiar treceau dincolo de această linie ajungînd până la poalele muntelui Olimp, în insulele din nordul Mării Egee, Thasos, Samothrake, etc., şi în mijlocul triburilor ilirice din vestul peninsulei balcanice.

Cunoaştem din mărturiile antice, literare şi epigrafice, aproape o sută de nume de seminţii şi triburi trace, mai ales în peninsula balcanică, căci Daco-Geţii de la Miazănoapte apar în istorie de la început ca o unitate politică. Cele mai importante triburi trace erau următoarele: în Transilvania, într'o epocă mai veche Agatirşii, cari aveau şi multe infiltraţii schitice venite din Răsărit, iar mai târziu Dacii, numiţi aşa mai întâiu pe la anul 100 înainte de Hristos. Dar nu e nicio deosebire între Daci şi Geţi, cari locuiau în cîmpia Munteniei şi în Sudul Moldovei şi Basarabiei, în Dobrogea şi pe malul bulgăresc al Dunării, la Est de gura Oltului. Geţii e numele mai vechiu al ramurii trace de la Miazănoapte, folosit mai ales de Greci, iar Dacii e numele mai nou, pe care îl aflăm în deosebi la scriitorii romani. In Bulgaria apuseană şi Serbia de Răsărit, până la Morava, trăiau Moesii şi Triballi, la Sud de

www.dacoromanica.ro

hotarul Dobrogei noastre, pe la Varna, Crobyzii, în Balcani (Haemus) şi pe cursul mijlociu al Mariţei (Hebrus) Bessii cei viteji şi în totdeauna dîrzi faţă de stăpînirea străină, cu centrul la Bessapara, lîngă Philippopolis, care se chema şi Pulpu-deva. La Apus de ei, în regiunea de la Sudul Sofiei (Serdica), erau Dentheleţii şi Agrianii, iar în partea de Sud a Serbiei vechi, la Niş (Naissus), şi Scoplie (Scupi), Dardanii, dovediţi prin nume geografice şi personale a fi fost mai degrabă Traci decît Iliri. Mai departe spre Miazăzi, pe ambele maluri ale Vardarului, pe la Veles (Bylazora) şi Iştip (Astibus) locuiau Paeonii tracici, amestecaţi cu elemente ilirice şi influenţaţi de cultura greacă. Tracii erau şi pe ţermul de nord al Mării Egee, pe la Salonic, în Peninsula Chalcidică şi pănă dincolo de Seres şi Cavala, între Vardar şi Struma, dar cei mai însemnaţi erau Edonii, de jur-împrejurul muntelui Pangeu, cel bogat în aur şi argint. Centrul lor plin de Traci pănă în epoca romană era oraşul Philippi. La Nord de ei între Munţii Rhodope şi fluviul Struma erau Maedii cei prădalnici, dar cei mai însemnaţi dintre Tracii balcanici, în afară de Bessi, erau Odryzii, pe valea Mariţei şi pănă la Marea Marmara (Propontis) şi Marea Neagră (Pontus Euxinus), cu centrele Hadrianopolis, numit de ei Uscu-dama şi Bizye. In Ţinutul care se chiamă şi astăzi Tracia din Turcia europeană, Odryzii aceştia au întemeiat cea mai puternică organisaţie politică ce o întîlnim la Tracii sudici.

Cercetările preistorice în teritoriile locuite odinioară de Traco-Daci fiind numai la început, nu se poate încă precisa cu siguranţă, care e partea lor din civilisaţia neolitică constatată prin descoperiri şi săpături arheologice. Ceva mai bine informaţi sîntem asupra epocii de bronz, foarte înfloritoare în Dacia, şi asupra epocii de fier cu cele două perioade ale sale, prima supt influenţa estică a Schiţilor iranieni şi a doua „La Tène" supt influenţa covîrşitoare a curentelor vestice representante ale culturii celtice.

In epoca istorică Tracii n'au ajuns niciodată la conştiinţa unităţii lor naţionale, şi de aceia n'au putut întemeia State durabile şi au căzut rînd pe rînd supt stăpîniri străine. Sînt pomeniţi mai întăiu în Iliada lui Homer ca aliaţi ai Tro-

www.dacoromanica.ro

ienilor, posesori şi ei, ca şi Acheii, ai unei culturi de bronz, straşnici războinici, cu o ţară roditoare, în care viţa de vie, creşterea cailor şi a oilor erau izvoarele principale de bogăţie: Herodot ni povesteşte mai departe că au fost supuşi de Dariu I (513), care a înfiinţat în Tracia sudică şi o satrapie persană, în timp ce la Dunăre, pe unde marele rege trecea spre a pedepsi pe Schiţi, Geţii, „cei mai viteji şi mai drepţi dintre Traci, cari cred în nemurirea sufletelor", s'au opus puterii persane. Folosindu-se de înfrîngerile suferite de regii Persiei în Grecia (Maraton, Salamina, Platea), Odryzii întemeiază pe la 470 înainte de Hristos un mare Stat, în Estul şi Sud-Estul peninsulei balcanice. Supt regele Sitalkes, contemporanul lui Pericle şi Socrate, Odryzii aveau 150.000 de războinici, şi odată, pornind regele ca aliat al Atenei în contra Macedoniei, băgase groaza în sufletul tuturor Elenilor. De el ascultau, pe lîngă Tracii sudici, Edonii şi Paeonii din Macedonia, Bessi din Balcani şi Geţii de la Dunăre, iar coloniile greceşti de la Marea Egee şi Marea Neagră îi plătiau grele tributuri. Dar desbinările urmate în regatul Odryzilor şi puterea crescîndă a Macedoniei aduseră decadenţa lui şi supunerea Tracilor de la Sud de Balcani de către Filip II şi Alexandru-cel-Mare, care încercă fără izbîndă să supună şi pe Geţii de pe malurile Dunării. In oastea lui, cu care a cucerit Asia pănă la Indus şi Egiptul, erau mulţi Traci viteji şi vrednici dintre Odryzii supuşi. Pe vremea diadohilor, generalii şi urmaşii lui Alexandru, cari îi desmembraseră împărăţia, Lysimah, regele macedonean al Traciei, nu putu să împiedece pe Odryzi de a deveni din nou neatîrnaţi şi de a reîntemeia regatul trac, în hotare restrînse însă, care trăi mai tărziu în vasalitate faţă de Roma, şi deveni provincie romană la anul 46 după Hristos. Intre 250-200 înainte de Hristos au stăpînit în Tracia sudică şi regii Ptolemei ai Egiptului, în oastea cărora aflăm numeroşi mercenari traci, aşezaţi apoi în calitate de colonişti în Egipt.

Dar Lysimah fu nenorocos şi faţă de Geţii din Nordul Dunării, al căror rege viteaz şi înţelept, Dromchaites, îl bătu în cîmpia munteană, îl prinse, îl trată regeşte şi se împăcă apoi cu el, păstrînd stăpînirea getică pe ambele maluri ale Dunării. Puterea Geţilor însă fu ruinată de puternica invasiune a Celţilor (c. 280), de atacurile necontenite din partea Bastarnilor germanici

www.dacoromanica.ro

şi apoi ale Sarmaţilor, cari luaseră locul Schiţilor în Sudul Rusiei şi în Basarabia. Regele Geţilor Oroles, pe la 200 înainte de Hristos, se apără cu greu în contra Bastarnilor.

Dar în vremea aceasta începe pătrunderea romană în peninsula balcanică prin ocuparea coastei ilirice a Dalmaţiei şi prin războaiele victorioase contra regilor elenistici (Filip II şi Perseu) ai Macedoniei, care deveni provincie romană în anul 148 înainte de Hristos. Vecinătatea Romei cu popoarele trace fu prilejul unui lung şir de războaie, din causa incursiunilor neamurilor trace din Rhodope şi Balcani, ca Maedi, Bessi, Dardani, în tovărăşia Galilor scordisci, şi a expediţiilor romane de pedepsire şi asigurare a ordinei la graniţe, conduse de comandanţi iluştri, ca Sulla însuşi, apoi fratele lui Lucullus şi Scribonius Curio, care ajunse până la Dunărea dacică (73 înainte de Hristos).

Pe vremea triumviratului întâiu şi a războiului civil dintre Caesar şi Pompeiu, se ridică din nou la mare putere ramura nordică a Tracilor, Geţii, numiţi acum Daci, cu regele lor, războinic şi organisator fără pereche, a cărui basă era însă în Dacia superioară, în părţile ardelene şi bănăţene. Prin biruinţe mari în contra Celţilor, Boii şi Tauriscii la Vest, Scordiscii la Sud-Vest în Bosnia şi Croaţia, Bastarnii celto-germanici în Moldova şi Basarabia, Boirebista devine un Keltoktonos şi stăpîn pe un mare imperiu balcano-carpato-danubian, cu o armată, spun autorii greci, de 200.000 de oameni, şi prin urmare o primejdie ameninţătoare pentru republica romană. Şi oraşele greceşti de la Marea Neagră îi erau tributare. De aceia Caesar pregătia o mare expediţie contra Dacilor, poate şi pentru că Boirebista avusese relaţii de alianţă cu Pompeiu, la care trimitea soli în Macedonia.

Moartea celor doi mari adversari amînă încleştarea finală a poporului dac cu împărăţia universală romană, dar, supt cîrmuirea lui August, generalul Licinius Crassus supuse pe toţi Tracii, Moesii şi Geţii de la Sudul Dunării, şi se întemeiè provincia Moesia, cu cîţiva ani înainte de naşterea lui Hristos. Geţii şi Dacii erau acum desmembraţi în mai multe State mici. Tot secolul I după Hristos se ţin lanţ luptele la graniţa Dunării-de-jos, unde guvernatorii Moesiei străjuiau cu grijă ca să nu sufere supuşii cei noi de incursiunile Dacilor. Dobrogea era guvernată în nu-

www.dacoromanica.ro

mele Romei de regele trac, vasal, din micul regat clientelar al Odryzilor, care fu şi el făcut în sfîrşit provincie romană supt Impăratul Claudiu. Vrednică de amintit este activitatea de ofensivă în sînul barbariei de la Nordul Dunării a guvernatorului Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, pe vremea lui Claudius (52-53), de care ascultau regii nesupuşi încă ai Dacilor, Bastarnilor, Sarmaţilor şi Schiţilor şi care a mutat 100.000 de Transdanubieni geto-daci în provincia Moesia.

Urmă apoi revanşa Dacilor, uniţi din nou supt sceptrul marelui rege Decebal, comandant de samă şi organisator energic. Simţul lui politic excepţional îl îndemnă să împrumute de la Romani elemente de cultură pentru propăşirea poporului dac şi să imiteze mijloacele de luptă ale acestora pentru a li resista cu propriile lor arme. Războaiele lui cu Domiţian şi pacea încheiată, prin care Dacii deveniau aliaţi ai Romei plătiţi cu stipendii, precum şi cele două războaie crîncene şi sîngeroase de apărare a neatîrnării Dacilor împotriva celui mai bun militar dintre împăraţii romani, Traian, sînt bine cunoscute de toţi cei ce se ocupă de istorie. Cu înfrîngerea şi peirea, prin propria sa sabie încovoiată, a viteazului Decebal, toate neamurile trace se aflau în stăpînirea romană, supt care serviră ca soldaţi vrednici în toate corpurile de trupă romane. Tracii din Dacia şi Moesia se romanisară cu desăvîrşire prin contactul cu coloniştii romani, cu limba, organisaţia şi civilisaţia romană, dînd naştere poporului romîn.

II. Viaţa şi cultura neamurilor traco-dacice

In ce priveşte făptura fisică, Tracii erau înalţi şi voinici, cu părul blond sau roşcat, cu ochii albaştri, ca şi Acheii lui Homer, ca şi cei mai mulţi Indoeuropeni. Faţa oacheşă, părul şi ochii negri ai meridionalilor de astăzi se datoresc, după antropologi, amestecului Arilor cu o veche populaţie mediteraneană, din epoca neolitică, originară din Nordul Africei. Ca dovadă de vigoarea lor fisică, Tracii aveau faima de longevitate, şi un autor grec, Phlegon din Tralles, înşiră multe nume trace din Macedonia într'o listă a lui de centenari, cari au trăit peste 100 de ani. Tracii erau foarte numeroşi. Herodot ni spune că îi întreceau în număr numai Inzii, în timp ce Pausanias pune

www.dacoromanica.ro

în locul întâiu pe Celţi, dar după ei tot pe Traci. Cum s'ar explica altfel oastea de 150.000 oameni a lui Sitalkes sau cea de 200.000 a lui Byrebista? Geţii se apără contra lui Alexandru-cel-Mare cu 10.000 de pedeştri şi 4.000 de călăreţi, aproximativ forţele naţionale cu care un Vlad Ţepeş sau Mihai Viteazul plecau în calea Turcilor.

In viaţa de familie, fetele erau mai libere, dar soţiile Tracilor cu străşnicie păzite. Căsătoria se făcea prin cumpărarea soţiei cu bani, obiecte sau moşii. Puterea tatălui era nemărginită ca şi patria potestas la Romani. La Tracii şi Geţii nobili şi bogaţi domnia poligamia. Menandru chiar exagerează obiceiul acesta prin gura unui sclav get, pentru a obţinea comicul cerut de comedie. Cei mai mulţi din popor practicau însă monogamia, dar femeile Tracilor erau foarte muncite. Ele lucrau pământul, păşteau turmele şi făceau toată treaba casei. E cunoscută uimirea regelui persan Darius, când văzu la Sardes o femeie din neamul Peonilor traci făcînd trei lucruri deodată. Regele Oroles pedepsi odată pe Geţii lui, bătuţi de Bastarni, să facă munca femeilor, care era deci socotită ca puţin onorabilă.

In ce priveşte viaţa socială, Tracii aveau nobili de sînge şi bogaţi numiţi în limba lor *zibythides*. La Daci se chemau tarabostarii, fiindcă numai ei aveau privilegiul să poarte *tarabosta*, pălărie de pîslă de forma căciulei. Greceşte li se zicea *philophoroi*, latineşte *pileati*. Dintre ei se ridicau regii şi preoţii. Poporul de jos umblă cu capul descoperit şi cu plete mari (*capillati, kometai*). Nobilii luptau călare şi trăiau la curtea regelui sau la moşiile lor. Ei se îndeletniciau numai cu războiul, prădăciunea şi vînătoarea, socotind munca cîmpului ca ocupaţie demnă pentru femei şi sclavi. Principele trac de lîngă Bizanţ, Seuthes, la care se tocmeşte ca mercenar istoricul grec Xenophon cu restul celor 10.000 de Greci, întorşi din expediţia lor din Persia, trăia din jaf şi pradă; iar pe malul Pontului Euxin, la Nord de Bizanţ, Tracii localnici îşi împărţiau sistematic prada provenită din naufragiile corăbiilor. Dar acest fel de viaţă extravagantă era numai un privilegiu al nobililor, căci poporul de jos, din care se recrutau şi armatele cele numeroase, muncia cu hărnicie pământul, şi agricultura şi creşterea vitelor erau înfloritoare în multe ţinuturi.

Cunoaştem secte religioase de pustnici austeri, cari luptau

www.dacoromanica.ro

contra vieţii desfrînate, *pleistoi*, la Daci, alţii la Moesi, cari mîncau numai lapte, brînză şi miere şi se feriau de femei. Boirebista şi preotul lui Zalmoxis au întreprins o luptă aprigă pentru asanarea moravurilor prin reforme de cumpătare.

Puterea regelui era despotică şi bine organisată în Statele mari, ca la Odrysi, Peoni, Geţi şi Daci. Veniturile lui constau din dijmele produselor, mine de aur şi argint, tribute de la triburi şi de la oraşele greceşti de la mare, dar primiau oficial şi pe faţă mulţime de daruri de la supuşi, podoabe şi odoare de metale preţioase, vase scumpe de metal sau pictate artistic de Greci, stofe colorate şi pestriţ brodate, covoare, sclavi isteţi şi frumoşi. E cunoscută scena de la banchetul dat de Seuthes în onoarea lui Xenophon, cînd vine un Trac după altul şi dăruieşte fiecare cîte ceva preţios, iar Xenophon, care abia scăpase cu viaţă din expediţia celor 10.000, îi oferă şi el, cu şiretenie grecească, ca să scape din încurcătură, vitejia lui şi braţul încercat al Grecilor lui. Armată permanentă nu exista, dar uşor se adunau bande importante ca mercenari la străini sau pentru a porni la pradă oriunde. Aşa erau trupele lui Seuthes acesta, aşa tovărăşiile de triburi care năvăliau în Macedonia romană în sec. II-I în. de Hristos sau cetele de Daci cari prădau Moesia romană în sec. I d. Hristos. Erau şi mulţi dinaşti locali, *regiculi*, cari rare-ori ascultau de autoritatea regelui. Discordia necontenită, luptele dintre ei şi împărţirea între mai mulţi fii, ca în regatele germanice de la începutul evului mediu, fac cu putinţă puterilor vecine (Athena, Macedonia, Roma) să întreţină starea aceasta de decadenţă a Tracilor, sprijinind pe pretendenţi. Să ne gîndim la amestecul Ungurilor, Turcilor şi Polonilor în luptele pentru tron dintre urmaşii lui Mircea-cel-Bătrîn, Alexandru-cel-Bun şi Ştefan-cel-Mare, şi la domnişorii aduşi de Cazaci pe tronul Moldovei.

La unele neamuri trace preotul zeului principal avea putere regală. Pe Bessi îi răscoală contra Romanilor preotul lui Sabazios-Dionysos, Vologaises, la anul 11 înainte de Hristos, iar la unii Moesi, preotul-rege Kosingas ameninţă poporul neascultător că se va sui la cer pe o scară, ca să raporteze zeiţei Hera trace. La Daci supt Byrebista, puterea regală merge mînă în mînă cu aceia religioasă. Preotul Decenaeos e principalul

www.dacoromanica.ro

auxiliar al regelui în opera lui de reforme. Şi Decebal are lîngă el pe marele preot Vezina.

Locuinţele Traco-Dacilor ni sunt cunoscute din săpături arheologice, în movilele Traciei, în aşezările getice din cîmpia Munteniei, şi din reliefele columnei lui Traian. Edonii, Odomanţii şi Peonii din Macedonia aveau şi locuinţe lacustre (palafitte), dar în general Tracii şi Dacii locuiau în colibe de nuiele, împletite, lipite cu argilă amestecată cu paie, de formă patrulateră. La Daci aveau şi uluci, iar la Tracii văzuţi de Xenophon case răsleţe cu gard, care era şi ţarc pentru oi. Bessi locuiau şi în peşteri. Satele Dacilor se chemau *dava* sau *deva* (ex. Burridava, Arcidava, Suci-dava, Pulpu-deva), iar cele ale Tracilor de la Sud *para* sau *pera* (ex.: Bessa-para, Scapto-para, Priscu-pera, Longino-para), *bria* (Mesem-bria, Alaai-bria), *sura* (Moca-sura, Cara-sura, Prupto-sura, Byla-zora). Pentru teritorii mai mari întîlnim termenul grecesc *strategia,* numită după triburi (Bessica, Sapaica), şi latineşte *regio,* numită după oraşul Ţinutului (regio Philippopolitana, regio Serdicensis). Oraşele din ţerile Tracilor erau întemeiate de Macedoneni, Greci sau Romani. Aveau cetăţi cocoţate pe vîrful munţilor şi între zidurile lor se adăpostiau femeile, bătrînii, copiii şi turmele. Astfel de cetăţi dace a descoperit în ultimii ani în munţii Hunedoarei, la Grădiştea-Muncel şi Costeşti, d. prof. D. M. Teodorescu de la Universitatea din Cluj. Cetate în limba tracă se zicea *dizus* (Ostu-dizus, Burtu-dizus). Le putem studia şi pe reliefele columnei lui Traian.

Cu privire la însuşirile lor artistice, ştim că Tracia era patria Muselor, iar cultul acestora, originar din Pieria tracă (N. de Olimp), fusese transportat în Beoţia pe muntele Parnas. Orfeu, fermecătorul cîntăreţ al mitologiei greceşti, era din Tracia. Solii Geţilor cîntau din chitară, iar Agatirsii din Dacia îşi învăţau legile pe din afară cîntîndu-le în versuri. Fluierul ciobănesc şi harfa cu douăzeci de coarde *(magadis)* erau instrumente musicale inventate de Traci. Se pomeneşte un cîntec războinic *Sitalkas* şi un imn religios *Zalmoxis,* un cîntec la mormînt acompaniat cu flaute, cîntece de vrajă (descîntece), farmece scrise chiar de miticul Orfeu. Arta plastică a Tracilor, cunoscută mai ales din obiectele şi podoabele descoperite în

www.dacoromanica.ro

movile, denotă puternice influenţe greceşti şi schitice. Artiştii erau deci imitatori.

Despre viaţa lor economică avem mărturii numeroase şi descoperiri arheologice. Agricultura era foarte desvoltată; grîul trac bine cunoscut de Greci. Pe monete locale se văd spice şi grăunţe, boi înjugaţi, iar femeile trace jertfiau zeiţei Bendis paie de grîu. Meiul era mult răspîndit. Xenophon trece prin ţara Melinophagilor (mîncători de meiu) şi află provisii de meiu, grîu şi orz în satele Tracilor lui Seuthes. La o nuntă vestită a generalului atenian Iphikrates cu fata regelui Kotys se fac daruri de meiu, ceapă şi usturoiu, zarvaturi favorite ale Tracilor. La Geţi în Muntenia, oastea lui Alexandru-cel-Mare întîmpină holde înalte de nu puteau umbla prin ele, şi vedem grîne secerate de ostaşii romani pe Columna lui Traian. Moesia şi Dobrogea erau cunoscute ca grînare bogate. Viţa de vie se bucura de o deosebită îngrijire. Vinul tracic era băut şi apreciat în lagărul Grecilor lui Homer, cari au asediat zece ani Troia. Pe monetele din Tracia şi reliefe, aflăm scena din cultura viţei şi călcatul strugurilor cu picioarele. Vinul se chema în limba tracă *zeila*, berea de orz *brytos*. Din meiu fabricau bragă. Cultivau inul şi cînepa, ale căror fire erau toarse şi ţesute de femeile Tracilor. Poate vorba *kannabis* (cînepă) să fie de origine tracă. Creşterea vitelor era a doua ocupaţie de căpetenie a Tracilor arici. Aveau cai vestiţi încă în Iliada: „ai regelui Rhesos erau cei mai mari şi mai mîndri, albi ca zăpada şi răpezi ca vîntul". Calul era şi animal sfînt. Divinitatea cea mai adorată la Traci, *Eroul trac* sau *Eroul călăreţ*, e represintată în totdeauna călare, la vînat. Homer numia, Tracia ţara oilor, dar erau şi capre. Numele fluviului *Hebrus* însemnează *ţap*. Porcii erau îngrăşaţi, ţinîndu-i fără apă. Pe unele monete din Macedonia tracă se vede chipul porcului. Tracii erau mari mîncători de lapte, brînză şi unt. Grecii rîdeau de ei zicîndu-li „papă-lapte" şi „papă-unt" *(galaktopoli, butyrofagi)*. Unii beau lapte cu sînge. Ei erau şi pasionaţi vînători şi se visau pe lumea cealaltă vînînd în suita Eroului trac sau a Zeului Sabazios. Vînau urşi, cerbi, iepuri, mistreţi, şi chiar lei şi leoparzi. Herodot ni povesteşte că lîngă Salonic, în Mydonia, cămilele expediţiei lui Xerxes au fost atacate de lei. Vînau şi zimbri, pe cari îi prindeau vii. Din coarnele de

www.dacoromanica.ro

zimbru aurite sau argintate beau vin tracic regii Odryzilor, ai Peonilor, ai Geţilor şi însuşi Decebal. Tracii de lîngă rîpi şi lacuri, pe malul mării, pescuiau cu îndemînare şi dădeau peşte de mîncare cailor şi oilor. Se pricepeau şi la navigaţie cu bărci uşoare făcute dintr'un copac (monoxyle). Bessii s'au făcut vestiţi ca marinari în flota imperială romană.

Multe povestesc autorii vechi despre pofta lor de băutură şi de chefuri. Beţia era un viţiu naţional, ca şi la alţi Indoeuropeni. Beau vin curat, fără apă, chiar şi femeile trace. Sorbiau cornul cu vin dintr'o sorbitură; se ameţiau şi înainte de luptă. Intr'o inscripţie din Tracia aflăm un colegiu de cheflii cu nume trace supt patronagiul zeului sănătăţii Asklepios. Pentru a stîrpi acest rău obiceiu, Boirebista luase o măsură radicală: stîrpirea totală a viilor. Interesante sînt descrierile a două banchete trace, cel dat de Seuthes lui Xenophon şi cel dat de Dromichaites regele Geţilor lui Lysimach, prisonierul lui, povestit de Diodor din Sicilia, dar şi mai curios e danţul războinic al Tracilor şi un joc primejdios în care respectivul, dacă nu era destul de îndemănatec, rămînea spînzurat de un laţ al funiei cu care se juca. Căci Tracii preţuiau prea puţin viaţa omenească, pe care o socotiau o scurtă clipă de încercări dureroase. Ei iubiau şi căutau moartea pentru fericirea din viaţa viitoare, şi de aceia erau soldaţi viteji şi cutezători. Toate mărturiile antice laudă însuşirile lor războinice, avîntul lor năvalnic; se înfiorau duşmanii de asalturile lor furioase şi de strigătele lor înfiorătoare. Ei au servit ca mercenari preţuiţi în toate armatele din antichitate, începînd cu Troia, apoi la Athena, regii macedoneni şi Ptolomeii Egiptului, regii Pergamului şi ai Syriei. Dar nimeni n'a exploatat mai bine şi mai îndelung vigoarea şi aptitudinile lor ca Statul roman. Supt republică Tracii serviau ca sclavi şi gladiatori, atleţi (Spartacus, şeful răscoalei sclavilor, era un Trac), iar în timpul imperiului, cînd toate ţerile trace deveniseră provincii romane, Roma goleşte de tineret Ţinuturile locuite de triburile tracodace. Garda pretoriană, garda ecvestră a Cesarilor, garnisona Capitalei, cohortele şi escadroanele de Thraces, Daci, Bessi, Moesi, Dardani, multe legiuni, miliţiile flotei erau împănate de recruţi din neamul lor. Ei au susţinut cu vitejie şi credinţa lor de Romani noi ordinea şi siguranţa hotarelor împărăţiei,

www.dacoromanica.ro

mai ales între 150 şi 250 d. Hristos. Ii aflăm ca grăniceri romani în garnisonele din Syria, din Algeria, Scoţia şi de la Rinul germanic.

Ultimii Traci creştinaţi şi romanisaţi sau grecisaţi au fost Bessii din Balcani. Foarte frumoase şi instructive sînt descrierile vieţii acestora în sec. IV, dintr'o poesie a lui Sidonius Apollinaris şi o scrisoare a Sf. Paulin din Nola, către Sf. Nichetas din Remesiana, care îi creştinase pe Traci şi Bessi.

III. Primele civilisaţii italice.

Descoperirile arheologice moderne sînt de mare importanţă pentru restabilirea adevărului istoric, mai ales pentru acele perioade unde ştirile autorilor sînt puţine şi controversate. Pentru istoria primitivă a Italiei şi începuturile Romei izvoarele literare sînt prea puţin serioase, de oare ce ele au fabricat mult mai tîrziu decît evenimentele o serie de legende, cu împrumuturi greceşti, pentru a explica puterea precumpănitoare a Romei în epoca clasică, dînd acesteia dela început un rol de conducătoare în Latium şi Italia. A fost meritul *paletnologiei* italiene, represintată mai ales prin L. Pigorini, E. Brizio, G. Colini, G. Pinza, iar pentru Italia sudică şi Sicilia P. Orsi, cari au răscolit pămîntul patriei lor, au reacţionat în contra vechii tradiţii patriotice a istoriografiei romane şi prin resturile civilisaţiilor desgropate au reconstruit şirul popoarelor aşezate în Italia, gradul lor de cultură şi cît de modeste au fost începuturile Romei. Căci toţi învăţaţii sînt astăzi de acord că primele secole ale Romei sînt foarte puţin cunoscute numai din autorii clasici şi că pănă în sec. IV înainte de Hristos nu Roma a condus soarta Italiei, ci evoluţia ei a atîrnat de alte evenimente ale peninsulei, precum desvoltarea unei civilisaţii mediteraneene neolitice, imigraţii de peste Alpi ale popoarelor care aduceau în Italia uneltele de cupru, bronz şi fier, puternica supremaţie a Etruscilor veniţi din Orient, influenţa greacă, presiunea neamurilor sabellice şi invasiunea Galilor.

Dar cine au fost locuitorii cei mai vechi ai Italiei, cari au cultivat mai întăiu ţara aceasta, atît de favorisată prin climă, aşezare şi producţiile solului? De sigur nu Romanii şi nici Latinii. Un răspuns foarte aproape de adevăr ni poate da

www.dacoromanica.ro

astăzi numai ştiinţa *preistoriei,* care cercetează originea şi asămănările limbilor şi dialectelor vorbite în peninsulă, precum şi numele geografice şi personale antice.

Epoca de piatră şi Ligurii. In toată Italia s'au aflat urmele omului din epoca *paleolitică:* silexuri de piatră cioplită („coup de poing, Faustkeil"), vîrfuri de săgeţi, lănci de piatră, podoabe de scoici şi dinţi de animale. Omul paleolitic era nomad: trăia din vînat, pescuit şi culegerea de fructe sau scoici şi melci, locuia în caverne şi colibe, mereu în luptă cu fiarele, dar nu cunoştea nici metalele, nici agricultura, nici domesticirea animalelor, nici meşteşugul oalelor celor mai grosolane. Poseda ritul funerar al *inhumaţiei.* Descoperirile arheologice din era aceasta paleolitică, cea mai primitivă, mai veche şi mai lungă din viaţa omenirii, dovedesc că Italia, ca şi Franţa şi Spania, avea condiţii favorabile de traiu şi nu era acoperită de gheţurile glaciale. Părerea lui Mommsen, în cap. II din a sa „Römische Geschichte", că Italia a fost populată numai după topirea metalelor, este deci definitiv răsturnată.

Dar, după mii de ani, viaţa Italiei a fost şi mai intensă în aşa-numita epocă *neolitică,* a uneltelor şi armelor de piatră lustruită. Numeroase descoperiri arată că neoliticii din Italia deveniseră păstori, creşteau vite, lucrau frumos uneltele de piatră, avînd un întreg arsenal de arme de lovit şi de asvîrvîrlit. S'au găsit chiar şi ateliere de fabricare a silexurilor. Inventaseră ceramica, arta olăriei negre lucrată cu mîna, cu ornamente în zigzag. Locuiau în grote artificiale şi în colibe rotunde şi ovale, tipul clasic al locuinţei din Italia antică, care aminteşte şi coliba Italianului din „campagna romana" de astăzi. Ritul funerar neolitic era tot inhumaţia, cu scheletul îndoit şi cu un mobilier funerar. De la viaţa de familie a paleoliticului se trecuse la sate, în neolitic; resturi de colibe („fonds de cabanes") mici, grupate în jurul uneia mai mari. In Sicilia, P. Orsi a descoperit primele influenţe ale artei pre-minoice din Creta, Cypru şi Troia, mai vechi de anul 2000 înainte de Hristos. Purtătorii acestei civilisaţii neolitice din Italia aparţin, după antropologi (Sergi), rasei mediteraneene, dolihocefale, venită din Nordul Africei, unde avuse o parte importantă şi în alcătuirea etnică a Egiptenilor. Descendenţii lor au fost în antichitate Iberii şi astăzi Bascii, iar

www.dacoromanica.ro

în Italia Siculii, primii locuitori ai Laţiului (Dion Hal.) şi Ligurii. Ligurii erau, după autorii antici, cei mai vechi locuitori ai Italiei, însă în epoca clasică erau mărginiţi la Liguria, lîngă golful de Genova, numit *Mare Lingusticum*, şi erau socotiţi de Romani ca un popor primitiv, barbar, care trăia în caverne şi se îndeletnicia cu vînătoarea. După arheologii moderni, Ligurii aceştia au fost represintanţii civilisaţiei neolitice italiene. Ei au locuit pe atunci toată Italia, ceia ce concordă şi cu întinderea numelor ligurice în multe ţinuturi (ex.: Alba, Ilva, Padus). Venind din Africa la sfîrşitul erei paleolitice, cînd poate nu exista Gibraltarul, iar Sicilia era unită cu Africa, Ligurii mediteraneeni nimiciseră pe oamenii paleolitici, mai puţini şi mai slab înarmaţi. Craniile neolitice de forme diferite par a indica, după antropologi, că Ligurii s'au format din contopirea mai multor elemente etnice.

La sfîrşitul acestei perioade de progres, apar în Italia metalele: cuprul şi aurul. Este epoca *eneolitică* sau *chalcolitică*, cînd omul pe lîngă obiectele usuale de piatră începe a folosi şi arama, mai întăiu ca podoabe şi apoi pentru arme (securi, cuţite). Arama, cunoscută în Egipt din mia a 5-a înainte de Hristos (5000-4000), în Cypru de la 4000, în Creta de la 3400, a pătruns în Italia pe la 2500-2000, venind pe două căi: cea maritimă în Sicilia (P. Orsi) şi cea continentală din Europa centrală, de la NE, peste Alpi, unde cei ce au adus-o îşi construiau locuinţe lacustre (palafitte) pe lacurile subalpine din Lombardia şi Veneto. In această perioadă de transiţie s'a introdus în Italia *agricultura*. Securea de aramă a început să taie pădurile, deci eneoliticii au fost precursorii Etruscilor şi Grecilor în defrişarea solului Italiei. Prin urmare la începutul mileniului II (2000-1800 înainte de Hristos) putem constata trei elemente de progres: 1) apariţia metalului, 2) introducerea agriculturii şi 3) influenţa crescîndă a civilisaţiei cretane (minoic-mijlociu), care se afla atunci în perioada de strălucire a primelor palate din Cnossos (2000-1750).

Epoca de bronz şi Italicii. Pe la 1800-1600 înainte de Hristos Italia intră în epoca de bronz. Aliagiul acesta resistent şi durabil soseşte în Italia, ca şi arama, pe cele două extremităţi: în Sicilia venind din Creta (ornamente, plăci lucrate, cuţite) şi din centrul Europei în văile Padului şi Adigelui. Aici în

www.dacoromanica.ro

Italia-de-sus s'a desvoltat importanta civilisaţie a bronzului, numită a *terramarelor* padane şi a *palafittelor* lombardo-veneţiene. Săpături arheologice de la 1860 încoace, în Emilia, între Apenini şi Po, la Piacenza, Cremona şi până la Bologna, în provinciile Parma, Reggio, Modena au scos la iveală sate preistorice din epoca bronzului *(terramare),* clădite pe stîlpi, locuinţe lacustre, dar nu pe apă, ci pe uscat *(terraferma).* Cele mai caracteristice „terramare" de la Castellazzo di Fontanellato şi de la Castione dei Marchesi (prov. Parma) au fost săpate, studiate şi publicate de L. Pigorini, decanul paletnologiei italiene. Ele denotă că locuitorii lor trăiseră mai întâiu pe lacuri şi aduseseră cu ei sistemul acesta de locuinţe în valea Padului, care, fără zăgazuri şi canalisări pe atunci, era expusă inundaţiilor, din causa torentelor din Alpi şi Apenini. O terramare de acestea, sat lacustru, constă dintr'o platformă de lemn cu pietriş sau pământ, susţinută pe taraşi (palafitte), înfipţi în pământul uscat (mulţi din aceşti piloţi s'au descoperit *in situ);* de jur-împrejur un val de pământ şi un şanţ cu apă. Mărimea terramarelor atîrnă de numărul locuitorilor: 2, 4 şi chiar 10 hectare; forma dreptunghiulară sau trapezoidă, orientată după punctele cardinale. Pavimentul terramarei era împărţit în patrulatere regulate de străzi paralele şi perpendiculare, şi cuprindea colibe rotunde de paie, nuiele sau lemne, lipite cu lut. Intreagă construcţia denotă un plan prestabilit, iar cele două străzi principale, orientate Est-Vest şi Nord-Sud, care se tăiau la mijloc, sînt prototipuri îndepărtate ale străzilor clasice, *cardo* şi *decumanus maximus* din castrele, coloniile şi oraşele romano-latine. Putem trage deci conclusia logică că poporul terramarelor avea o organisaţie socială bine închegată, care putea menţinea disciplina şi ordinea aceasta a locuinţelor după un plan sistematic. Alături, dar separate, erau necropolele, terramare pentru morţi, cu o punte de lemn ca şi la cele pentru vii. Numeroase urne de lut înguste şi strînse grămadă unele lîngă altele indică ritul cremaţiunii sau *incineraţiei,* importat în Italia de aducătorii metalelor, eneoliticii din palafittele lombarde. Incineraţia este o caracteristică a terramaricolilor, care îi deosebeşte precis de Ligurii neolitici inhumanţi. Rămăşiţele gospodăriilor din terramare, aruncate sau căzute jos între stîlpi, au format mo-

www.dacoromanica.ro

viliţe de 3-4 m., preţioase pentru arheologi, cari au aflat în ele elemente ale civilisaţiei lor din epoca bronzului, mult superioară celei precedente. Oasele găsite dovedesc creşterea a tot felul de animale domestice (boi, porci, oi, capre, chiar cai şi cîni, păsări de curte). Erau şi vînători la ocasie, dar ocupaţia lor de căpetenie a fost *agricultura,* constatată prin resturi (grîu, fasole, viţă, fructe). Seminţe de in şi uneltele dovedesc o industrie textilă, rămăşiţele şi o secere muncile agricole şi măcinatul. Aveau încă unelte de piatră, dar era mai desvoltată industria lemnului (coade de topor, coşuri, arcuri, talere, linguri, bastoane), a osului (ace, ciocane, piepteni, podoabe), a ceramicei cu vase de lut, caracteristice *prin toarta în formă de lună nouă,* prin care putem recunoaşte tipul de civilisaţie din terramare; ornamente liniare şi mici mameloane. Dar partea cea mai importantă a acestei civilisaţii nouă este industria bronzului. In palafittele lacustre din lacurile veneţiene (ex. Peschiera pe Garda), contimporane şi înrudite, dar nu identice cu terramarele, aflăm mai mult unelte de piatră, în timp ce în terramarele de la Sud de Po predomină bronzul: securi, pumnale, cuţite, săgeţi, lănci, săbii, brice; coase, seceri, sule, ace de păr, piepteni, *fibule de bronz,* care prin forma lor simplă de ac de siguranţă formează un al doilea element caracteristic al acestei civilisaţii, alături de toarta vaselor în formă de craiu-nou. Curînd după descoperirea şi studierea terramarelor padane s'au putut identifica şi în restul Italiei aşezări cu aceeaşi cultură de bronz, dar dintr'o epocă ceva mai recentă: în Emilia estică, în Toscana, o terramare tip nordic la Taranto, o necropolă în Basilicata (la Timmari). In afară de aceste două din Sud şi în contrast cu terramarele şi palafittele nordice, oamenii bronzului din centrul Italiei rămîn credincioşi vechiului obiceiu neolitic, de a îngropa morţii întregi, al inhumaţiei. Foarte interesantă e pentru noi şi pentru protoistoria Italiei descoperirea de necropole cu *civilisaţie similară cu terramarele* lîngă Alba Longa şi în alte părţi din Latium, în Roma, pe Quirinal, Esquilin, în For, însă acum influenţată de aceia, mai nouă, a fierului. Faptul istoric este deci aşezarea unui popor care aducea bronzul, în valea Padului, pe la 1800-1600 înainte de Hristos şi apoi răspîndirea lui în restul peninsulei, dar mai ales în Latium

www.dacoromanica.ro

şi pe Tibru. Necropolele acestea din munnţii Albani, ca şi cele din Roma arată şi elemente păstrate din civilisaţia anterioară neolitică, precum sînt multe morminte cu ritul inhumaţiei, alături de urnele cu cenuşă ale noilor veniţi, şi craniile dolihocefale. Existau deci încă Liguri în Latium (dovadă şi numele Alba).

La întrebarea: cărui popor istoric aparţineau terramaricolii, răspunsese Helbig, în 1879, că în acele locuinţe lacustre pe uscat au stat Italicii, încă uniţi, nedivisaţi în cele trei grupe istorice: Latinii, Sabellii şi Umbrii. Etnografia acestor terramaricoli e încă şi azi controversată. Marele istoric italian Gaetano de Sanctis, autorul celei mai serioase opere de istorie a Romei de la origine pănă în sec. II înainte de Hristos, îi crede Etrusci. Brizio îi declară Liguri, cari au evoluat. Dar tesa lui L. Pigorini, descoperitorul şi cercetătorul lor, predomină astăzi în ştiinţă şi a fost primită de cei mai de samă învăţaţi cari au scris despre preistoria Italiei, ca Suedesul Montelius, Rusul Modestov, Englesul Peet, Francesii Déchelette, Grenier şi Homo. Civilisaţia şi construcţia terramarelor se datoreşte Stră-Latinilor, înainte de a porni spre Latium. Ei formează avangarda migraţiunii Italicilor. Italicii făceau parte, înainte de 2000 înainte de Hristos, din grupul de popoare numite Indoeuropeni, aşezaţi în centrul şi Nordul Europei, cu o civilisaţie neolitică,— o viaţă agricolă şi cu o limbă comună. Intre 2000 şi 1500 se începe mişcarea lor de migraţiune înceată, cu multe popasuri, unele îndelungate, spre Vest, Sud, Est şi Sud-Est, absorbind în parte populaţiile mediteraneene şi egeene. Linguistica, toponimia şi arheologia ne ajută să determinăm popoarele născute din acest grup, prin diferenţiarea limbilor lor. Iată clasificarea celui mai mare linguist contimporan A. Meillet (*Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 1922): grupa apuseană cuprinzînd limbile italică, celtică, germanică, ilirico-albanesă şi greacă; grupa răsăriteană cu balto-slava, traco-frigiana, armeana şi indo-iraniana. Limba italică, cu cele trei dialecte ale sale, latin, oscic şi umbric, nu e înrudită de aproape cu greaca, precum se credea acum cinzeci-şaizeci de ani, pe vremea teoriilor despre Pelasgi, ci cu celtica, atît ca gramatică, cît şi ca vocabular. Aceasta dovedeşte că, după desfacerea grupului

www.dacoromanica.ro

stră-european, Italicii şi Celţii (Galii) au rămas mai mult laolaltă, vorbind încă o limbă comună, după cum se exprimă Camille Jullian, marele istoric al Galilor. Faptul acesta e confirmat prin descoperirile arheologice, care au constatat o *comunitate de civilisaţie preistorică (eneolitică) italo-celtică* în Europa centrală (Austria, Boemia, Ungaria, Vestul Iugoslaviei). La desfacerea acestui grup, la începutul epocii de bronz, Italicii porniră spre Sud, începînd a se forma astfel cele două limbi deosebite, italica şi celtica. Primii Italici sosiţi în Italia au adus arama şi aurul, ritul incineraţiei şi au construit palafittele Lombardiei. Valul următor de Italici, Stră-Latinii, sînt locuitorii terramarelor şi au îmbogăţit civilisaţia Italiei cu bronzul, viaţa pe sate-clanuri, orientarea după punctele cardinale, ordinea şi disciplina în viaţa socială. Sudul Italiei şi Sicilia au primit mai mult influenţa orientală a culturii egeene, care era în apogeul ei în Creta, epoca a doua a palatelor din Cnossos (1750-1400) şi în Argolida (Mycene, Tyrins).

Linguistica ni mai spune că dialectul umbric e cel mai apropiat de limba celtică, ceia ce însemnează că Umbrii au rămas mai în urmă cu Celţii şi sînt ultimii Italici coboriţi în peninsulă, în valea Padului. Ei au gonit pe Stră-Latinii din terramare către Latium, unde s'au aflat în necropole trăsăturile caracteristice ale civilisaţiei lor: toarta vaselor în formă de lună nouă şi fibulele simple.

Epoca de fier şi Umbrii. In urma Latinilor au sosit în centrul Italiei, pe la 1200 înainte de Hristos, Sabellii, cari au ocupat regiunea muntoasă, a Apeninilor, Abruzzii de astăzi (Sabinii, Marsii), întinzîndu-se apoi până în Sud la Mediterană (Samniţii, Oscii, Lucanii, Bratiii). Cu toţii se numiau pe limba lor oscă Safineis. Pe la 1000 înainte de Hristos urmară Umbrii, cari se aşezară în valea Padului în regiunea Bolognei, între Apenini şi Adriatică, în Umbria clasică şi la Vest de Apenini până la Marea Tyrreniană şi Tibru, în Toscana, unde fură apoi supuşi la Etrusci. Umbrii aduceau cu ei fierul, regele metalelor, în a căruia epocă Italia intră în perioada istorică, a primelor documente scrise, care începuse pentru Egipt şi Mesopotamia cu 4000 de ani înainte de Hristos, în epoca bronzului. Tipul cel mai complect al acestei civilisaţii umbrice a fierului a fost descoperit la localitatea Villanova, aproape de Bologna, şi de aceia

www.dacoromanica.ro

o numim *civilisaţia villanoviană*. Ea n'a influenţat pe cea din terramare, ci numai pe aceia din Latium şi Roma, ca dovadă că Latinii au plecat din valea Padului din causa Umbrilor. Nu există o continuitate între cele două tipuri de civilisaţie. De şi Umbrii villanovieni au şi ei ritul funerar al arderii cadavrelor, însă urnele lor mari de lut au formă de două trunchiuri de con unite prin basa lor şi cu un capac şi sînt depuse isolate în morminte de forma puţului *(tombe a pozzo)*. Cuprind afară de cenuşă şi vase de lut cu decoraţie geometrică grecească, stilul Dipylon. Metalul obişnuit e tot bronzul pentru unelte, arme, hamuri, toaletă, şi arta lucrării bronzului e desăvîrşită, dar apare şi fierul la început ca podoabe. Fierul ajunge la întrebuinţare generală numai în sec. al VI-lea prin opera năvălitorilor etrusci, veniţi din Orient, cari exploatară minele de fier din Etruria şi insula Elba. Locuinţele Umbrilor nu erau laolaltă şi sistematic aşezate ca acele din terramare, ci isolate unele de altele. Deci pe la anul 1000 înainte de Hristos aflăm alte trei fapte mari pentru istoria peninsulei, cucerirea umbrică, apariţia fierului, civilisaţia villanoviană. Latinii erau aşezaţi în Latium, unde supuseră şi asimilară pe Liguri, ca şi Umbrii în Toscana. Umbrii fură strîmtoraţi imediat de Venetii ilirici, la Nord de Po, cari desvoltară şi ei o civilisaţie a fierului, numită *atestină* (de la Este), imitînd pe cea villanoviană, dar folosind în locul urnei bitronconice de lut situla de bronz. La Vest de Apenini Umbrii primiră în curînd (sec. X) o lovitură catastrofală din partea năvălitorilor Etrusci, cari îi supuseră şi începură o nouă perioadă, aceia etruscă, în care Italia îşi începe istoria.

IV. Ştiri nouă despre începuturile Romei.

Asămănarea dintre civilisaţia bronzului din terramarele padane şi aceia a necropolelor din Latium şi Roma ne face să admitem că Stră-Latinii au părăsit terramarele şi s'au aşezat în Latium, înainte de aşezarea Sabellilor (c. 1300) şi a Umbrilor (c. 1000). In noua lor patrie Latinii au suferit influenţa resturilor civilisaţiei neolitice a Ligurilor băştinaşi şi apoi pe aceia villanoviană a Umbrilor, cari au ajuns pe la anul 1000 înainte de Hristos pănă la Tibru.

Foarte importante sînt chestiunile: cum au întemeiat Latinii

www.dacoromanica.ro

primele aşezări, printre care Roma a ajuns la mare însemnătate în urmă şi care au fost începuturile Romei înseşi. Din nenorocire tradiţia istorică romano-greacă a învăluit în legende inventate mai tărziu istoria primitivă a Romei şi a Latinilor. Să vedem acum ce se ştia înainte de a se fi făcut descoperirile arheologice moderne.

Interpretarea datelor tradiţiei. Tradiţia vorbia de multe oraşe latine, a căror conducătoare mitică era Alba Longa. Roma, colonie a acesteia, se ridică pe colinele de lîngă Tibru, *mons Palatinus, mons Aventinus, mons Capitolinus, mons Caelinus, mons Esquilinus, collis Quirinalis* şi *collis Viminalis.* Tradiţia are conştiinţa că Roma aparţinea Latinilor, dar era şi cap de pod către Etrusci. Posiţia sa, la 25 km. de Mare, şi faptul că Tibrul era navigabil numai pănă acolo, a înlesnit Romei să aibă în mînă comerţul cu interiorul, cu corăbierii etrusci şi greci, precum şi comerţul sării, pe *via Salaria.* Importantă a fost pentru desvoltarea Romei şi lipsa unei alte aşezări între ea şi gura Tibrului. Dar multe secole au trecut de la venirea Latinilor şi de la prima colonisare latină pe teritoriul Romei pănă la ridicarea ei la o situaţie preponderantă. La început erau numai sate pe diferitele coline, cum dovedesc descoperirile arheologice, studiate şi publicate de archeologii italieni, mai ales de G. Pinza *(Monumenti primitivi di Roma e del Lazio antico,* 1905).

Legenda întemeierii numeşte pe cei dintăiu locuitori ai Romei şi din Latium Aborigines, dovedindu-ni ignoranţa ei, căci numele acesta însemnează de fapt, „oamenii de la origine". Nici data întemeierii Romei, la c. 750 înainte de Hristos, nu are niciun temeiu de adevăr, căci primele aşezări latine pe colinele Romei sînt mai vechi, iar unirea lor într'un oraş e mai recentă. Tradiţia ni dă şi o ştire bună: Roma cea mai veche, a lui Romulus, *Roma quadrata,* s'a ridicat pe Palatin, unde se păstrau şi lucrurile sacre în legătură cu legenda întemeierii. Palatinul era deci nucleul primitiv al Romei, şi pe el, spunea legenda, şi-aveau centrul triburile Ramnes, Tities şi Luceres, create de Romulus. Intre Roma palatină şi Roma cuprinsă între zidurile lui Servius Tullius, ziduri care datează de fapt numai de după năvălirea Galilor (387 înainte de Hristos), învăţaţii topografi au recunoscut încă două fase de lărgire:

www.dacoromanica.ro

Septimontium, cuprinzînd şapte înălţimi pe Palatin, Esquilin şi Caelius, şi *Roma celor patru regiuni*, la care se alipiseră şi colinele Sabinilor, Quirinalis şi Viminalis.

Părerea răspîndită în ştiinţă mai înainte era că oraşul Roma a resultat din unirea a trei elemente, cele trei triburi amintite: Ramnes ar fi oamenii lui Romulus, Tities Sabinii lui Titus Tatius, iar Luceres Latinii mutaţi mai tîrziu la Roma sau Etrusci. Mommsen credea chiar că o comună, desvoltată şi compusă din trei unităţi pe Palatin, s'a unit cu o a doua, formată tot din trei elemente, colonisate mai tîrziu pe Quirinal şi au alcătuit laolaltă oraşul Roma. De aici numărul de şase vestale, şase tribuni militari, etc. Şi predecesorul lui Mommsen, Niebuhr, se gîndise la o contopire a două oraşe: Roma şi Quirium (de unde *Quirites*) şi dualismul acesta e susţinut şi acum, de pildă de Ludo Hartmann, cu toate că spiritul critic al conştiinciosului şi meticulosului Benediktus Niese nu afla, cu drept cuvînt, probabil ca două oraşe să se fi ridicat în aşa de apropiată vecinătate. Nici cele trei triburi nu mai sînt astăzi admise de ştiinţa modernă, mai ales pentru că numele lor au fost tălmăcite de W. Schulze ca nume gentilicii etrusce şi sînt socotite drept cadrele teritoriale date Romei de stăpînirea Etruscilor. Prin urmare ipotesa mai veche că Roma s'ar fi alcătuit din trei comunităţi, la început independente sau din două oraşe cu cîte trei subdivisiuni nu este destul de întemeiată.

Astăzi putem restabili în linii generale începuturile Romei şi fasele ei de desvoltare pănă la întemeierea oraşului prin Etrusci, pe basa descoperirilor şi cercetărilor preistorice din Roma şi Latium, interpretate în folosul istoriei de mulţi învăţaţi, printre cari citez: G. Pinza, B. Modestov, T. E. Peet, O. Montelius, Ettore Païs, Gaetano de Sanctis, E. Piganiol, P. Graffunder, Léon Homo. Studiile lor au fost publicate de la 1905 încoace.

Latium preistoric. Latium a fost locuit, încă din epoca neolitică, de Liguri, de la cari ni-au rămas resturi şi morminte cu ritul inhumaţiei. Cu mult mai numeroase urme avem din perioada de transiţie de la începutul epocii de fier, în necropolele din Munţii Albani, de pe Esquilin şi Via Sacra. Civilisaţia aceasta, numită *laţială*, se caracterisează prin ritul cremaţiunii, morminte-puţuri *(tombe a pozzo)* cu urne de lut în

www.dacoromanica.ro

forma colibelor celor vii. Sînt însă şi multe morminte cu groapă *(tombe a fossa)*, ale Ligurilor inhumanţi, cari pe încetul au fost asimilaţi de Latini. Civilisaţia laţială e strîns înrudită cu cea din terramare prin caracterele distinctive ale acesteia, fibulele simple de bronz ca acele de siguranţă şi toarta vaselor în formă de lună nouă, descoperite în cel mai vechiu sat latin din Roma, pe coama Germal a Palatinului. Conclusia istorică este că un trib de Stră-Latini au părăsit terramarele din valea Padului pe la 1500 înainte de Hristos şi s'au aşezat în Latium şi pe Tibru, supunînd şi aservind pe Ligurii neolitici. Din contopirea Latinilor incineranţi cu Ligurii inhumanţi s'au născut acei *prisci Latini* ai tradiţiei. Civilisaţia laţială se caracterisează şi prin stabilitatea ei, căci primeşte prea puţine elemente din noua civilisaţie villanoviană a fierului, desvoltată de Umbrii de la nord de Tibru. Urna bitronconică villanoviană e rară în Latium, unde rămîne predominantă urna-colibă laţială tradiţională.

Pănă la venirea Etruscilor, Latinii trăiau numai în sate la cîmpie *(pagani)* şi în *oppida*-refugii pe înălţimile Munţilor Albani *(montani)*. Aşezările acestea întărite pe coline s'au menţinut şi la oraşele latine din epoca clasică (Tibur, Praeneste, Tusculum, Aricia, Velitrae, Ardea), şi se pot observa pănă astăzi în aşa-numitele *castelli romani* (Palestrina, Frascati, Marino, Albano, Grotta Ferrata) din Lazio. Colinele acestea erau preferate şi pentru că erau foarte sănătoase, faţă de cîmpia bîntuită de malaria. Latinii duceau încă o viaţă pastorală, semi-nomadă, cu moravuri rustice, primitive, viaţa aspră. Ei făceau războaie de pradă şi aveau nevoie de aceste *oppida* şi pentru adăpostul familiilor şi al turmelor. Erau cam patruzeci de *populi* (seminţii) latine, grupate mai ales în Munţii Albani, dar şi în posturi înaintate, ca Palatinul pe Tibru, Ardea şi Lavinium spre mare. Un exemplu de aşezare latină, sat din epoca laţială, a fost descoperit de curînd (1921) lîngă Roma, la Nord de Monte Mario. Ei nu cunoşteau încă scrierea şi probabil nici agricultura sistematică, pe care o vor deprinde abia de la Etrusci, dar realisaseră totuşi un progres din punct de vedere politic. In locul autonomiilor isolate încep a se formă ligi, federaţii de *populi*, la început schimbăcioase şi trecătoare, dar pe la 800 înainte de Hristos se constituie liga mai durabilă,

www.dacoromanica.ro

cu legături religioase, a celor patruzeci de populaţii latine aliate în jurul Albei Longa, care nu era nici ea un oraş, ci o grupare de sate.

Primele sate romane. Legenda întemeierii Romei avea şi un sîmbure de adevăr: Palatinul a fost nucleul primitiv al oraşului, iar primii colonişti latini veniseră din Alba Longa. Restul amănuntelor de fapte şi persoane sînt născociri ale fantasiei sau imitaţii greceşti. Săpăturile şi descoperirile arheologice de pe Palatin din 1907, necropolele de pe Esquilin şi Quirinal, săpate, începînd de la 1877, din Via Sacra (în 1902-1903) ni-au deschis ochii asupra unei Rome mai vechi decît Romulus, necunoscută şi nebănuită chiar de antichitatea clasică. Cu ajutorul lor s'a putut schiţa în felul următor întemeierea primelor aşezări din teritoriul Romei.

La început nu puteau fi locuite decît colinele, căci văile dintre ele erau mlăştinoase şi pustiite de revărsarea Tibrului şi de friguri. Cea mai veche aşezare a fost satul Ligurilor neolitici pe *Aventin,* pomeniţi şi de tradiţie supt numele de Casci, vînători şi păstori sărmani, cari mai tîrziu fură supuşi de Latini în fasa Romei-Septimontium. Cel mai vechiu sat latin s'a ridicat pe *Germalus,* culmea occidentală a Palatinului, constatat prin săpăturile din 1907, care au scos la iveală urme de colibe rotunde şi ovale, cele dreptunghiulare fiind mai recente, resturi de fortificaţii de pămînt, puţuri pentru apă, o necropolă cu două feluri de morminte, *tombe a pozzo,* cu ritul incineraţiei din sec. al X-lea (1000-900 înainte de Hristos) şi *tombe a fossa* cu inhumaţie, mai nouă (800-600). Fragmente ceramice villanoviene permit datarea întemeierei satului Germal în sec. al X-lea, deci cu două veacuri înainte de data tradiţiei (750). Intemeierea acestei colonii latine în această vreme şi în faţa insulei tiberine se explică prin un fel de post înaintat de observaţie, avangardă strategică a Latinilor pentru a supraveghia mişcările noilor veniţi din Orient, Etruscii, cari de la Nord de Tibru ameninţau şi Latium cu puterea lor militară. De la început prin urmare Romanii au fost soldaţi şi santinele, adevăraţi fii ai lui Marte. Palatinul cu malurile sale rîpoase, fiind şi mai aproape de Tibru, cu excepţia Aventinului deja locuit de Liguri, avea o poziţie mai prielnică decît celelalte coline şi nu era nici isolat cu totul, căci prin înălţimea

www.dacoromanica.ro

mai mică Velia comunica cu celelalte coline şi cu interiorul Laţiului. Prima colonie latină s'a alcătuit deci pe Germal, şi corespunde Romei *quadrata* a tradiţiei. In curînd s'a întemeiat un al doilea sat latin pe culmea apuseană a Esquilinului, numită Fagutal, iar apoi rînd pe rînd, pănă în sec. VIII (800-700), cînd s'a închegat liga septimonţială, următoarele alte cinci sate latine pe Palatual, culmea răsăriteană a Palatinului, pe Oppius şi pe Cispius, două culmi ale Esquilinului, de ambele laturi ale Fagutalului, pe înălţimea ca o şea, vecină cu Palatinul, Velia, unde fu apoi arcul lui Titus şi Via Sacra, şi pe Caelius, numit atunci Querquetual. In faţa lor s'a ridicat satul colonisat de Sabini pe Quirinal cu anexa sa Viminal, cu două veacuri în urma Germalului, născut din necesităţi economice, pentru a face loc şi neamului de munteni sabelici la drumul sării. Toate satele acestea ni sînt documentate prin descoperiri arheologice, în afară de Velia şi Querquetual, cunoscute numai din autori. Numele lor ni indică o viaţă pastorală şi pădurile ce îmbrăcau odată colinele Tibrului: Palatual de la Pales, zeiţa turmelor, Querquetual, colina stejarilor, Fagutal, a fagilor, Viminalis a sălciilor. Cele şapte sate latine formau de sigur prin originea şi interesele lor politice şi economice o grupare mai coherentă şi mai omogenă. Populaţia lor se chema Quirites, nume înlocuit apoi în epoca etruscă cu acela de Romani, de la numele Roma, care este şi el etrusc, după W. Schulze, ca şi gens Romilia. Herbig explică chiar numele Roma, prin cognomenul individual etrusc Ruma, care însemnează „piept lat". Quirites s'a păstrat şi mai tărziu, numai în anumite formule şi în discursurile către cetăţenii romani. Satele acestea erau mici şi cu populaţie redusă. Velia, cel mai mic, avea 3 ha., şi probabil cîteva sute de locuitori, Germal şi Palatual cîte 7 ha., cel mai întins, Quirinal, peste 40 ha., şi deci cîteva mii de oameni, căci nu toată suprafaţa colinei era ocupată de colibe. Colibele îşi păstrează vechiul tip laţial, reprodus de urnele necropolelor şi constatat şi prin aşa-zisele „fonds de cabanes" de pe Germal. Mobilierul funerar e sărăcăcios şi primitiv: ceramică locală neagră şi rudimentară, unelte, arme şi podoabe de bronz, fierul puţin folosit, căci ne aflăm numai la începutul epocii fierului. Singura formă de progres este ca şi în Latium de na-

www.dacoromanica.ro

tură politică: alcătuirea unei ligi a celor şapte sate latine, menită să joace un rol mai mare.

Roma palatină şi septimonţială. Fasa aceasta de desvoltare a Romei prin unirea celor şapte sate latine, Septimontium, a fost tăgăduită de unii învăţaţi (Graffunder), însă fără dreptate. Dar mai înainte de închegarea ei, Roma a trecut printr'o fasă intermediară, *Roma palatină,* cînd cele două sate de pe Palatin, Germal şi Palatual, au făcut împreună o ligă federală. Astăzi nu se mai disting cele două coame ale colinei, căci depresiunea dintre ele a fost umplută şi nivelată la începutul epocii imperiale, dar pe această scobitură era drumul comun spre păşunile Laţiului ale ambelor sate şi necesitatea de a se folosi în linişte de acest drum a motivat unirea lor, Roma Palatină e confirmată şi de un *pomoenium Palatini,* amintit de Tacit, precum şi de un *mundus Palatini,* descoperit în 1914 chiar în centrul colinei.

Devenind astfel mai puternică şi datorită situaţiei sale strategice, liga celor două sate palatine a jucat rolul precumpănitor în formarea ligii tuturor celor şapte sate latine, care s'au grupat laolaltă în *Septimontium,* pentru a se putea asigura circulaţia paşnică pe drumul care, plecînd din depresiunea Palatinului, trecea peste Velia şi printre celelalte sate latine spre păşunile Laţiului, şi spre Alba. Cei cinci membri noi sînt: cele trei sate de pe Esquilin (Fagutal, Oppius, Cispius), mica Velia şi satul Querquetual de pe Caelius, numit şi *Subura* sau *Sucusa.* Considerînd că pe vremea cuceririi Romei de Etrusci (650-600 înainte de Hristos) există mai de mult liga aceasta septimonţială, putem dată întemeierea ei pe la 700 înainte de Hristos. Satele îşi păstrau însă autonomia lor, drumuri nu erau între ele şi nu se făcu nici măcar un zid comun de înconjur. Roma septimonţială corespunde primei perioade din epoca regilor a tradiţiei.

Ei i se atribuie: 1) Supunerea satului Ligurilor de pe Aventin; 2) căderea Albei Longa, dar nu printr'un război numai între Roma şi Alba, ci prin defecţiunea şi răscoala Latinilor, membri ai ligii albane, şi 3) colonisarea Ostiei. Civilisaţia fasei septimonţiale aparţine epocii a doua de fier şi descoperirile arheologice dovedesc progrese evidente în construcţia colibelor : unelte de fier, agricultură, ceramică şi intro-

www.dacoromanica.ro

ducerea alfabetului grec chalcidian din Cumae sînt mărturiile relaţiilor comerciale cu Grecii. Primele inscripţii latine, fibula praenestina şi cippul din For, sînt datate pe la anul 600 înainte de Hristos.

Dar liga-Septimontium nu cuprindea decît patru din cele şapte coline ale Romei clasice (cu Aventinul supus). Quirinalul şi Viminalul populate de Sabini şi acropolea Capitoliului vor fi anexate numai în epoca etruscă. „Synoikismos"-ul începuse prin unirea cîtorva sate, dar Etruscii cuceritori îl vor duce la bun capăt, transformînd aşezările rurale într'o *urbs* (Roma celor patru regiuni) în care vor stabili o putere centrală. Oraşul datorit organisării Etruscilor se va numi Roma şi va fi încunjurat de ei cu ziduri.

V. O enigmă a istoriei: Originea şi limba Etruscilor.

Lunga epocă preistorică a Italiei se încheie cu apariţia Etruscilor, cari au desvoltat o civilisaţie superioară pe pămîntul Italiei preromane. Această civilisaţie a exercitat o mare înrîurirea asupra Laţiului, Romei şi a Italiei întregi şi a avut o viaţă de peste cinci secole (sec. X-V) înainte de Hristos. Învăţaţii moderni recunosc astăzi o perioadă etruscă şi o hegemonie etruscă în istoria primitivă a peninsulei, iar operele şi manualele mai nouă de istorie romană conţin, după expunerea aşezării definitive a neamurilor latine, sabellice şi umbrice, capitole întregi intitulate „expansiunea etruscă", „imperiul etrusc", care tratează străduinţile Etruscilor de a realisa cea dintăiu unificare a Italiei.

Etruscii au locuit în epoca istorică în Toscana de astăzi, la Nord de Tibru, unde supuseră şi pe Faliscii latini. Intr'o vreme ei cuprinseseră şi Ţinutul de la Est de Apenini pănă la Adriatică şi la Nord de Po, de unde îi alungă apoi invasiunea Galilor, însă chiar după această catastrofă rămaseră urme mai recente de-ale lor în Alpii meridionali şi raetici, inscripţii etrusce şi vase cu picturi caracteristice.

Proveniența şi rasa acestui popor mare a format pănă astăzi una din cele mai nedeslegate enigme istorice, de şi s'au scris biblioteci întregi despre Etrusci şi numeroşi savanţi de mîna

www.dacoromanica.ro

întâia li-au consacrat o mare parte din activitatea lor stăruitoare.

Numele lor. Etruscii erau numiţi de Greci Tyrsanoi sau Tyrranoi, attic Tyrsenoi, Tyrrenoi, de unde numele Mării Tyrreniene, dar numele acesta nu derivă de la grec τύρσις, *turris*, „turn", ci e un nume adiectival geografic de la o localitate Tyrsa (Tyrra), cum era una în Lydia, cu terminaţia *-anos, -enos,* plural *-enoi,* lat. *-eni.* Derivarea aceasta topominică era obişnuită în Nordul Asiei Mici (Kyzikeni), ca şi la Traci şi Frigieni, în deosebi la epitetele zeilor traci (ex.: Asclepius Zimidrenus, Sabazios Athyparenus, Apollo Cicamus) sau la cetăţenii unui oraş (Tomitani, Histriani). Umbrii au înlocuit term. *-ano (-eno)* cu termin. umbrică *-co* şi Tyrs-eni, Turs-eni a devenit Turs-co din inscripţii, de unde Tusco şi în latineşte Tusci (=Etrusci) din vicus Tuscus, mare Tuscum, Tusculum. Prin protesa lui *e* şi metatesa lui *r,* fonetisme constatate în limba etruscă, avem în loc de Tursci, E-trusci (cf. şi lacus Tarsumennus şi Trasumennus).

In inscripţiile hieroglife ale Faraonilor Merneptah şi Ramses III, pe la 1200 înainte de Hristos, Etruscii-Tyrsenii sînt pomeniţi supt numele de Tursa (Turuşa), printre popoarele năvălitoare „de la Nord" sau „din ţerile Mării", răspinse de puterea organisată a Egiptului dinastiei a XIX-a şi a XX-a. In limba lor Etruscii se chemau şi Ràsena, Ràsna.

Originea Etruscilor. Etruscii păreau cu totul străini Grecilor ca şi Romanilor, prin rasa, limba şi obiceiurile lor. Şi în ziua de astăzi se discută controversa asupra originii, datei imigraţiei şi asupra limbii lor. Pentru originea lor erau şi în antichitate două păreri: una răspîndită şi în general admisă, iar a doua isolată şi represintată numai de Dionysios din Halicarnassus, care îi credea pe Etrusci băştinaşi în Italia. In timpurile noastre numai Carl Schuchardt, în excelenta sa carte de preistorie, *Alteuropa,* din 1919, a cutezat să susţină autohtonia Etruscilor, neadmisă de nimeni.

Părerea cealaltă, a originii estice, porneşte de la ştirea lui Herodot (I, 94) că jumătate din Lydieni au plecat conduşi de principele Tyrsenos peste mare cu corăbiile şi au debarcat pe coasta de Apus a Italiei, unde au aflat pe Umbri, pe cari i-au supus. Ea fost primită de toată istoriografia greacă şi romană

www.dacoromanica.ro

(Diodor, Strabon, Plutarh, T. Liviu, Cicerone, Pliniu, Tacit) şi are cele mai pulte probabilităţi de adevăr pentru sine, fiind predominantă în ştiinţa modernă. A fost susţinută mai întâiu de Otfried Müller şi Deecke, apoi corectată şi sprijinită pe argumente arheologice de Körte în articolul său *Etrusker*, din Enciclopedia Pauly-Wissowa. Au îmbrăţişat-o apoi între alţii: Salomon Reinach, Lehmann-Haupt, G. Herbig, Modestov şi Piganiol, Ettore Pais, A. Cuny, Schjott, Dottin, Léon Homo, filologul Kretschmer şi orientalistul Hommel.

O a doua teorie modernă a fost enunţată de Niebuhr, desvoltată, apoi, de Helbig (1879) pe base arheologice, şi primită şi de Nissen, Beloch, Niese, Martha şi De Sanctis. Ei presupun o imigraţie pe uscat a Etruscilor, de la Nord peste Alpi, unde au lăsat urmele etrusce amintite şi nume geografice etrusce, După ei, şi Raetii ar fi fost Etrusci. Dar urmele acestea sînt mai nouă şi se datoresc Etruscilor din valea Padului goniţi de Celţi şi adăpostiţi în Alpii raetici, după anul 400 înainte de Hristos. In contra venirii lor pe mare din Orient, teoria continentală mai are trei argumente: 1) istoricul lydian Xanthus nu are nicio ştire despre o migraţie pe mare a unui popor întreg: cu corăbiile cele mici de atunci, nu era cu putinţă; 3) nu au putut pleca Tyrsenii de la coastele Lydiei, fiind acestea ocupate de coloniştii greci dinainte de anul 1000.

Dar argumentele teoriei originei estice, egeene sînt numeroase şi foarte convingătoare. Primul argument de mare însemnătate, amintit mai sus, este unanimitatea autorilor antici, greci şi latini, cari sînt de această părere. Al doilea fapt este confirmarea înrudirii Etruscilor cu Lydienii, locuitori din Sardes, mărturisită de însăşi tradiţia naţională etruscă pe vremea lui August (Tacit).

De altă parte autorii greci pomenesc de multe ori resturi de Tyrseni, ca piraţi vestiţi, pe coastele Egeii, în insulele nordice, Imbros, Samothrake şi Lemnos, în peninsula Athos, şi e exclusă o întîmplătoare concidenţă de nume. Şi terminaţia *-anoi, -enoi (-ani, -eni)* a numelui Tyrreni, fiind tracă şi microasiatică, e o dovadă de originea lor orientală, egeică întocmai ca şi înrudirile de nume proprii etrusce cu cele din Asia Mică şi numele egeice la Etrusci, dovedite mai ales de G. Herbig (*Klein-asiatisch-etrusk. Namengleichungen,* în „Sitz.-Ber. der

www.dacoromanica.ro

Bayer. Ak.", 1914, partea a 2-a). Învăţaţii lingvişti contimporani sînt de părere că populaţia pre-grecească, creatoarea acelei înfloritoare civilisaţii creto-egeene (minoice) din mia a III-a şi a II-a înainte de Hristos, era înrudită cu Etruscii, căci vocabulariul grecesc are elemente comune cu cel etrusc, şi ele se datoresc probabil limbii străvechii populaţii egeene şi pre-elenice (cf. Paul Kretschmer, *Sprache*, in Gercke-Norden, *Einleit. in d. Altertumswiss.*, I, 6, 1923, pp. 71-72 şi 109). Şi unele nume geografice negreceşti din Elada samănă cu numele proprii etrusce.

Grecia pre-elenică, insulele Mării Egee, Creta, Cipru şi Asia Mică erau locuite odinioară de mai multe popoare, care formau un grup unitar, vorbind o limbă numită acum de lingvişti *luvică*, cu nume de localităţi în *-anda* şi *-ssos*, limbă documentată de cîteva din inscripţiile descoperite de Hugo Winckler la Bogazchioiu în Capadocia, vechea Chatuşaş (Pterias), capitala imperiului Hethiţilor (Chatti), scrise în alfabet cuneiform şi datînd din mia a II-a înainte de Hristos. Această limbă luvică ar fi deci limba căutată a populaţiei pre-elenice, iar limbile micro-asiatice, ca liciana, cariana, lidiana, ca şi cea eteo-cretană şi cea veche cipriotă, şi deci şi etruscă, toate cunoscute din inscripţii, sînt de considerat ca dialecte sau limbi-surori, derivate dintr'un singur trunchiu linguistic, *luvic*.

Originea orientală a Etruscilor e atestată şi de năvălirile acelor Turşa în ţara Faraonilor pe la 1200, cînd ei locuiau în basinul Mării Egee, fiind identici cu Tyrsenii cunoscuţi de Greci acolo. In expediţia a doua a lor contra lui Ramses III, aceste popoare ale Nordului şi ale Mării au venit pe uscat prin Siria pănă în Egipt, însoţite de flotă, care plutia pe lîngă ţermuri.

Alte dovezi se întemeiază pe descoperiri nouă de inscripţii în limbi răsăritene, care par asămănătoare cu cea etruscă. Astfel e vestita inscripţie dublă din Lemnos (Kaminia), care a fost chiar cuprinsă în *Corpus Inscriptionum Etruscarum*, de şi unii savanţi, ca Pauli, Beloch, Paret, o socotesc un monument de limbă tracă. Dar în Lemnos amintesc scriitorii greci pe Tyrseni, goniţi apoi de Sintii tracici, iar sfîrşitul acestei inscripţii samănă mult cu formulele care indică vîrsta răposaţilor în inscripţiile funerare etrusce (cf. Kretschmer, *o. c.*, p.

www.dacoromanica.ro

71). Ea se datoreşte deci unor Tyrseni rămaşi în apropierea vechii patrii după migraţiunea spre Apus a viitorilor Etrusci şi erau de sigur urmaşi ai piraţilor Turşa, cari prădaseră Egiptul, faimoşi ca hoţi de mare în tot Răsăritul.

Dar cele mai mari apropieri de limba etruscă au aflat glottologii de curînd în limba inscripţiilor lidiene, deci chiar din ţara Asiei Mici de unde ni spune Herodot că au emigrat Etruscii. Şi semnul 8 pentru sunetul *f*, păstrat de Etrusci în alfabetul lor împrumutat de la Grecii chalcidieni din Cumae, a fost adus de ei din Lydia, căci numai în inscripţiile lydiene se mai întîlneşte.

Dar avem şi alte fapte sigure din domeniul civilisaţiei etrusce, care ni arată probabilitatea venirii lor din Răsărit pe mare. Aptitudinile Etruscilor pentru marină, lunga lor practică în piraterie nu se potrivesc cu ipotesa originii continentale. Cultura lor e toată pătrunsă de influenţe orientale şi greceşti. Splendidele hipogee din Etruria, morminte subterane de piatră cu camere şi boltite, unele acoperite cu tumuli (Caere, Tarquinii), au mare asămănare cu cele lydiene şi cu cele săpate în stîncă în diferite regiuni din Apusul Asiei Mici. Poate şi misterioasele *nuraghe,* monumentele caracteristice ale Sardiniei, se datoresc aceloraşi influenţe orientale, prin intermediul Etruscilor. Decoraţia mormintelor e orientală, cu tigri, lei, leoparzi şi sfincşi; orientale de asemenea anumite elemente în sculptura, pictura, îmbrăcămintea şi musica Etruscilor. Dar şi locuinţile etrusce, bine cunoscute prin săpături, al căror plan fu transmis şi Romanilor, cu *atrium* caracteristic, de care putem apropia *megaronul* central micenian şi homeric, ni dau un argument solid pentru a căuta în basinul Egeii şi în Asia Mică patria de unde Etruscii aduceau cu ei elemente superioare de cultură şi principii nouă de arhitectură în piatră, în Italia colibelor de paie, gard şi lut.

De altă parte arta *haruspicinei (disciplina etrusca),* adoptată şi de Romani, e de origine babiloniană. Cercetarea viitorului după măruntaiele jertfelor, mai ales după ficat, e dovedită şi în Chaldeia prin descoperiri de ficaţi de bronz, ca şi aceia găsiţi la Piacenza cu numele zeilor etrusci înscrişi în şasesprezece zone. Şi puternica elenisare a Etruscilor, ca şi familiarisarea lor cu legendele mitologice greceşti (scenele figu-

www.dacoromanica.ro

rate pe monumentele artei etrusce), ne fac să presupunem o convieţuire cu Grecii în Răsăritul egean. Toate aceste elemente orientale n'au putut fi importate numai pe calea comerţului cu Grecii şi Fenicienii. Etruscii au venit deci pe mare, dacă nu chiar din Lydia, dar din insulele Mării Tracice şi de pe ţermul nord-vestic al Asiei Mici, şi probabil viitoarele descoperiri arheologice din aceste regiuni ni vor da şi dovezile incontestabile.

Data imigraţiei Etruscilor. Părerea curentă astăzi în ştiinţă datează debarcarea Etruscilor în Toscana la începutul sec. X, pe la 1000 înainte de Hristos, deci cu două veacuri mai înainte decît o stabilise Körte. Data aceasta e sprijinită cu argumente arheologice, — vechimea mormintelor etrusce cu camere, alfabetul împrumutat abia în Italia, iar nu adus cu ei din basinul Egeii, unde pătrunsese pe la 900 venind din Syria, şi cu argumente linguistice,— puternica influenţare reciprocă a numelor etrusce cu cele italice, care presupune un proces lung început de multe secole.

Aşezarea Etruscilor în Italia. Etruscii, numiţi Tyrseni de Greci şi Turşa de Egipteni, locuiau în sec. XIII-XII înainte de Hristos în basinul Mării Egee (în Lemnos, Imbros, Samothrake, pe coastele europene ale Chalcidicei, pe coastele Asiei Mici, poate în Lydia). Ei erau un popor pre-elenic înrudit cu purtătorii civilisaţiei creto-egeene şi cu Lydienii, vorbind cu toţii dialecte ale limbii luvice. Trăiau din negoţul pe mare şi făceau piraterie, ca toate popoarele de navigatori.

Pe la 1200-1100 înainte de Hristos invasiunea Dorienilor, care nimici civilisaţia miceniană, provocă şi revărsarea spre Est a Acheilor, neamuri greceşti venite mai de mult în Elada. Se porni astfel primul val de colonisare elenică, al Eolienilor şi Ionienilor, în Eubea, Ciclade, Lesbos, Chios, Samos, Eolia şi Ionia, cari strîmtorară şi pe Tyrseni, silindu-i să-şi părăsească patria şi să emigreze spre Apusul mai liniştit. De sigur însă că nu a putut porni un popor întreg pe corăbii o cale atît de lungă, ci numai cete mici, pe clanuri, aşa cum erau ei, de altfel, risipiţi chiar în basinul Mării Egee, cu condiţiile lui geografice isolatoare. Aventurieri războinici, ca şi Normanzii din Evul Mediu, ei formau o minoritate, care a supus pe Umbrii de la Nord şi Vest de Tibru, numind Etruria Ţinutul

www.dacoromanica.ro

cucerit până la Apenini, iar marea la țermul căreia au debarcat *mare Tyrrhenum*. Dar aici nu erau numai Umbrii, căci aceștia ocupaseră numai de scurt timp ținutul de la Vest de Apenini și nu putuseră încă asimila pe băștinașii neolitici din neamul Ligurilor.

Tyrsenii, fiind puțini, se instalau în castele fortificate, cu ziduri de piatră necunoscute până atunci în Italia, din care dominau interiorul țerii și întinsul mării. Prin superioritatea militară și tehnica civilisației lor, ei învinseră cu încetul și treptat pe Umbro-Liguri, pe cari însă nu-i alungară, ci îi ținură în stare de șerbie (ca Heloții Dorienilor), contopindu-se cu ei în decursul celor trei secole următoare și formînd noul popor al Etruscilor, destinat unei soarte glorioase. Inaintarea lor spre Apennini s'a terminat în tot acest timp, iar băștinașii prea dîrzi au fost împinși până în adăposturile munților. Cele mai vechi orașe au fost cele de la malul mării: Tarquinii, metropola lor, Caere, Vulci, Vetulonia, Populonia; cele de la Tibru au fost întemeiate mai tărziu pas cu pas cu progresul cuceririi: Volsinii, Clusium, Perusia, Cortona, Arretium. Etruscii nu au format niciodată un Stat unitar, ci numai o ligă de 12 orașe[1], dar fiecare *populus* era autonom și cîrmuit de un rege *(lucumon, lars)*.

O ipotesă nouă despre așezarea Etruscilor aflu în opera citată a lui P. Kretschmer, directorul revistei „Glotta" (p. 109). In unele inscripții, găsite pe coasta adriatică a Umbriei la Novilara (Pesaro și Fano) și publicate de etruscologul italian Lattes, profesor la Universitatea din Napoli, a ieșit la iveală o nouă limbă, necunoscută, dar înrudită cu cea etruscă, de și nu identică. A fost deci un dublu strat de populație ne-arică, ceia ce îl face pe Kretschmer să presupună o îndoită migrațiune, două valuri de Tyrseno-Egeeni. Cei d'intăiu, numiți de autorii clasici *Pelasgi* și citați adesea ori lîngă Tyrseni, ar fi imigrat în Italia prin Adriatică, debarcînd la gura Padului; de aici au pătruns până în Etruria, unde la Cortona

[1] Lista acestor 12 orașe, care luau parte la același cult divin și în epoca Imperială, a fost întocmită de E. Bormann, în *Arch.-epigr. Mitt.*, XI, 1887, 103 și urm.: Arretium, Caere, Clusium, Cortona, Perusia, Populonia, Rusellae, Tarquinii, Vetulonia, Volaterrae, Volsinii, Vulci. Dar Veii nu e cuprins în această listă, nici Faesulae.

www.dacoromanica.ro

erau, după unele ştiri literare, nişte Pelasgi, cari nu vorbiau la fel cu niciunul dintre vecinii lor. Pe aceştia i-ar fi aflat apoi aşezaţi în Italia Tyrsenii sosiţi mai tărziu la ţermul Mării Tyrseniene.

Limba Etruscilor. Pănă în ziua de astăzi misterul limbii etrusce a rămas nedeslegat, cu toate silinţile savanţilor, căci nu putem traduce textele cunoscute, fiindcă nu avem nici inscripţii bilingue, nici limbi derivate din cea etruscă. Abia în timpul din urmă s'a putut stabili cărui grup de limbi aparţinea limba etruscă, în legătură cu originea lor răsăriteană. Resturile acestei limbi cuprind vre-o patruzeci de glose, vorbe etrusce cu însemnarea lor păstrate în scriitorii antici, multe nume personale şi geografice, precum şi vre-o 8.500 de inscripţii etrusce, adunate în *Corpus Inscriptionum Etruscarum,* publicat de Pauli, Danielsson, Herbig şi Trop. Cele mai multe sînt scurte şi funerare, cuprinzînd mai mult nume proprii, dar avem şi cîteva texte lungi, ca terracotta din Capua, cippul din Perusia, plumbul din Magliano şi făşiile mumiei din Zagreb. Pentru resturile limbii etrusce, cuvinte cu înţelesul lor, trebuie consultat articolul lui Skutsch în Enciclopedia Pauly-Wissowa, capitolul respectiv din manualul prof. Iuliu Valaori, *Elem. linguist. indoeurop.,* 1924, şi opera magistrală a lui Wilhelm Schulze, *Zur Geschichte der lateinischen Eigennamen,* 1905, care a determinat influenţa considerabilă a Etruscilor asupra numelor italice.

Cunoaştem cîteva nume de zei: Tinsi=Jupiter, Thalna=Juno, Turan=Venus, Turms=Mercur, Tufluns—Bacchus, Aminth — Amor, etc.; nume de rude: *ati*=mamă, *clan*=fiu, *puia*=soţie, *seh*=fiică; alte nume: *cepen*=preot, *mehlum*=popor, *avil*=an, *suthi*=mormînt. Printre particularităţile limbii etrusce amintesc: 1) lipsa sunetelor *b* şi *d,* care nu se deosebesc de *p.* şi *t;* 2) lipsa lui *o,* înlocuit cu *u;* 3) presenţa aspiratelor *th* (θ), f (φ), *h* (χ), ex. *Canhvil* pentru Tanaquil, *Ferse* p. Perseu; 4) sincoparea vocalelor neaccentuate, ex. Menle p. Menelaos, Atlnta p. Atalante, Casntra p. Casandra; 5) existenţa vocalelor nasale a^n, e^n, u^n; 6) accentul tare pe prima silabă, ca în limba maghiară; ex. *Clùtmsta,* p. Clytaimnestra, etc.

Diferiţi învăţaţi au încercat să traducă textele etrusce apropiindu-le de o limbă cunoscută şi comparînd rădăcinile, d.

www.dacoromanica.ro

ex. cu limbile caucasiene (Thomsen), cu l. berberă (Brinton), cu l. bască (Ellis), cu limbile altaice (Carra de Vaux), cu l. fino-ugrică (Taylor şi Martha). Toate silinţile au rămas din nenorocire zădarnice. De curînd un arhitect italian, amator de etruscologie, s'a făcut de rîs, apropiind limba etruscă de cea greacă şi despărţind fiecare cuvînt etrusc în mai multe bucăţi, pe care le tălmăcia el apoi ca prescurtări de rădăcini greceşti.

Descoperirile mai nouă au dovedit însă înrudirea limbii etrusce cu limba inscripţiei amintite mai sus din insula Lemnos, unde au locuit Tyrsenii, iar alte apropieri înşirate printre argumentele în sprijinul originii egeene permit să căutăm locul limbii etrusce alături de limba populaţiei pre-elenice, egeene, zisă limbă luvică. Limba cea mai de aproape înrudită cu cea etruscă este aceia *lydiană*, descifrată de curînd pe inscripţii aflate în Lydia, la Sardes, dintre care două bilingue, una lydo-arameică. Littmann, care le-a publicat, şi Danielsson au aflat concordanţe evidente între cele două limbi, precum semnul 8 pentru sunetul *f*, comun alfabetului etrusc şi lydian, terminaţiile genitivului *-l* şi *-s*, *-ş*, particula enclitică *-k*=etr. *-c*, care însemnează „şi", în fine sincoparea vocalei neaccentuate.

Prin urmare de aici din Răsărit, de la una din limbile pre-elenice egeene putem aştepta descifrarea limbii etrusce, sau poate de la acea limbă pre-elenică, tot misterioasă, a vechilor Cretani civilisaţi, păstrată pe mulţime de tăbliţe şi sigilii cu hieroglife sau cu un alfabet linear nedescifrat, şi cunoscută de curînd, şi prin trei inscripţii eteo-cretane cu litere greceşti, în care aflăm fenomenul aspiraţiei, ca şi la Etrusci, şi o mare bogăţie de *r*.

Pentru apropierea Etruscilor de Lydieni, adaog faptul că acei Şardana pomeniţi de inscripţiile hieroglife ale Faraonilor de la 1200, ca tovarăşi de pradă cu Turşa (Tyrseni), pot fi identificaţi mai de grabă cu locuitorii din Sardes, capitala Lydiei, decît cu cei din Sardinia îndepărtată. Inrudirea limbii etrusce cu cea lydiană confirmă şi ştirea lui Herodot despre originea lydiană a Tyrsenilor sosiţi în Italia pe mare.

VI. Expansiunea Etruscilor şi hegemonia lor în Italia.

Mărturiile unor scriitori antici despre un mare imperiu etrusc în Italia pre-romană sînt confirmate şi completate prin des-

www.dacoromanica.ro

coperirile arheologice moderne de inscripţii şi fabricate etrusce. Etruscii au debarcat în Toscana pe la 1000 înainte de Hristos şi până pe la 700 au cucerit toată Etruria istorică şi s'au contopit cu supuşii lor Umbro-Ligurii, cari duceau acum o viaţă înfloritoare datorită civilisaţiei etrusce. Nevoia de a dobîndi ogoare nouă pentru agricultură şi pieţe pentru desfacerea produselor industriale împinse pe Umbro-Ligurii etruscisaţi, supt conducerea aristocraţiei etrusce de negustori şi şefi de bande, la cucerirea altor ţinuturi italice. Expansiunea aceasta militară a Etruscilor a ţinut în Sud vre-o două secole, între 700-500, în Nord până la 400 înainte de Hristos, şi a dus la alcătuirea unui mare imperiu etrusc, care însă n'avea o conducere unitară, căci iniţiativa cuceririlor pleca de la fiecare cetate în parte, după interesele şi situaţia lor geografică.

Cucerirea Campaniei. Din oraşele de la coasta mării (Tarquinii, Caere, Vulci, etc.), pleacă expansiunea maritimă prin care Corsica devine a Etruscilor ca şi punctele strategice aşezate la mare la Sud de Tibru şi până în Grecia Mare. Din oraşele meridionale (Caere, Veii, Tarquinii) porneşte cucerirea Laţiului, a Romei Septimonţiale, a ţerii Volscilor şi Ausonilor, după care urmă ocuparea Campaniei celei bogate în grîne şi păşuni, documentată prin descoperirea unei inscripţii etrusce la Capua şi prin alte date arheologice, numismatice şi toponimice. Oscii localnici fură bătuţi şi supuşi în stare de şerbie. Până la anul 500, Etruscii ajunseră în Sud la hotarul Lucaniei, lîngă colonia greacă Posidonia (Paestum), dar oraşele greceşti Cumai şi Neapolis îşi menţinură neatîrnarea, comunicînd pe mare cu restul lumii greceşti. Stăpînirea Etruscilor în Campania aduse intensificarea raporturilor politice, comerciale, culturale şi artistice cu coloniştii greci, şi mormintele etrusce dovedesc cu prisosinţă importanţa influenţei greceşti asupra civilisaţiei etrusce.

Pentru a putea resista elenismului care era puternic în Vestul Mediteranei prin Syracusa, Massalia şi coloniile greceşti din Italia sudică, Etruscii fură siliţi să încheie o alianţă cu alţi concurenţi ai lor, Cartaginesii. De şi flota etrusco-cartaginesă fu bătută de Greci la Alalia pe coasta Corsicei, la anul 540 înainte de Hristos, totuşi insula rămase a Etruscilor şi Sardinia a Cartaginei. De altă parte, mulţumită acestei

www.dacoromanica.ro

alianţe, Etruscii putură împiedeca fundarea de noi colonii greceşti la Nord de Neapolis. Asiguraţi de partea mării, ei îşi consolidară dominaţia în Latium şi Campania şi putură exploata în linişte bogăţiile Corsicei, în timp ce Cartaginesii se aşezau pe coastele Spaniei.

Etruscii în valea Padului. Către sfîrşitul sec. VI (530-500 înainte de Hristos) se datează expansiunea Etruscilor spre Nord în Aemilia şi Transpadana, pornind din oraşele etrusce de la interior (Clusium, Perusia, Cortona, Arretium) şi urmînd pasurile Apeninilor către Bologna, centrul civilisaţiei villanoviene a Umbrilor, lîngă care se ridică Felsina a Etruscilor. Umbrii se supuseră Etruscilor, cari stăpîniră valea Padului mai mult de un secol. Numele geografice etrusce ca şi descoperirile arheologice ni arată întinderea Etruriei padane pănă la Adriatică şi la Nord de Po, între Adige la Est şi Ticinus cu lacul Maggiore la Vest, ocupînd astfel centrul Italiei de sus. Etruscii erau şi aici o minoritate războinică, ce domina pe Umbri şi-i ţinea în respect din oraşele întemeiate de ei la puncte strategice şi întărite cu ziduri.

Binefacerile cuceririi etrusce. Fiind puţini, Etruscii luau în mînă toată proprietatea pămînturilor şi cruţau pe supuşi, Umbro-Liguri, Latini şi Osci, cari lucrau pentru ei ogoarele, ca Heloţii şi Messenienii pentru Spartani. In schimb stăpînirea lor aducea o sumă de binefaceri popoarelor şi ţerilor cucerite, care propăşiau din punct de vedere economic, cultural şi politic.

Ei introduceau formele lor politice, oraşele şi federaţiile, în Italia care se afla numai în stadiul de viaţă rurală, pe clanuri autonome. In Latium ei întemeiază oraşe *etrusco ritu* ca Tusculum: Roma celor patru regiuni e creaţia lor, ca şi numele ei. In Campania au fondat Capua şi Nola, şi au reconstruit în piatră Pompeii. Dar cele mai importante oraşe, ale căror ruine au fost descoperite de curînd, sînt cele ridicate de Etrusci în valea Padului. Metropola lor era Felsina, cercetată şi studiată sistematic de Albert Grenier *(Bologne villanovienne et étrusque*, 1912). Foarte importante ruine, ale unui oraş anonim la satul Marzabotto de astăzi (27 km. Sud de Bologna) a desgropat arheologul Brizio. Şi toate oraşele acestei regiuni, care au trăit apoi schimbîndu-şi mereu stăpînii şi pe care le aflăm

www.dacoromanica.ro

si astăzi în Italia modernă, au fost mai întâiu întemeiate de Etruscii aceştia, creatori de viaţă urbană. Astfel erau la coborîrea din Alpi, Melpum (Mediolanum-Milano), Verona, Mantua; la vadurile Padului Placentia şi Cremona; la poalele de Nord ale Apeninilor Parma, Mutina, Bononia (Felsina) şi oraşul de la Marzabotto; la Adriatică Pisaurum, Ariminum; Ravenna, etc.

Tot ei introduc şi ligile. După modelul ligii celor douăsprezece oraşe, dodecarhia din Etruria, de la ei de-acasă, Etruscii întemeiaseră o ligă de douăsprezece cetăţi în Etruria padană cu metropola Felsina, şi membre erau oraşele înşirate mai sus, iar în Campânia o altă dodecarhie cu centrul Capua, cuprinzînd între altele Nola, Pompeii şi Herculanum.

Dar Etruscii mai aduceau cu ei elementele civilisaţiei lor înfloritoare, care se desvoltase supt influenţe mai întâiu orientale şi apoi elenice. Descoperirile arheologice ni dovedesc că ei au învăţat pe Italici arta zidirii în piatră: ziduri de cetate, case de piatră şi morminte de piatră, toate documentate în admirabilele ruine de la Marzabotto, numite de Grenier „Pompeii etrusca" şi în bogatele morminte de la Caere, Tarquinii, Vulci, Vetulonia, etc. Oraşele erau construite după un plan foarte regulat. In Campania Etruscii rezidiseră în calcar Pompeii şi urme de zid etrusc au aflat topografii Romei în incinta zisă a lui Servius Tullius. *Arx,* acropolea oraşelor, e de asemenea de origine etruscă, ca şi templele cu triplă *cella,* cum era şi acela al Triadei capitoline, construit tot de Etrusci pe Capitolium, după sistemul templelor etrusce. O operă foarte folositoare au făcut şi inginerii Etruscilor, atît în valea Padului, cît şi în Latium şi Campania, prin secarea bălţilor, scurgerea apei pe canale, ridicarea de zăgaze şi tăierea pădurilor, transformînd Nordul Italiei în teritoriul cel mai roditor al Italiei.

Mari progrese faţă de civilisaţia villanoviană anterioară sînt documentate în domeniul industriei şi comerţului prin descoperirile mărunte din frumoasele morminte ale Etruriei şi în ruinele oraşelor. Aflăm în ele ceramică abundentă şi variată, greacă şi de imitaţie, vase attice de toate formele, cu figuri negre pe fond roşu, cu figuri roşii pe fond negru, obiecte de bronz a căror tehnică e perfectă, căci se lucrează şi prin topire în tipare, dar şi prin incisie şi batere cu ciocanul,

www.dacoromanica.ro

iar fierul are o întrebuinţare generală. Totul ni arată formele unei civilisaţii aristocratice, variate şi luxoase, care îi îmbogăţia şi îi făcea să devină molateci. *Obesi Etrusci* aveau reaua faimă că duc o viaţă prea îmbielşugată şi de o sensualitate fără frîu, ca unii ce căzuseră supt influenţa moleşitoare a unei civilisaţii prea rafinate.

Etruscii în Latium. In expansiunea lor spre Miazăzi, Etruscii au ocupat şi Latium, pe care l-au stăpînit cam un secol şi jumătate (c. 650-500 înainte de Hristos). Aici, ca şi în Campania şi la Nord de Apenini, Etruscii formau numai un strat supţire de mari proprietari de-asupra Latinilor, cari şi-au păstrat limba şi naţionalitatea lor, ca şi Oscii din Campania. Primele inscripţii, fibula praenestică şi cippul din For de supt *lapis niger,* dovedesc că în Latium şi la Roma pe la 600 se vorbia limba latină. Cucerirea Laţiului de Etrusci a pornit pe lîngă mare, probabil din oraşele sudice ale Etruriei (Caere, Tarquinii, Veii), a supus Roma şi îi aflăm urma şi la Tusculum ca şi la Velitrae, nume etrusce de cetăţi latine. Chiar lîngă Roma, la N. de Monte Mario, s'a descoperit în 1921 o aşezare etruscă peste un vechiu sat latin din epoca laţială. Latium era atunci tot în stadiul vieţii rurale, semi-nomade şi pastorale, cu populaţii autonome, care alcătuiau ligi fără cohesiune şi fără durată. Etruscii au adus şi aici noţiunea de *urbs,* au făcut lucrări de irigaţie şi scurgere a mlaştinelor din *campagna romana,* au pus basele vieţii agricole, au zidit primele case de piatră şi întărituri de oraşe, deschizînd Latium influenţelor străine, greco-etrusce.

Roma supt Etrusci. Chiar tradiţia romană despre epoca regilor recunoaşte fără intenţie o stăpînire etruscă la Roma, căci ultimii trei regi, cei doi Tarquinii şi Servius Tullius, numit de legenda etruscă Mastarna, erau suverani etrusci, iar răscoala republicanilor de la 509 înainte de Hristos trebuie înţeleasă ca o mişcare naţională romană pentru liberarea de jugul regilor etrusci. Şi în povestea lui Porsenna, regele etrusc din Clusium, se poate găsi adevărul dominaţiei etrusce la Roma, stabilită prin lupte, cum pare a dovedi focul violent care a pustiit satul roman Germal, pe Palatin. Roma deveni capul de pod al Etruscilor în Latium şi ca atare ajunse la mare însemnătate abia acum supt cîrmuirea Etruscilor, cari

www.dacoromanica.ro

după datinele lor politice transformară liga rurală septimontium într'o *urbs*, fundată *etrusco ritu*. Noul oraş, care cuprindea pe lîngă cele şapte sate latine şi Aventinul Ligurilor, primi chiar un nume nou dat de Etrusci, *Roma*, de la un nume personal etrusc, *Ruma*, explicat de Herbig cu înţelesul „piept" (*Berl. phil. Woch.*, 1916, pp. 1440 şi urm., 1472 şi urm.).

Etruscii au înfăptuit deci unirea diferitelor colonii de pe colinele Tibrului, căci ei au anexat în cursul sec. VI şi pe Sabinii de pe Quirinal şi Viminal, formînd un organism unic. Procesul acesta de unificare îndeplinit de Etrusci la Roma se chiamă „synoikismos", cu un termen luat de la Greci, unde Atena îl realisase pentru Attica. Roma însă rămase o aşezare eminamente latină, care primi un nume etrusc, organisare şi cadre politice de la stăpînii etrusci. Aceştia îi deteră şi cultul Triadei Capitoline, Jupiter, Juno şi Minerva, adorate în templul zidit de ei.

După părerea învăţatului frances, Léon Homo (*L'Italie primitive*), în *L'Évolution de l'Humanité*), *Ramnes*, *Tities* şi *Luceres*, constatate şi de Schulze ca nume de ginţi etrusce, sînt regiunile administrative date de Etrusci Romei septimonţiale. Ramnes ar corespunde Palatinului, Tities Esquilinului şi Luceres Caeliului. Pentru colonia sabină Etruscii întemeiaseră o a patra regiune, cu care Roma întra în fasa celor patru regiuni sau triburi urbane, atribuite de legendă lui Servius Tullius, care erau de fapt nişte sectoare ale oraşului: I era Suburana şi cuprindea Caelius sau Querquetual, II) Esquilina, III) Collina era noua regiune a colinei sabine Quirinal şi IV) era Palatina. Acum se deschide şi Forum, care încetează de a mai servi ca necropolă. Locuitorii Sabini de pe Quirinal şi Viminal ca şi cei veniţi în urmă, mai ales Etrusci, aşezaţi în văile dintre coline, îngroşară numărul plebei şi al clienţilor, în care la început întrau băştinaşii din neamul Ligurilor.

Roma etruscă este şi o mare putere militară, care cucereşte comunele învecinate şi reconstituie liga albană în folosul şi supt hegemonia ei. Ea devine şi centrul religios al Latinilor, prin ridicarea templului federal al Dianei pe Aventin, centrul comercial şi piaţa de desfacere a mărfurilor industriei etrusce. Mulţumită meşteşugarilor, negustorilor şi corăbierilor

www.dacoromanica.ro

etrusci, Tibrul ajunge acum întâia dată o cale navigabilă umblată pentru import şi export.

Influenţa culturală a Etruscilor la Roma. Supt cîrmuirea Etruscilor Roma celor patru regiuni se bucură de o înflorire neaşteptată a civilisaţiei. In această perioadă s'a construit Cloaca Maxima, dar numai ca un mare canal de scurgere neacoperit, precum şi un zid de încunjur al oraşului, din care s'au recunoscut unele părţi în ruinele incintei zise a lui Servius Tullius, care datează de fapt de după invasiunea Galilor. Substrucţiile Capitoliului, două cisterne pe Palatin şi numeroase fragmente arhitectonice şi sculpturale decorative de terracotta, cărămizi pictate, de la temple pe Capitolium, Esquilin şi Palatin, studiate toate de G. Pinza *(Monumenti primitivi),* sînt dovezi ale unei transformări radicale în arhitectura Romei, care înainte de Etrusci fusese o grupă de sate cu colibe de paie, lemne şi lut. Lupoaica de bronz de pe Capitoliu, dar fără cei doi gemeni, este o operă din aceiaşi perioadă. Pentru pictură de atunci avem termeni de comparaţie în mormintele etrusce de la Tarquinii (Corneto), Vulci, iar pentru sculptură statuile mari zeeşti de terracotta, descoperite de Giglioli la Veii. Perioada etruscă a însemnat deci pentru Roma propăşire, glorie şi cultură.

Influenţei Etruscilor datorâ Roma, Italia centrală şi nordică zidirile de piatră, introduse în Sud, cam tot atunci, de coloniştii greci. In multe alte privinţe şi obiceiuri, ca în ritul întemeierii oraşelor, ceremonii şi datine religioase, Etruscii, mai ales cei din Caere, au fost maeştrii Romanilor. Triumful, costumul regal, insignele magistraţilor fură împrumutate tot de la aceşti năvălitori streini. In „tomba del Littore" de la Vetulonia s'a găsit o secure dublă, înconjurată de şase beţe, care corespunde cu *fasces,* insignele autorităţii romane *(imperium).* Şi jocurile de gladiatori *(ludi)* au fost introduse din Etruria, unde se bucurau de mare popularitate. Haruspicina, adecă prevestirea viitorului după măruntaiele jertfelor, ca şi teologia etruscă, colegii de preoţi, unele zeităţi s'au adoptat de Romani mani tot de la Etrusci.

Influenţa limbii Etruscilor asupra Romanilor şi Italicilor. Expansiunea Etruscilor şi imperiul lor din sec VI-V înainte de Hristos ni este atestat şi prin date linguistice foarte im-

www.dacoromanica.ro

portante. In opera sa citată, W. Schulze a dat la iveală strînse relaţiuni şi concordanţe între numele etrusce şi cele italice, care s'au influenţat reciproc. Numele proprii etrusce ni permit să precisăm şi întinderea stăpînirii Etruscilor pe coasta vestică, la Marea Tyrreniană pănă în Sudul Italiei. Ramnes, Tities şi Luceres sînt indicate chiar de Varro ca nume etrusce, iar originea etruscă a numelui Roma a fost dovedită de Schulze şi explicată de Herbig. Orientalistul Hommel observase şi el o parte mare de onomastică etruscă în numele personale şi gentiliciile romane, care tocmai de aceia sînt mai depărtate de tipul indo-european.

Influenţa etruscă nu se manifestează numai prin pătrunderea de numeroase nume isolate, ci prin însuşi sistemul nomenclaturii romane. La Romani ajunge pe planul întăiu numele de familie, „nomen gentilicium", în timp ce numele personal individual italian decade la rolul de simplu „praenomen" (Caius, Lucius, Marcus, etc.). Inscripţia de pe fibula praenestină, care e din sec. VI înainte de Hristos, foloseşte încă numai numele individual *(Manios me vhevhaked Numasioi)*, dovedindu-ni că însemnătatea mare a gentiliciului la Romani e mai recentă. Gentiliciile şi numele de familie ajung să ocupe primul loc important numai în societăţile aristocratice, conduse de *gentes* nobile, ca la Etrusci sau în oraşele italiene din evul mediu şi la Bizanţ. Aristocraţii Etruriei formau clasa dominantă, proprietară de pămînturi; de aceia la ei s'a format un sistem foarte bogat de nume gentilicii, pe care le-au impus şi Romanilor şi Italicilor, cari adoptară de la ei şi *cognomina*, folosite mai întăiu tot de Etrusci pentru a deosebì ramurile aceleiaşi ginte. Astfel Etruscii au lăsat în ţinuturile cucerite de ei urme importante în numele de familie. In schimb vechile nume individuale romane, devenite *praenomina*, fiind copleşite de gentiliciile etrusce, se impuţinară, rămînînd numai cîteva mai întrebuinţate, dar la aceasta a contribuit şi puţina inclinare a limbilor italice pentru *composita* şi deci pentru numele personale compuse, obişnuite în celelalte limbi indoeuropene.

Faţă de superioritatea civilisaţiei Etruscilor nu e de mirare că Romanii au împrumutat de la ei cuvinte de cultură, ca *atrium, balteum, histrio, idus, lanista,* etc. Şi numele Tibru-

www.dacoromanica.ro

lui pare etrusc (thepre). *Persona* cu înțeles de „mască" e raportat la etr. *fersu* din inscripții. Și elemente culturale și de limbă greacă au pătruns la Italici prin intermediul Etruscilor. Umbrii de la ei și-au luat mai întâiu alfabetul, iar Romanii semnul C pentru K. Cuvîntul *gruma,* instrument de măsurat suprafața, e grec, γνῶμα, trecut pe la Etrusci, cari aveau rotacismul (ex.: *Mémrun* p. Memnon, *Ahmemrun* p. Agamemnon), *triumphus* e tot grec, θρίαμβος, schimbat de fonetismul limbii etrusce. Unele cuvinte latine, care nu pot fi derivate din limba indoeuropeană, sînt determinate ca etrusce, dacă ne ajută și alte criterii. Astfel după Kretschmer *amo* (iubesc) e în legătură cu *aminth,* numele zeului Amor pe o oglindă etruscă, deci *amare* e de origine etruscă; de asemenea la cuvîntul *pulcher* (frumos) aspirația acelui *h,* străină limbii latine, vorbește pentru originea lui etruscă. Ar fi interesant și semnificativ ca expresiile pentru aceste două noțiuni, „a iubi" și „frumos", să le fi împrumutat Romanii de la poporul Etruscilor, cunoscuți ca oameni sensuali și voluptuoși. Aspirația în cuvinte negrecești, ca Gracchus, Ceteghus, Otho, e de asemenea etruscă. Tot așa și greșelile *chommoda, choronae, chenturiones* indică o pronunție etruscisantă. Accentuarea pe prima silabă în vechea limbă latină s'ar datori tot Etruscilor, ca și sincoparea vocalelor din silabele neaccentuate.

Aceste fenomene fonetice de origine etruscă au schimbat, zice Kretschmer, întreagă fisionomia fonică a limbii latine. Tot din această causă provine și marele defect al limbii latine, incapacitatea de a forma substantive compuse, căci întonarea forte a primei silabe aducea schimonosirea și mutilarea silabelor următoare, făcîndu-le improprii pentru compunere. Această pierdere veche, reparată mai tărziu numai în parte prin imitația după grecește, a unei calități prețioase indoeuropene avu consecințe și mai îndepărtate decît sărăcia de compuse în limba latină, căci această incapacitate a fost moștenită și de toate limbile romanice de astăzi, care nu au compuse. Limba etruscă ar fi deci de vină că Arune Pumnul al nostru nu a fost mai norocos în alcătuirea de compuse românești pentru a înlocui neologismele. In general putem spune că, dacă noi am cunoaște mai bine limba etruscă, influența sa pătrunză-

www.dacoromanica.ro

toare ar apărea mai mare şi ar putea fi de sigur mai bine determinată.

Mulţimea şi varietatea faptelor înşirate, atît din domeniul istoriei şi arheologiei, cît şi al linguisticii, ni arată în chip luminos că influenţa etruscă a fost decisivă în perioada istoriei mai vechi a Italiei. Ceva mai tărziu însă ea a fost întrecută şi apoi înlăturată cu totul, de aceia, mai puternică, a Grecilor.

Căderea puterii Etruscilor. Tot Grecii colonişti au dat şi prima lovitură puterii militare a Etruscilor. La 524 ei fură răspinşi de la asediul oraşului Cumae, la 506 suferiră o înfrîngere la Aricia lîngă Munţii Albani din partea Latinilor răsculaţi şi ajutaţi de Grecii din Cumae. Urmă eliberarea Campaniei, a Laţiului, a Romei, amintită de legenda alungării Tarquinilor de republicani. La 474 Etruscii, bătuţi pe mare la Cumae de Hieron, tiranul Syracusei, aliat cu Romanii, pierdură şi hegemonia maritimă în Marea Tyrreniană. Pe uscat se ridică puterea Romei latine, care-şi impune mai întăiu stăpînirea asupra Etruriei meridionale, după lungul război cu Veii. Urmă catastrofa Etruriei padane, cucerită de Galii năvălitori, iar după retragerea acestora Roma cuprinde rînd pe rînd toate oraşele Etruriei propriu-zise pănă la începutul sec. III înainte de Hristos. Etruscii se contopiră apoi cu numeroşii colonişti romani şi latini aşezaţi în ţara lor şi se romanisară cu totul, astfel că în primul secol după Hristos a vorbi limba etruscă era o raritate, iar învăţaţii etruscologi, ca mult hulitul pe nedrept împărat Claudius, erau priviţi cu compătimire de contimporani.

Rolul Etruscilor fusese însă considerabil, de şi nu izbutiseră să realiseze unificarea Italiei. Pe urmele stăpînirii etrusce rămîneau ţinuturi cu totul transformate: în locul vechii vieţi sociale pe triburi în sate şi cel mult ligi slabe şi nedurabile, se arată oraşe înfloritoare, fortificate cu ziduri; organisaţii politice solide, şi o civilisaţie înaintată, cu care popoarele italice puteau întra în chip onorabil în istorie.

www.dacoromanica.ro

O carte necunoscută

La un prieten din Argeş am găsit o necunoscută carte de învăţături din viaţa Romanilor, datorită preotului unit Ioan Munteanu din Şiria, apoi din «Sarco», în sfîrşit, la bătrîneţă, şi profesor, îndată retras, la Beiuş. Dăm titlul după prefaţă: *Istorii ale vieţilor celor mai vestiţi Romani şi Romane,* fiindcă foaia de titlu lipseşte (anul e 1858; v. pp. XXIV, nota, XXXVI, XXXIX; locul de tipar Oradea-Mare, de şi se gîndise la Braşov).

În „Prevorbire", autorul, îndărătnic păstrător al ortografiei latinisate, dă întâiu rîndurile pe care le scria în 1839, cînd era un tînăr de treizeci şi unul de ani şi cînd episcopul Vulcan îl îndemnase la această lucrare.

Se înalţă originea romană şi spiritul pe care «nici cea mai aspră dintre vitregimile timpurilor nu l-a putut îneca», citînd broşura latină *Reflexiones IX ad poëmation de II-a legione valachica,* de Vasile Vaida, «concipistul reg. guvern. transilvan şi profesorul drepturilor patriei în regescul liceu în Cluj» (Oradea-Mare, «Urbea Mare», 1830). Din „latul ocean al vechimii", acest latinisant culege exemple. *„Acvila, peste tot pămîntul lăţindu-şi umbra aripilor sale,* se 'nnalţă cu fantasia în sfera celor trecute... şi vede o monarhie înaltă, lată, strălucită, glorioasă, *cît se părea grea pămîntului...* Vede în mijlocul clasicului pămînt al lumii, în Italia, pe şapte munţi înnălţătoarea, domnitoarea cetate Roma, cu o superbie maiestatică *ca în nori înotînd, ca şi cînd ar fi cu Joe în legătură;* vede legile până la margenile lumii cunoscute cu triumf lăţindu-se, şi *pre toată lumea acelora plecîndu-şi cerbicea.* Vede în strălucitele ei legi, ce şi până astăzi şi la cele mai culte popoare servesc de principii fundamentale... nespusa înţelepciune. Vede de la capătul pămîntului aducîndu-se omagiul tuturor popoarelor şi depunîndu-se la picioarele ei." Credea puternic clericul ardelean de acum vre-o sută de ani, şi de aceia frumuseţa de stil ieşia de la sine!

Învăţătorii lumii au inspirat toate neamurile; numai pe urmaşii lor nu. „Numai noi, nu numai că în distincte costume *(sic)* nu avem depictă *(sic)* cunoştinţa Romanilor, adecă în drame, în tragedii, în romane, ci nici deplină istoria Romanilor n'avem" (şi apoi se rectifică, lăudîndu-se cartea lui Laurian, «simbu-

www.dacoromanica.ro

roasă», care urmează cu istoria Romînilor, adăugindu-se interesanta informaţie că «la noi», în Monarhia austriacă, «pentru nepăsarea respectivilor, nu poate întra»). Totuşi pomeneşte de încercarea lui Damaschin Bojinca, «pe atunce însufleţitul», pe cînd, adecă, era «jurat notar al tabulei regeşti ungureşti», în «Biblioteca românească» a lui Carcalechi, «prin groasa neştiinţă cu marea scădere a culturii naţionale încetată», «Istoria despre începutul Romanilor în Dacia» a «arhistrategului eroilor causei naţionale», Petru Maior, tesaurul de informaţii al lui Şincai, strecurat în parte prin Calendarele din Buda. Se adauge că, acum, speranţa se leagă de cei doi teologi trimeşi de diecesa Oradiei la Roma.

Cartea cea nouă, «fileriul văduvei», se explică prin aceia că în cele mai vechi e «stil ştiinţific» şi «minuţii». Alte trei, «interesante naţionale», al căror titlu nu se dă, sînt gata de tipar încă din 1829; dar «a tipări o carte românească nu e lucru de joc: aceia numai acela ştie carele cîndva de acest joc greu s'au apucat». «Că iubiţii fii ai dulcii noastre naţii cei mai mulţi încă nu ştiu preţui Vistieria ce zace în cărţi; ci încă unii cugetă că, tipărind cineva vre-o carte, acela caută bani.» «Multora am arătat opera, pe mulţi am rugat, la mulţi am îmbiat-o; n'am poftit niciun cîştig din ea, numai s'o tipărească, numai naţia să se folosească cu ea: destul de remunerat şi mîngîiat m'aş fi ţinut.» Ce duioasă plîngere pe care avem motive triste de a o înţelege şi acum! „Am scris", încheie el atunci, la 1839, „iubitei mele naţiuni o carte curat romînă" („la 1839", adauge nota, „era mare lucru acesta").

Noua Prefaţă cuprinde o pagină din istoria Romînilor din Bihor. «Între-timpul de la moartea lui Vulcan pănă la 1848 pentru puţinii naţionalişti bioreni fu o perioadă fatală; o perioadă în care aceştia, pentru causa naţiunii, avură a se lupta pe viaţă şi pe moarte, nu numai cu străinii, ci, durere!, şi cu unii dintre cele mai strălucite — şi nu profane — capacităţi ale naţiei. Între naţionalişti, şi eu, de şi, din respectul ştiinţelor şi al averii materiale, mai neînsemnat, mă zvîrcoliam numai cu speranţa în Dumnezeu. Apoi ajunse plinul de evenimente timp 1848-9, care trebui şi pentru noi să decidă la o parte. Rolul ce mi s'a fost destinat mie în cartea sorţilor supt acest timp grandios fu horend. Cîte orcane ameninţătoare vieţii mele se răsturnară peste mine!

www.dacoromanica.ro

De cîte ori fuseiu tras înaintea tribunalelor de sînge! De cîte ori priviiu veninda moarte ca pe un binefăcător! De cîte ori aşteptăiu cu deplina încredinţare glonţul ori spînzurătoarea[1]!». Azi, supt aripile împărăteşti, după «şcoala înfiorătoare, din care, însă noi, Romînii, puţin am învăţat», trebuie să se înfigă gîndul că, „dacă noi de noi nu ne vom îngriji, nu este putere în lume carea să ne poată ferici".

Totuşi şi în vremea nouă naţia nu înţelege. Sfăşiare confesională, „mahinaţiile unor emisari infernali". *Reuniunea femeilor romîne pentru creşterea orfanelor*, „după un curs de patru ani, plini de osteneli şi stăruinţe, abia poate produce un fond de 13 1/4 mii de fiorini m. c. de la o naţie de 7 milioane de suflete; Fondul pentru tipărirea cărţilor folositoare" (adaus apoi la primul fond) „abia peste 300 de florini; Gimnasiul beiuşan, fiind în pericol, după o energică colectă, abia vre-o 5.000 florini m. c. Ce alte institute mai avem? Şcoală Agronomică? La aceasta, afară de neauzita jertfă a bravului redactor al Gazetei naţionale, carele tot venitul său din redacţie îl oferă Fondului acestei şcoli..., alte oferte nu sînt încă cunoscute. Ce Institute mai avem[2]? Nimica şi iară nimica."

Şi e vina numai a intelectualilor. „Naţia nu se poate acusa că ar fi nepărtenitoare la soarta sa. Unde conducătorii ei au stăruit, ea a dat cele mai înbucurătoare dovezi ale convingerii despre datorinţile sale". Atunci — ca şi acum, în Statul tuturor Romînilor...

„Nu sînt trimes decît către oile pierdute ale Casei lui Israel", spune el, culegînd din Biblie sensul misiunii lui şi al oricăruia din noi.

„Prelucrătorul" — aşa se întitulează —, a tradus de sigur şi a prescurtat povestea lui Romul şi Rem, a Horaţilor şi Curiaţilor, a Tanaquilei, a Lucreţiei, a iui Iuniu Brut, a lui Horaţiu Cocles, a lui Muciu Scaevola, a lui Coriolan, a Virginiei, a lui Camil, a lui Curţiu, etc., pănă la Cicerone şi pănă la Traian.

Forma e bună, une ori avîntată. Citez: „Acum se întunecă cerul. Nori îngrecaţi de tunete se răsturnau unul peste altul. Un tunet urmă altora, şi fulgerele păreau că voiesc a preface

[1] El zice: gibetul.

[2] Şi el oferă produsul cărţii sale lui Iacob Mureşanu pentru Institutul Agronomic.

www.dacoromanica.ro

tot pămîntul în flăcări". Lupoaica păzeşte pe pruncii ctitori ai Romei: „Ea îi lingea cu limba, cînd se jucau în iarbă. Cînd vre-un vînt bătea spre pruncuţi, *ea se culca pe lîngă ei în calea vîntului.* Ea se mînia cînd vre-un străin se apropia de ei."

Dialogurile sînt naturale. E pe alocuri ceva din „popularitatea" lui Codru Drăguşanu, alt Romîn de peste munţi în acele vremuri.

O prelucrare în limba de azi n'ar fi imposibilă.

N. Iorga.

Cursul de istoria Romînilor al lui Florian Aaron

Se cunosc încercările lui Florien Aaron profesorul de istorie din Bucureşti — Ardelean din Rod [1] —, de a da, supt regimul Regulamentului Organic, o istorie a singurului principat muntean, clară, exactă, dar fără cugetare şi fără orizont. Asupra lui apăsa şi mărturisirea elevilor săi de prin 1840 că li vorbia mai mult de Babiloneni şi Asirieni [2].

I se făcea o nedreptate. Azi o putem repara.

Am cumpărat de la un anticvar caietul unui şcolar, «Const. Popesco», căre însemna pe la 1859 lecţiile de la Universitate ale profesorului său, lecţiile de Istoria Romînilor: «Istoria Romanilorŭ dupe oratiunea D-lui Aaron Florian». Şi din aceste pagini, scrise, se pare, aproape supt dictare, se desface, fără îndoială, un altfel de om.

Iată, întăiu, definiţia, cuminte, a materiei: «Istoria Romînilor e o înfăţişare sau înşirare sistematică de toate evenimentele care au avut mai multă sau mai puţină influenţă asupra schimbării Romînilor». E, adecă, o concepţie *evolutivă*, şi se admit în expunerea «sistematică» toţi factorii, interni sau externi, cari au contribuit la *desvoltarea* vieţii noastre trecute.

Şi se face loc fiecărui factor în măsura în care a contribuit la această schimbare.

Interesante şi sorginţile: mituri şi tradiţii, «de care sîntem aşa

---

[1] Am publicat o veche scrisoare a lui în *Analele Academiei Romîne*, secţia literară, XXVIII, *Scriitori mireni*, pp. 267-8.

[2] V. studiul mieu despre Nicolae Bălcescu, în *Schiţe din literatura romînă*, Iaşi, Şaraga, fără an.

www.dacoromanica.ro

de avuți», «monumentele pe care le putem numi mute». «Aceste monumente sînt mai cu samă religioase, căci Romînii au crezut că o faptă nu o pot confida *(sic)* decît religiunii şi că numai prin religiune pot dobîndi energia de a se apăra contra inimicilor.» Apoi: „monumentele scrise". Profesorul constată că ele sînt puține, aşa că trebuie să recurgem la Unguri, «cari, ca vecini, avînd dese relațiuni cu noi, nu însă amicale, ci, se înțelege, ca inimici, au atins pe ici, pe colo şi istoria noastră», la Poloni, la Bulgari, la Turci. Acea lipsă de informație românească o atribuie împrejurărilor grele, nevoii de apărare.

Cald e pasagiul despre folosul acestor studii: „Necesitatea şi utilitatea studiului istoriei Romînilor sînt necontestate. Romînul nu poate demonstra decît numai cu istoria că originea sa e romană, iară nu alta. De odată cu necesitatea studiului istoriei Romînilor se pricepe şi utilitatea ei, căci nimic nu e mai util pentru un Romîn decît să-şi cunoască originea, teritoriul, limba, să ştie care a fost viața lor şi cum au ajuns, în fine, la aceia ce sînt astăzi".

În afară de evenimente, naționalitatea şi religia merită ținute în samă, de şi călugării străini au înrîurit spre desnaționalisare. «Cu toate acestea Romînii de astăzi s'au schimbat mult. Unde, până mai dăunăzi, auziai în biserica noastră o limbă străină, acum marea schimbare morală a făcut ca tot țeranul, cel mai incult chiar, să poată înțelege serviciul divin, apoi şi chiar limba de azi o poate înțelege orice Romîn, de şi limba ce o formăm astăzi nu e decît o limbă artificială. În fine de la Nistru până la Tisa şi din Carpați până în Dunăre Romînii se pot înțelege prin aceiaşi limbă, de şi sînt diferite dialecte, care diferă foarte puțin unul de altul." I se pare însă că neologismele ar trebui luate numai din latină.

Ca împărțire a obiectului său, Florian Aaron cere ca o primă perioadă să meargă până la părăsirea Daciei, o a doua, istoria medie, până la „fundarea Principatelor", o a treia, nouă, până la Fanarioți, istoria mai nouă până la „căderea Fanarioților şi suirea principilor indigeni", o epocă modernă pornind de atunci. Ca nume, el propune pe acestea: „epoca Dacilor, epoca romană, barbară, creştină, fanariotă şi principii indigeni".

Ar dori ca expunerea lui să cuprindă pe toți Romînii. „Dar, fiindcă din nenorocire n'au fost toți Romînii legați într'un Stat,

www.dacoromanica.ro

căci jumătate sînt afară din Stat şi în legătură cu străinii, *de şi dorinţile şi aspiraţiunile lor sînt tot ca ale noastre şi aşteaptă să vie un moment fericit cînd să se împreune cu noi spre a forma un guvern, un singur Stat, o naţiune,* de aceia noi vom lua de centru România unită, compusă din România şi Moldavia, şi apoi vom atinge din cînd în cînd şi soarta celorlalţi fraţi ai noştri, supuşi de alte ţeri" [1].

Dacii nu-i par a face parte din elementele noastre constitutive. „Noi, ca descendenţi ai Romanilor, n'am fost din început aici: noi sîntem ca o plantă străină, adusă şi împlîntată aici; noi, cînd am venit aici, am găsit un popor, o domnie". În cîteva cuvinte, e vorba deci de *Dacii*, nu de *Daci*.

Vorbind acum de Dacia lui Traian, el pomeneşte părerea că s'ar fi întins spre Apus «până aproape de Buda şi Pesta». «Noi însă ne mărgenim cu confiniile d'intăiu, căci numai în aste locuri, *de la Nistru până la Tisa şi din Carpaţi până la Dunăre, găsim tot aceleaşi datini, tot aceiaşi limbă, de oarecum cam amestecată: totuşi un Romîn de exemplu de la Tisa se poate înţelege foarte bine cu altul de la Nistru.*» Iarăşi această ideie, hotăritoare, a unităţii româneşti.

La acest Ardelean din şcoala lui Petru Maior sînt remarcabile reservele ce le face asupra purităţii sîngelui nostru roman: „cît despre originea noastră, nu putem zice că e curată, precum ne-a adus Traian, căci poate nici legiunile lui n'au fost curat romane" — şi Eutropiu e adus în sprijin. Iar ca morală: „cu toate acestea individualitatea (greşit: individualismul) romîn este tot romană. Cu toate astea să nu ne fălim numai cu originea: că am fost şi noi odată, ci trebuie să fim şi astăzi, şi atunci vom avea dreptul să ne fălim".

Cercetarea ce urmează caută să arate de ce s'a impus numele dacic. Se relevă *davele* anterioare cuceririi romane (şi pune între ele Moldova, Sadova şi Craiova!), de la care vine numele Dacilor.

Argumente dibace se aduc pentru păstrarea Dacilor. Aici n'a fost o stîrpire ca la Corint (?) şi Cartaginea. Se pomenesc

[1] Cf. în frumosul lui discurs din 1838, de o sintesă aşa de sigură şi de o atit de strînsă formă, apreciarea lui Mihai Viteazul ca realisator al unităţii româneşti şi fapta lui ca punctul culminant al istoriei neamului; V. A. Urechiă, *Ist. Şcoalelor*, II, p. 21.

www.dacoromanica.ro

Daci fugari în Sciția, și apoi Romanii aveau nevoie de „servi". Chiar de n'ar fi fost înrudirea, fatală, barbarii cari au venit pe urmă n'au lăsat sîngele curat. „Cu toate acestea trebuie să mărturisim că cinci din șapte părți pot fi element curat roman, iară două părți pot fi amestecați cu străinii. În fine *o mică amestecătură de străini în elementul roman nu poate desonora nobila origine și limbă a Romînilor.* E destul că Europa întreagă a recunoscut că sîntem adevărați Romani; rămîne acum numai la noi a arăta că sîntem demni de acest nume, de astă origine și naționalitate."

Ocupîndu-se de „limba, religiunea, cultura, caracterul și constituțiunea Dacilor", Florian Aaron constată lipsa resturilor de graiu dacic ușor observabil, și dă ca metodă de investigație înlăturarea din românește a tot ce e latin sau de altă origine cunoscută. „Dară e foarte dificil, cum vedem, căci un filolog trebuie să cunoască mai toate limbile ca să poată face analisa limbii romîne." Totuși crede că „limba dacică a fost compusă din limba celtică, scitică și getică". Păcat că n'a scris Ovidiu despre această limbă! Încă o observație justă e aceia că „limba dacică cuprinde și multe sunete barbare și *ziceri grece*, care fuseseră introduse de Geți, cari, cum știm, se așezaseră mai întăiu în Tracia, unde fuseseră în contact cu coloniile grece și astfel au putut să împrumute de la ei mai multe ziceri grece". Religia Dacilor e „un politeism, de și cam gros", luat de la Greci. Alături cultul lui Zamolxe, «om divinisat». Cu privire la cultură, „nu sîntem obligați să credem tot ce cetim la Greci sau la Romani despre Daci": Romanii și-au insultat dușmanii cu terminul de „barbari". „Galantului" Ovidiu, care n'a fost, de altfel, exilat pentru „Ars amatoria", nu puteau decît să-i pară barbari Geții. Doar de pe aici a ieșit Anacharsis și Zalmoxe. „Dacă din sînul unei nații iese astfel de oameni pe cari-i adoră chiar națiunile civilisate, se înțelege că o națiune nu e barbară." Apoi Ovidiu recunoaște terminii greci în limba claselor culte; cei mari vorbiau grecește, puneau limba greacă pe monede; se citează un «Sarmis basileus». Greaca era luată ca fiind superioară, și se aduc exemple moderne pentru a dovedi că așa se petrece și aiurea. „Cînd Romanii au venit de au ocupat Dacia, Dacii nu locuiau prin crăpături sau prin păduri, ci aveau case, orașe, sate, apoi o parte din ei se ocupa cu agricultura,

www.dacoromanica.ro

alţii cu economia vitelor. Dară orăşenii erau industriali. Pe lîngă asta Romanii au găsit aici şi exploatarea minelor, ceia ce presupune totdeauna o cultură înaintată. Apoi să ne uităm şi la noi, cari, din timpul Dacilor şi pănă acum, în spaţiu aproape de 2.000 de ani, de şi avem oarecare civilisaţie, însă nu exploatăm mine, afară de sare şi păcură, care abia de vre-o cîţiva ani a început a se exploata în un mod mai lesnicios". Ptolemeu vorbeşte de optzeci de cetăţi: „apoi în cetăţi nu locuiesc păstori",

Florian Aaron crede că regii erau aleşi după vitejie. Ea hotăra, şi asprimea cîştigată în lupte era considerată ca barbarie de Greco-Romani. Dar Dacii nu erau ofensivi. Popor frugal şi simplu, ei credeau în nemurire şi în „fatalism".

Istoria Sciţilor şi Dacilor e urmărită de la Dariu încoace. Podul regelui pers ar fi fost «spre Galaţi, între Tulcea şi Măcin, pentru că pe acolo s'au găsit nişte ruine». Istoricul trece la expediţiile macedonene, a lui Filip şi a lui Alexandru-cel-Mare. I se pare a găsi în Ardeal, unde vorbeşte de Sarmisegetuza, moneda vechiului rege trac Sarmis. Povestea lui Dromichete e presintată pe larg. S'a găsit în Ardeal o comoară cu monedele lui Lisimah, regele Traciei, bătut de Dromichete. Năvălirea Galilor se intercalează: în urma lor, rămîn Scordiscii. Războaiele cu Romani fac pe povestitor să discute numele de Daci şi Geţi, legînd de ultimul pe Tirageţi şi pe Masageţi. Se face apologia lui Boerebista. Tonul narativ urmează pentru Decebal şi războaiele lui Traian. Se scusă naţionalitatea grecească a lui Apolodor din Damasc.

La colonisare, istoricul se ridică împotriva ideii că s'ar fi făcut cu „vagabonzi", „cum vedem că face Rusia cu Siberia". În graiul nostru i se pare a găsi dovezi că erau şi oameni din Galia şi din Spania. Pentru împărţirea „adevărată" a Daciei se aduce înainte descoperirea ardeleană a Banului Mihalachi Ghica în 1840 şi alta a lui Jianu din Caracăl. «Aceste table se conservă şi azi în Museul d-lui M. Ghica.» „La Caracăl mai pe la toate casele se văd pietre, inscripţii, etc.; asemenea şi în Transilvania, mai cu samă în satul Grădiştea, unde a fost Sarmisegetuza, mai toate bordeiele sînt făcute de cărămizi vechi, de pietre rămase de la acele monumente. Căci mai totdeauna cînd unii se deşteaptă ca să-şi adune antichităţile e tărziu; aşa şi

www.dacoromanica.ro

la noi mai toți cari se ocupă cu archeologia caută monumente, dară le găsesc în ruine".

Crede în invidia lui Adrian și în paternitatea lui „Sever" la Severin. Știe de Sf. Severin, dar îl înlătură cu această întrebare: «Dară ce a avut Sf. Severin catolicul cu Dunărea ca să dea astui loc numirea sa?». Germanii — *guerre!* —, Goții, strică însă opera lui Traian. El cere să se spuie *Goti* și răspinge etimologia *Got— hoț*, puind în loc alta, și mai ciudată: *hostis—hoț*. În măsura lui Aurelian, el admite doar retragerea „familiilor avute" și nu a „poporului", „obișnuit să sufere". „Aceasta cată să o aducem de exemplu chiar din zilele noastre; cînd Turcii făceau invasiuni în România și Moldova, se înțelege că armata se opunea și-i răspingea: asta s'a întîmplat totdeauna cînd poporul și boierii, cari atunci formau o clasă de oameni avuți, erau primii cari luau armele să-și apere patria — de acolo și-au luat și numele, căci boier — resbelnic...". Și povestea urmează mai departe, cu boieri decăzuți, cu lipsa de armată, cu libera trecere a Turcilor, etc. „Ei bine, la asemeni invasiuni, nefiind armata a se opune, clasele nobile-și încărcau carele și luau drumul către Sibiiu, dară poporul nu se strămuta, pentru că știe că lui n'are ce să-i iea. Va să zică așa s'a putut întîmpla și în timpul lui Aurelian." Se combate părerea înlocuirii colonilor prin Goți, perpetuarea rasei latine făcîndu-se doar prin sclavii acestora.

Un paragraf tratează despre creștinismul în Dacia. În loc de ce așteptăm însă, e vorba de caracterul grecesc al creștinismului primitiv. Se trece apoi, pe larg, la așezările Goților. Podul lui Constantin-cel-Mare e fixat la Islaz.

Asupra Hunilor povestirea se întinde larg, pentru ca pe urmă un șir de alineate să presinte pe ceilalți năvălitori, oprindu-se mai mult asupra Bulgarilor, în suita cărora se înfățișează Slavii. «Bulgarii, domnind mai mult timp, au putut a se împărtăși de binefacerile Romînilor.»

„Ducii" Anonimului unguresc sînt, firește, admiși, și Florian Aaron descopere în numele lui Menumorut cuvintele românești «Mînă Moartă»...

Trei „schimbări" îi par istoricului a se produce în acest moment. Numele Romînilor devine „Valahi". „Abia în timpii noștri adevăratul nostru nume de Romîni a început a ieși la lumină. La '48, cu ocasiunea emigrării mai multor Romîni în Europa,

www.dacoromanica.ro

Parisul fu centrul lor. Aceşti bărbaţi îşi îndeplininră o misiune foarte nobilă, căci, departe de patria lor, ei se căzniră prin scrieri folositoare a o face cunoscută Europei. Astfel, scriind ei în limbi străine, dovediră în ochii tuturor că adevăratul nostru nume nu e Valahi, ci *Romîni* şi că sîntem adevăraţi descendenţi ai colonilor romani aduşi de Traian. Apoi, făcîndu-se oficial adevăratul nostru nume, astăzi Europa-l cunoaşte."

A doua „schimbare" e slavonisarea Bisericii. S'a făcut adecă atunci ceia ce, în vremea mai nouă, s'a făcut în Basarabia. Şi, urmînd expunerea sa sintetică peste limitele cronologice, Florian Aaron constată că abia la 1580 apare o carte de biserică în româneşte, Cazania de la Braşov. Şi patronarea ei de un un Sas e pusă în legătura cu sforţările de a răspîndi luteranismul. Lui Matei Basarab i se atribuie evoluţia venirii la romînism. Se aruncă o privire asupra operei paralele din Ardeal şi se preţuieşte rarul privilegiu al Romînilor de-a auzi cuvîntul lui Dumnezeu şi rugăciunile în limba lor.

A treia „schimbare" e introducerea slavonei în cancelarie, şi profesorul bucureştean ştia că există documente slavone încă din veacul al XIV-lea; cel puţin se pomeneşte o donaţie a lui „Radu Negru" care trebuie să fi fost în această limbă.

Apoi se revine asupra „ducilor" din vremea năvălirii ungureşti, care se descrie pe larg. Cucerirea Ardealului e, neapărat, după datele legendei versificate.

Acum se face ruperea unităţii româneşti, *„fatala împărţire a Daciei"*, „Banatul, Transilvania şi Romănia, care nu se uniră pînă acum". „Astă împărţire însă fu foarte fatală pentru Romîni, căci, uniţi pînă acum, ei aveau aceiaşi soartă şi la fericire şi la nenorocire şi, astfel uniţi, suferinţile li se păreau mai uşoare."

Se vorbeşte de trecătoarea stăpînire a lui Mihai Viteazul asupra tuturor Ţinuturilor româneşti. „Dar ideile cele mari ce se concentrează în un om mare trebuie să continue; altminterea, orice glorie, orice fapte mari, orice idei nobile pier, lăsînd pe urma lor numai un zgomot trecător. Succesorii lui Mihai însă, sau că n'au fost demni a-i moşteni înaltele lui sentimente, sau că nu i-au ajutat circumstanţele şi nu putură face nimic. Mai tărziu, nefericirile Romînilor se mai adăogară, pierzînd şi Bucovina şi Basnrabia, luînd Austria Bucovina şi Rusia Basarabia. *O parte din Basarabia ni se redete: viitorul ni dă speranţe mari, şi,*

www.dacoromanica.ro

cînd Romînii se vor reuni într'un singur Stat, atunci fericirea lor va fi la culme. Gloria trecută se va reîntoarce, şi, supt cerul cel senin al libertăţii, fie, într'un imn divin, inimile patriotice să înalţe la Dumnezeu sublimele lor bucurii!"

După aceste calde cuvinte profetice, se revine la presintarea barbarilor. În Statul „romîno-bulgar", Romîni ar fi fost şi Simion şi Samuil. După o asemenea afirmaţie, cetim în notă: „Unii scriitori romîni, împinşi de sentimente patriotice, vor să probeze că şi Pacineţii sînt de origine latină. Asemenea zic şi despre Huţi *(sic)*, Polosi, Cumani, că sînt de origine latină". Expediţia lui Vataţe e pomenită: ea creiază o trecătoare stăpînire bizantină.

Într'un paragraf deosebit, Florian Aaron caută să învedereze de ce suferinţilor, în acest timp, ale Romînilor li s'a putut resista. Şi află trei motive. „Romînii dobîndiseră o tenacitate foarte mare. Goţii, Hunii, Avarii, Gepizii dominau peste ei şi cu toate astea ei au rămas neclintiţi ca o stîncă în mijlocul torentului."

Barbarii aveau alte ocupaţii; *ostaşii romîni li se asociau adesea* (ideie foarte justă, dovedită acum în urmă; v. *An. Ac. Rom.* pe 1927, studiul mieu: „Momente istorice"). Creştinismul da mîngîiere celor asupriţi. Schimbîndu-se barbarii, Romînii au putut ajuta la izgonirea de cei noi a celor vechi.

Cruciatele dau un alt capitol. Ele duc la răscoala lui Petru şi Asan. Cu căldură nu represintă luptele lor pentru libertate. „Ei ştiau că totdeauna libertatea insuflă fiilor săi mai mult foc de eroism decît ambiţia despotismului. Acei cari se luptă pentru libertate se bat cu îndoită forţă; viaţa pentru ei nu preţuieşte nimic în desperarea lor; mai bine moartea glorioasă decît viaţă ruşinoasă". Vorbindu-se, cu greşeli, de desfacerea acestui Stat, se arată, după „un cronograf romîn", că «unii căpitani şi duci» trec în Dacia veche «pe la Cernăuţi», alţii în Maramureş, şi se aduce înainte şi părerea asămănătoare a lui Dimitrie Cantemir. Documentul regelui Béla, care cel d'intăiu dă ştiri sigure despre organisarea românească a regiunii dintre Carpaţi şi Dunăre, e atins numai în treacăt: «În grabă găsim în istoria maghiară că aici în Ţara-Românească se aflau două principate: unul în Romănia Mică şi altul dincoace de Olt, în Romănia Mare».

www.dacoromanica.ro

Dar istoricul se întoarce la Romînii de dincolo de Dunăre, pentru a constata că unii trec la Bulgari, alţii la Greci. Cei rămaşi, Cuţovlahii — şi se cearcă explicarea numelui prin prefacerea lui *c* în *ţ*—, Ţinţarii — «pentru că ţîţîesc aşa mult» —, au ajutat la mişcarea grecească din 1821. Citează pe Bociari, pe Nichita, pe Coleti. Ar fi aproape un milion.

Principatele muntene i se par a se fi format «după moartea lui Ioaniţiu». Îi pare rău că organisarea vieţii politice româneşti s'a făcut în *două* State. *„De-ar fi cunoscut Romînii de atunci foloasele Unirii, poate că mai tărziu ar fi fundat un imperiu mare, ca să poată resista la invasiunile cele mari. Aşa ei de atunci ar fi trebuit să unească aste două principate şi aşa să se unească şi cu Moldova, care încă mai era locuită de Cumani. Atunci ar fi putut formà un singur Stat şi resista la lovirea Turcilor şi Polonilor, căci, dacă, chiar sfăşiaţi fiind, au putut resista acestora, ei a fortiori ar fi putut să-şi apere independenţa mai cu profit.“*

Se cauta aria geografică a acestor „Domnìi“. I se pare că Oltenii şi-au avut capitala la Severin, de unde Ungurii i-au făcut să plece la Strehaia. „Găsim urme şi la Străhaia de o cetate“, ceia ce, dat fiind puternicul turn, refăcut de Matei Basarab, cuprinde un adevăr, ca şi tradiţia episcopatului acolo. „Cînd Radu Negru descălecă în Romănia, găsi un ducat în Romănia Mică, a cărui capitală era Craiova.“ Scriitorul nu poate descoperi însă Capitala părţii de peste Olt. „Nu găsim nicio urmă după care cel puţin să conjecturăm: poate să fi fost la Tîrgovişte sau în altă parte.“ E drept că pe atunci nu se cunoştea în de ajuns donaţia regelui Béla al IV-lea către Ioaniţi.

Întrebarea i se pune: de ce nu sînt izvoare? „Ei bine, Romînii astfel de tare slăbiseră, încît, după ce se desfăcură de barbari, n'aveau nici pe cine să li scrie ceva? Nu putem crede asta, căci, cînd Romînii au avut duci, principi, să nu fi avut şi secretari cari să ţie corespondenţă, căci ei încă de pe atunci se rudiau cu principi bulgari, sîrbi, etc., apoi trebuiau să se înţeleagă cu vecinii lor pentru confinii, pentru alianţe, etc. Nu ni putem dară imagina că nu s'a scris, dară, de şi se va fi scris, imagineze-şi cineva care fu instabilitatea lucrurilor în Principate şi cîte invasiuni periculoase. Principii trebuiau a se pune în capul oştirii şi a se retrage la munte, neputînd a se

www.dacoromanica.ro

opune, şi în momentele acelea de fugă principii nu se mai gîndiau decît la viaţa sa, şi casa sa putea să fie prada tuturor. Aşa nu putem pretinde însemnări de pe acele timpuri. Tocmai mai tărziu, cînd stabilitatea începu a organisa toate, începu a se scrie hrisoave, acte de donaţiuni, etc." Extraordinară pătrundere în faţa enigmei care şi azi ne chinuieşte cînd alături de această totală tăcere scoatem din pămînt dovezile unei vieţi de Curte destul de bogate, în secolul al XIV-lea, din pămîntul de la Argeş.

Aici se intercalează „Colonisarea cu Saşii". Istoricul observă că era pe vremea cruciatelor şi că „Germani rămăseseră pe aici". „Saşii nu se zic Saşi pentru că au fost numai din Saxonia, cei mai mulţi însă erau din Flandria, căci chiar azi Romînii, cînd vor să rîdă de ei, li zic «floandră de Sas»". În ce priveşte raporturile coloniştilor cu Romînii, cetim: „Acest loc era mai gol, Romînii pe aici erau foarte puţini, şi Saşii se aşezară printre ei".

În paragraful „Starea Moldovei în timpul venirii Cavalerilor Teutoni", se începe cu ştiuta aşezare a lor — îi aduce din Veneţia — în Ţara Bîrsei şi dincoace de munţi. I se pare a găsi în „Istoria Ungariei" dovezi de existenţa unor principate încă de la 1211: „Chiar în Istoria Ungariei se găseşte că Cavalerii Teutoni au găsit aici două State organisate pe la anul 1211 şi că principii acestor două State se recunoscură de vasali ai Ungariei. În Istoria Ungariei se vorbeşte de multe ori că Romînii s'au făcut vasali sau în urma unor expediţiuni sau în urma ajutoarelor acceptate din partea lor. Însă să băgăm bine de samă că *astă vasalitate să o considerăm ca o alianţă a puterilor vecine.* Aşa şi Cavalerii Teutoni s'au putut învoi cu aceşti principi ca, cu ajutorul lor, să stîrpească pe barbari." Ei ar fi „curăţit" de Cumani Ţara-Românească şi „o parte din Moldova", pentru a se răzvrăti pe urmă. De aici, prin Veneţia, ei merseră în Prusia.

„Venirea Tatarilor." „Îndată după retragerea acestor Cavaleri principii indigeni domniră ca mai nainte". Năvălirea ar fi adus numai o retragere la munţi în „Dacia liberă". Romînii ar fi ajutat pe regele Ungariei să stîrpească resturile de barbari. Apoi intervine privilegiul pentru Severin al Ioaniţilor francesi. Şi Florian Aaron insistă că în „convenţia" încheiată cu aceştia era clausa „de a lăsa liberi pe principii romîni şi a nu se atinge

www.dacoromanica.ro

de drepturile lor". Şi urmează: „Acum, nu ştim ce vrea să înţeleagă Béla al IV-lea cu aceasta. Oare că Romînii erau vasali ai Ungariei şi Cavalerii Ioaniţi n'aveau necesitate să-i atace? Îndestul că aceasta stă expres în astă convenţiune." I se pare că *atît de importanta strămutare a punctului de basă în regiunile transalpine,* trecerea de la Cîmpulung la Severin — *care-mi pare* explicabilă prin aceia că *la 1211 nu exista în părţile de dincoace de Olt nicio formaţiune românească, pe cînd ea fiinţă inatacabilă la 1240* — se lămureşte prin nevoia de a ajuta pe pelerinii spre Locurile Sfinte cari ar fi trecut Dunărea pe la Severin... De fapt, *direcţia spre stepă a Ungariei, peste rasele turceşti, era înlocuită prin direcţia spre Constantinopol, unde încezia Imperiul latin, peste rasele slave din Balcani.* Florian Aaron nu crede într'o aşezare reală a Cavalerilor. „Aceşti Cavaleri n'au călcat pe acest pămînt, căci nu se găseşte nicio urmă pe unde ei să fi trecut sau să fi şezut; poate că împrejurările au fost grele şi nu li-au permis a veni." *In realitate rolul lor la Ierusalim, apoi în Cipru şi Rodos i-a reţinut.* „Aşa astă chemare a lui Béla al IV-lea a rămas fără resultat: principii romîni continuară a domni în pace, fără a avea cea mai mică supărare nici din partea Ungurilor, nici a Ioaniţilor." *E interesantă această tendinţă de a înfăţişa o existenţă neîntreruptă a Domniei româneşti între Carpaţi şi Dunăre.*

Făcînd suma fundaţiilor politice româneşti, istoricul înseamnă şi în Ardeal: „mai multe mici principate sau cnezate sau ducate: unul în Banat, altul în Maramureş, altul în Haţeg, pe ruinele Sarmisegetuzei, altul în ţara Oltului, altul al Timişului, altul al Crişului, altul la Făgăraş şi altele mai spre Nord sau mai spre Sud. Aceste ducate erau ca un fel de vasali sau recunoşteau supremaţia Coroanei Ungariei, dară Domnii lor erau stăpîni în ţara lor, neamestecîndu-se Ungurii în afacerile guver[nului] lor: *acestor principi nu li lipsia decît ideia de a se uni formînd un singur Stat consolidat, o putere mai mare. Aceasta nu s'a putut face, ci tocmai mai tărziu numai principatele din Ţara-Românească se uniră, formînd un Stat singur. În Moldova unirea tuturor principatelar într'unul s'a făcut mai tărziu, din causa deselor incursiuni ale Tatarilor."* Din partea noastră, observăm *că orice stăpînire tătărească—vadă-se în Rusia—presupune o organisare locală a vasalilor în vederea ridicării tri-*

www.dacoromanica.ro

butului si asigurării darurilor, chiar şi a colaboraţiei militare. Aceasta însă aruncă o uşoară lumină asupra Moldovei înainte de 1340. Istoricul nostru ştie *cît de importantă era în a doua jumătate a secolului al XIII-lea stăpînirea tătărească din Cetatea-Albă capabilă să se întindă şi asupra Balcanilor bulgăreşti, tinzînd, de sigur, spre Constantinopol.* Pe Brdocba, „Curcubete", din Bulgaria, el îl presintă ca pe unul din «multele braţe patriotice care se ridică în contra tiraniei şi despotismului şi devastatorilor". Oricum, episodul acestui păstor, acestui porcar, neapărat Vlah, episod ridicat la lumină şi de Hurmuzaki, în «Fragmentele» lui, nu e fără interes. Florian Aaron il intercalează în continuitatea pe care caută a o stabili.

El nu uită nici colaboraţia militară a Romînilor în lupta regelui Béla cu Otocar. Culege şi pe acel Dorman care e de sigur un Romîn. «Vladislav al IV-lea avu un războiu cu un Domn din ţara Valahiei numit Dorman: poate că Ungurii să fi fost bătuţi, dară istoricii unguri nu scriu nimic. Tot ce se ştie este că Vladislav în urma altei bătălii dădu titlul de nobleţă la mulţi din căpitanii armatei sale. Aceasta se întîmplă la anul 1272. Nu ştiu dacă Dorman a fost ducele Romăniei Mari sau Mici sau al Moldovei; se ştie numai că era duce al Daciei australe sau alpestre. Numele de Dorman îl aflăm între Romînii din Balcani.»

Numele lui Litovoiu nu e dat în expunere, dar nu lipseşte al fratelui său Bărbat şi menţiunea luptei amîndurora cu Ungurii. Severinul e acum unguresc. Dar se presintă pe scurt tabloul Ungariei tulburate la sfîrşitul secolului al XIII-lea ca să explice pe Radu Negru, «duce al Făgăraşului şi Amnaşului» *(sic)*, «duce al Transilvaniei», «ca şi ceilalţi Domni», presupusul întemeietor, a cărui descălecare e pusă la 1290.

Cu el începe «Starea Daciei supt Domni independenţi».

Un paragraf discută data „venirii lui Radu Negru în Romănia". Izvoarele n'ar vorbi de „un eveniment aşa de însemnat" pentru că Ungaria era în tulburare şi descălecătorul a putut «să se strecoare». E de fapt «o luptă între tradiţiune şi veritatea istorică». Florian Aaron se găseşte între datele de 1291, 1215, 1241 şi 1271. Datele de 1215 şi 1241 le răspinge din causa situaţiei internaţionale, care nu le permite. Inscripţia de la Cîmpulung pe biserica lui «Radu Negru», a lui Matei Basarab ar da un punct de plecare, dar în ea e cuprinsă data, inadmisi-

www.dacoromanica.ro

bilă, de 1215. I se opune menţiunea din documentul aceluiaşi Domn, de la 1645, care zice; «şi am văzut Domnia Mea hrisovul venirii lui Radu Negru la anul 1291». Şi un act de la Şerban Cantacuzino cuprinde această din urmă aserţiune. Istoricul află la Fotinò data de 1240, dar şi un întreg şir de „Domni cari nu se găsesc în cronologia ţerii": Ioan-Vodă „poate deriva de la iniţiala vre unui Domn care se subscrie Io, cetind aspiraţiunea de d'asupra ca a unui *n*". Pe Ştefan Mailat îl restituie Ardeleanul istoriei Transilvaniei din secolul al XVI-lea. „Cu asemeni Domni imaginari umple el spaţiul istoriei sale până la epoca mai târzie, în care se uneşte cu ceilalţi scriitori." *Să nu fi luat Fotinò pe aceşti Domni şi din istoria critică a lui Constantin Cantacuzino Stolnicul, care* se putea avea întreagă încă pe la 1830?

Pornind de la 1291, Aaron Florian va accepta pe Mihail Basarab, pentru „că-l găsim şi în istoria Ungurilor care a avut războiu cu dînşii" (e vorba de fiul lui Mircea). Apoi pe Dan şi pe Nicolae, «de şi n'a domnit niciodată».

Datei de 1291 i se opune însă diploma ungurească din acelaşi an despre adunarea ce au ţinut atunci, în Ardeal, Ungurii, Saşii şi Romînii, cu menţiunea lui «Ugrin, duce al Făgăraşului şi al Sîmbetei» (actul pare a fi fals). Aduce înainte pe cei cari cred că Negru e scris Ugrin de cancelaria ungurească şi pe cei cari admit o usurpare a lui Ugrin în dauna lui Radu Negru ascuns în munţi de frica Tatarilor. „Dară pentru ce în acea diplomă nu se menţionează de Radu Negru? Aceasta ne cam încurcă. Dară nu e nimic. Să ne asigurăm în argumentele noastre cele tari, şi orice alte diverginţi să ne silim a le concilia cu epoca de la 1290. Poate va veni nişte timpuri în care se vor descoperi alte scrieri mai vechi care să fixeze ca un adevăr matematic epoca lui Radu Negru: până atuncea noi ne vom lua după aceste argumente."

Dar Aaron Florian vrea şi motivele descălecătorului, care-i par a fi acestea: frica de Tatari şi nevoia de a fi la adăpost de dînşii şi după ieşirea din munţi. Îl vor fi chemat Transalpinii ori va fi fost „rudă" cu Domnul lor. Apoi ambiţia, dat fiind ce putea să cîştige, dorinţa de libertate, opunerea lui la silinţile de catolicisare. Radu Negru ar fi venit şi cu colonişti unguri şi saşi; se aminteşte soţia lui catolică şi biserica zidită de dînsa. „El

www.dacoromanica.ro

zidi şi o cetăţuie care poartă şi astăzi numele de Cetatea lui Radu Negru" (de fapt Negru-Vodă). Ba iată-l „organisînd şi un Divan compus de doisprezece membri numiţi boieri", a căror instituţie se descrie apoi. „Tradiţiunea zice că el a pus fundamentul Tîrgovişti, Cîmpului-Lung, Piteştiului, dară, nefiind hrisoave, ne mulţămim a crede aceasta pe basa tradiţiunilor." Iar Basarab devine Banul contemporan al Olteniei, „dară în hrisov vedem că numele său era Mihail".

Familia Basarabilor interesează apoi pe istoric. Îi scoate numele de la Basarabia şi nu uită nici pe Bessii tracici. Acest Basarab, cu sfatul boierilor săi, se uneşte cu Radu Negru, „nu se ştie cu ce condiţii", decît „după tradiţiune". „Mihail Basarab" ajunse, de altfel, urmaşul lui Radu Negru, rămîind ca moştenirea lui să fie a lui Dan, fiul Negrului. Dar, şi mai departe, istoricul vede lupta între cele două ţeri şi o ură „care încă pănă acum n'a perit cu desăvîrşire". Fanarioţii numiau pe Bani ca pe orice funcţionari, şi unificarea nu s'ar fi îndeplinit decît prin Regulamentul Organic.

Moldova apare ca o creaţiune a lui Dragoş, „un principe din Marmaţia sau Maramureş". E apoi o încurcătură cu un Ştefan I-iu şi cu „o diplomă a lui Ludovic, regele Ungariei, dată lui Dragoş". Se trece la Domnii munteni. Se pare că, acuma, nu mai avem a face decît cu note de „desvoltat". E, pe urmă, o scurtă privire asupra istoriei noastre pănă la 1829, pomenindu-se în treacăt şi tratatul de la 1856.

Chestia eredităţii la tron e foarte pe larg expusă. «Dacă tronul Romăniei ar fi fost ereditar, asta ar fi fost o mare norocire pentru Romîni.» E'ectivitatea era în tradiţia romană. Aplicată într'o societate nestabilă şi cu un slab simţ moral, ea a dat resultate desastroase. „De la 1290 la 1856 s'au schimbat in Ţara-Românească 115 Domni şi în Moldova mai tot atîţia." Se arată şi abusurile turceşti.

Dar expunerea e reluată apoi pentru a atinge momentul întemeierii Moldovei. Lunga stăpînire a Tatarilor explică zăbava. Legenda vînătorii se aplică lui Dragoş. «El fu primit de locuitori cu braţele deschise şi ales Domn.» Din istoriografia polonă se iea istoria lui Ştefan-Vodă şi a celor doi fii ai lui în luptă. Cele două povestiri nu le poate împăca.

Luptele cu vecinii ocupă apoi pe istoric. Cele cu Ungurli sînt

www.dacoromanica.ro

presintate întâiu, şi exact, apoi cele ale Moldovenilor cu Polonii: vasalitatea moldovenească ar fi fost o închipuire a vanităţii polone. Silinţile catolicismului vin acum la rînd. E vorba şi de conciliul de la Florenţa. Dar nu se admite părăsirea din motive religioase a literelor latine, de mult uitate, şi se pomenesc şi diplomele slavone ale Împăratului-rege Sigismund pentru Tismana.

Urmează luptele cu Turcii, în această împărţire shematică, atît de remarcabilă, pe chestiuni şi probleme, mai presus de cronologie. Seria Domnilor apare şi aici confusă, cu un „Dan al II-lea, fiul lui Radu I-iu", supt care se dă o mare luptă cu Otomanii. Lupta de la Rovine e calificată de «una din cele mai ilustre victorii ce încoronează gloria României». Se citează actele care afirmă stăpînirea trans-dunăreană a lui Mircea. În urmare, Vlad Dracul apare şi ca Drăculea. Vlad Ţepeş e înfăţişat ca un luptător «pentru libertatea şi independenţa ţerii sale». Cînd e vorba de lupta lui cu Ştefan-cel-Mare, din nou se afirmă ideia conducătoare a cărţii, ideia de unitate românească. «Pe atunci Romînii n'aveau acele sentimente de naţionalitate cum le vedem astăzi; ei se considerau (Moldovenii şi Romînii) ca nişte străini, şi chiar ca inimici.»

De aici se trece la Ştefan-cel-Mare, căruia i se acordă abia vre o două pagini. Alegerea lui Radu de la Afumaţi s'ar fi datorit sfaturilor lui Socol, agent al Ţerii-Româneşti la Poartă. Pe acest Radu îl arată apoi retras de bună voie. Paragraful se mîntuie cu paralèle între Ungurii supuşi de Turci şi Romînii cari ştiau să-şi apere neatîrnarea.

Convenţiile — presupuse — cu Turcii sînt apoi analisate. Se arată creşterea sarcinilor. «De aceia (pentru cererea de lemn la cetăţi) acele locuri care sînt situate pe lîngă Dunăre şi care erau pline de păduri au rămas astăzi cîmpii întinse şi pe unele nu se zăreşte nici cel mai mic arbore. Aceasta au făcut-o Turcii chiar din scop politic, pentru că Romînii puteau să se apere printre selbe, în care Turcii nu putură pătrunde, şi aceasta chiar era causa cînd nişte cete neînsemnate de Turci erau învinse de un număr foarte mic de Romîni. Probă că malul stîng al Danubiului a fost acoperit de selbe este că şi astăzi cînd se ară acele locuri se găsesc buturugi foarte vechi şi de mărime imensă." Creşterea îndatoririlor faţă de Poartă e pusă

www.dacoromanica.ro

mai mult în sama Fanarioţilor, «aceşti blăstămaţi despuitori cari căpătau tronul prin intrigi şi dări de bani. Chiar Turcia se mira de această comoară fără fund.»

Un paragraf anume tratează războaiele dintre Moldoveni şi Munteni. Florian Aaron regretă vremea cînd „fu ocasiune de a se forma un singur Stat din aceste două principate. Dară timpul trecu fără să se facă ceva. *Căci, dacă era vre-un geniu, putea încă de atunci să se facă aceia ce noi voim a face astăzi.*“ Aceasta arată că autorul îşi redactă această parte *înainte de Unirea din 1859.*

Se observă că, în ciuda urii artificiale dintre cele două ţeri, ele erau aduse une ori a se alia contra unei primejdii comune. Se înşiră apoi războaiele interne. Disputa pentru Putna, „ambiţiunea de a ocupa unul două tronuri“ le înteţesc. La Matei Basarab se spune că în amintirea luptei de la Colintina a rămas Tîrgul Moşilor, „pentru că chiar moşii (bătrînii) luară parte la luptă“... Duşmănia dintre Brîncoveanu şi Cantemireşti (din Cîntă Mirea!) e expusă apoi. Supt Fanarioţi nu mai sînt decît intrigi între Domnii din cele două Scaune.

Războaiele ruse şi austro-turce sînt apoi presintate din fugă. Se notează măsurile luate contra boierilor patrioţi. „Un Domn de aceştia a omorît de-odată unsprezece boieri, cari sînt îngropaţi la mănăstirea Dealului.“ Se înşiră dările plătite de ţară.

Organisarea Bisericii e pusă abia în acest loc. Se menţionează legătura stabilită de Mihai Viteazul între Scaunul ardelean şi acela din Tîrgovişte. Se scriu cîteva rînduri despre Unirea din Ardeal, care rupe această legătură. Se face un loc mănăstirilor: «O mulţime de mănăstiri pustii, numai cu cîte un egumen şi un preot, au fost odată asemenea adăpostiri pentru aceia ce fugiau de patimile lumii». Închinarea la locurile din Orient e condamnată. „Atunci Romănia n'avea necesitate de avere multă; astazi are: prin urmare trebuie a opri averea ce îmbuibează străinii, spre a întîmpina trebuinţile noastre proprii.“ Dovadă că avem a face cu un text redactat înainte de secularisarea supt Cuza-Vodă.

*

Am crezut de folos să presint această expunere, de o împărţire cuminte şi foarte nouă, bine redactată într'un stil disciplinat şi uşor, dar mai ales plină de probleme văzute bine şi dis-

www.dacoromanica.ro

cutate serios. Vechea istoriografie ajungea astfel la o sintesă chibzuită. Şi ea e cu atît mai demnă de încredere, cu cît acest clasicism ponderat şi plin de reserve era să fie înlocuit, în acel moment chiar, de romantismul, aşa de bogat în mijloace de informaţie, de arguţii şi de stil, al unui Hasdeu, care se pregătia de „Istoria critică a Romînilor."

N. Iorga

Detalii asupra ambasadorilor turceşti la Stockholm din 1729 şi 1732[1]

După moartea lui Carol al XII-lea, situaţia financiară a Suediei era cum nu se poate mai rea. Ţara era istovită prin războaiele duse atîţia ani de regele ostaş. Pentru a putea face faţă cheltuielilor necesare, Suedia fusese chiar nevoită să recurgă la „inflaţie", nu supt forma de hîrtie-monedă sau bancnote, firește, acestea nefiind încă inventate[2], ci supt forma de bani de aramă de o valoare întrinsecă neînsemnată, avînd curs forţat şi cu cari se înlocuiau banii de aur sau de argint. Dacă, din punctul de vedere financiar şi monetar, Suedia se afla într'o situaţie proastă în primii ani ai Domniei lui Frederic I-iu, nu putem zice că economia generală, comerţul, industria şi agricultura, stătea mai bine. Nicio mirare deci că ţara devenise rea platnică pentru datoriile ei în străinătate ca şi în interior. Cu toate acestea oamenii ei de Stat nu se gîndiră niciun moment la repudierea obligaţiilor moştenite de la defunctul rege. Un moratoriu devenise însă necesar, pentru a îngădui ţerii să se reculeagă după lăsarea de sînge prin care trecuse cu unele dintre provinciile cele mai bogate ale ei, pierdute pentru totdeauna. Toate datoriile Statului fură deci clasate, după urgenţa lor respectivă, în unsprezece categorii diferite, toate datoriile figurînd într'aceiaşi categorie fiind achitate simultan.

În clasa a şaptea figurau creditorii orientali, de pe vremea cînd regele-erou stătea în ţara noastră sau la Demotica. Printre aceşti creditori figurau Armeni, Turci, Greci şi Evrei, iar su-

[1] Cf. articolul mieu despre călătorul Björnstahl, în această revistă, VI, 1-2 (1920), p. 55.

[2] Prima bancnotă fu emisă, precum ştim, tot în Suedia, în anul 1761, de Banca Palmstruch.

www.dacoromanica.ro

mele totale datorite lor fură fixate la 300.000 de taleri de argint suedesi, după o înţelegere încheiată cu numeroşi creditori, cari aleargă până în Suedia pentru a cere plata. Aşteptarea lor fu cam lungă: găzduiţi ani de zile în Sudul Suediei, la Karlskrona, ei primiau un tain de la Guvern. Abia în 1725 li ajunse rîndul de-a fi lichidaţi şi de-a se întoarce acasă.

Datoria principală contractată de Carol al XII-lea în Turcia nu era însă cuprinsă în cele unsprezece categorii sus-menţionate, — ea consista în creditele acordate de însuşi Sultanul Ahmed al III-lea, urcîndu-se la un total de 3.000.000 de taleri de argint suedesi.

În 1729 Guvernul turc hotărî să trimeată un ambasador pentru a cere plata. Mustafà-Aga, însoţit de o suită de 26 de persoane, sosi la Stockholm în cursul verii, călătorind prin St. Petersburg. Purta o scrisoare pentru Maiestatea Sa suedesă, prin care Sultanul cerea de urgenţă plata a 2.000 de pungi (adecă: circa 2.000.000 de taleri). Guvernul suedes primi pe acest ambasador exotic cu luare aminte. Vistieria Statului nu putea încă face faţă cererilor sale. Ambasadorul se arătă însă mai politicos şi supţire decît era de aşteptat, şi nu întârzie să devie chiar popular la Stockholm, unde frecventa cercurile cele mai aristocratice. Oferi curmale, pepeni şi alte raritâţi şi fu găzduit, în schimb, pe socoteala Statului suedes, cum era obiceiul pe acea vreme. El profită de ocasie pentru a se documenta asupra ţerii în care se afla, şi s'au păstrat socotelile pentru călătoriile lui în provincie, la Uppsala, la minele de aramă din Falun, etc. Ruşii se neliniştiră de sosirea acestui ambasador, temîndu-se ca el să n'aibă cumva misiunea de-a încheia o alianţă ofensivă cu Suedia împotriva Imperiului moscovit, — ceia ce nu era casul însă. Cu toate politeţele arătate dintr'o parte ca şi dintr'alta, această primă ambasadă nu ajunse la niciun resultat, — datoria rămase tot neplătită.

În 1733 soseşte la Stockholm o altă ambasadă, mult mai importantă, condusă de al treilea defterdar, Said-Mohammed Elfendi, cu o suită de 43 de persoane, dintre care rolul principal pentru negocierile cu Guvernul suedes fu încredinţat dragomanului Karadja, după Björnstahl un frate al principelui onorific al Munteniei, Marele Dragoman Scarlat Karadja [1]. Ambasado-

[1] V. N. Iorga, *Voyageurs orientaux en France*, Paris 1927.

www.dacoromanica.ro

rul mai fusese înainte în Franţa, ca însoţitor al tatălui său, Mohammed-Efendi, ambasador la Paris în 1720. Ştia deci puţin franţuzeşte. Călătorind prin Muntenia, Moldova, Varşovia şi Danzig, el sosi la Stockholm cu pretenţii mari, fiind mult mai exigent şi trufaş decît politicosul său înaintaş. Îşi făcu întrarea în Stockholm într'o caleaşcă trasă de opt cai şi cu alaiu mare,

Fig. 1.

în sunetul trîmbiţelor şi a tobelor, salutat fiind cu lovituri de tun. Străzile erau pline de spectatori, cari-l aclamau, admirînd bogatele costume ale Orientului. Aduse cadouri bogate pentru rege şi regină, între altele şi trei cai arabi. Fu întăiu găzduit în palatul contelui Horn, în Sudul oraşului. Găsind această locuinţă prea îndepărtată, el reclamă un palat mai la centru şi

www.dacoromanica.ro

se mută, după cîteva zile, cu întreaga suită în cel al contelui Torstenson, drept în fața palatului regal. Acolo primia mîncacarea de la bucătăria personală a regelui, adusă „în vase noi". Ambasadorul, pretențios, mai ceru să fie primit în audiență particulară de către rege și să fie poftit chiar la masa regală. Cu toată împotrivirea reginei, căreia îi era groază să mănînce alături cu acești păgîni, li se acordă însă tot ce cereau, Suedesii nevrînd să supere un creditor atît de însemnat. Said-Mohammed a lăsat el însuși o descriere detaliată a călătoriei sale în

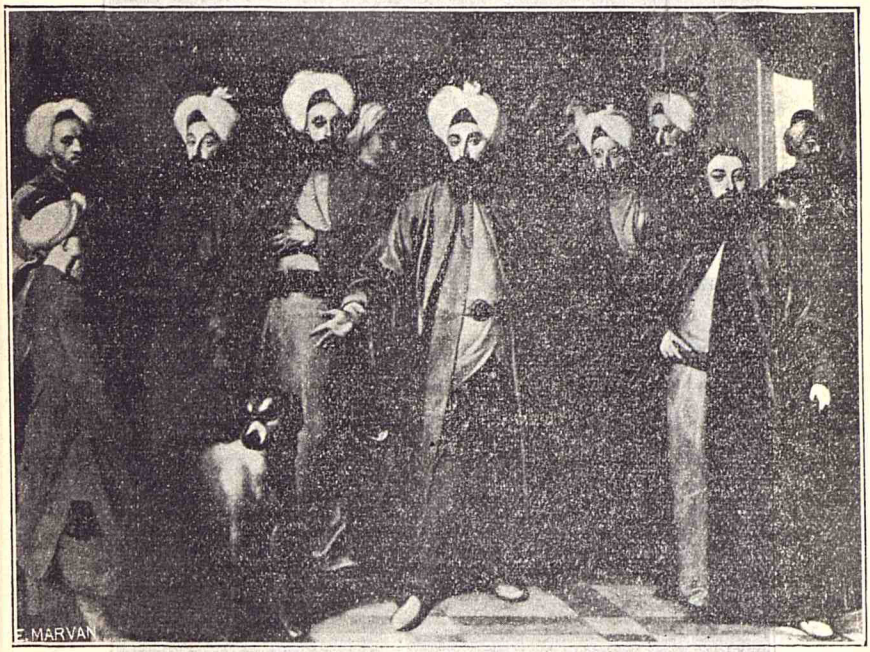

Fig. 2

Suedia; archivele din Stockholm mai conțin, pe de altă parte, multe amănunte despre șederea lui în capitală.

Ambasadorul nu venise numai într'o misiune financiară, ci și într'una pur diplomatică; de data aceasta Turcii încercară, în zădar însă, să atîțe Suedia împotriva Rusiei. Cînd se ajunse la discuția datoriilor, Suedesii reușiră a reduce capitalul, avînd drept scusă că Turcii furaseră la Tighinea, în anul 1713, nu numai cea mai mare parte a sumei împrumutate, ci și bagajele și

www.dacoromanica.ro

chiar hainele regelui, ale ofiţerilor şi soldaţilor suedesi. După tratative îndelungate, duse prin intermediarul dragomanului Karadja, se ajunse la o înţelegere, după care Guvernul suedes se obliga să predeie la Constantinopol un vas mare de războiu cu 72 de tunuri, încărcat cu 30.000 de puşti, ceva artilerie de cîmp, etc. Numărul puştilor fu redus însă mai tîrziu la 16.000, cînd se constată că în toată Suedia nu erau decît 27.000 de bucăţi,

Fig. 3.

producţia anuală a ţerii fiind abia de 8.000. Vedem deci că Suedesii făcură un efort serios pentru a-şi onora datoriile. N'avură noroc însă. După stipulaţiune, vasul trebuia predat la Constantinopol. Vasul «Sverige» plecă, într'adevăr, după cîţiva ani, însoţit de un alt vas mai mic, „Patrioten" cu 32 de tunuri. „Sverige" se scufundă în drum pe coasta Spaniei. Vasul cel

www.dacoromanica.ro

mic sosi însă la destinaţie şi, odată acolo, fu primit de Turci în locul celui mare, mulţămită stăruinţelor şi mai ales bacşişurilor abil împărţite de ministrul suedes la Constantinopol.

În timpul şederii lor la Stockholm, ambele ambasade despre care am vorbit fură pictate de pictorul Curţei suedese, Schröder. Originalele (fig. 1 şi 2) se află azi în posesia familiei Celsing la castelul Biby. Reproduceri mai mici, tot de Schröder, se păstrează în castelul regal de la Gripsholm (fig. 3). Dragomanul Karadja se vede în dreapta ambasadorului pe fig. 2 şi 3. Fiind creştin, el este singurul care nu poartă turban.

* * *

Drept curiositate, şi tot în legătură cu datoriile lui Carol al XII-lea în Turcia, reproduc textul unei adrese aflîndu-se în colecţia mea de documente. Este emisă de cancelaria regelui la Demotica, vre-o cîteva zile înainte de plecarea lui la Piteşti şi Stralsund (cf. Hurmuzaki, *Supl.* I, vol. I, p. 431) şi e semnată, între altele, şi de secretarul, om de încredere al regelui, Casten Feif.

Högvälborne Hr. Greve
Kungl. May-ts Rad och Praesident
sa och
Välborne Herrar Stats Commissarier,

Sasom Hans May-t nadigast har behagat beordra det för varande General Krigs Com[m]issariatet att utgifwa til Skomakaren Constantin Zerjoffa en växel pa ettusend ottatijo sex Rijksdal. curant; altsa äre wi til följd af högbnmte ordres varder föranlaten hosgaende prima växel pa Eders Excellence och det Kongl. Stats Contoirent at utgifva med församsta begiäran, det täcktes Eders Excellence och det Kongl. Stats Contoiret sa[m]ma växel vid förfallodagen inlösa. Wi förbliva städse

Edrs Excellences och Det Kongl. Stats Contoirets
ödmiuka och hörsamasta tiänare
C. Feif, J. G. von Soldan, P. Wigman.

Demotica d. 18 Sept. 1714.

Till det Kongl. Stats Contoiret à Stockholm.

(Pecetea lui Casten Feif cu ceară roşie.)

www.dacoromanica.ro

(Traducere :)

De înalt neam născut d-le conte, consilier al Maiestăţii Sale şi preşedinte, precum şi d-lor de bun neam născuţi comisari ai Statului. De oare ce Maiestatea Sa a binevoit a da poruncă actualului Comisariat General de Războiu să emită o trată în favoarea cizmarului Constantin Zerjoffa pentru suma de o mie optzeci şi şase de taleri suedesi, am emis alăturata trată asupra Excelenţei Voastre şi Departamentului de Stat (al Finanţelor), trugîndu-vă să binevoiţi a o achia în ziua scadenţei.

Demotica, 18 Sept. 1714. Rămînem, etc.

Această adresă a însoţit, precum se vede, una din numeroasele trate emise în timpul şederii lui Carol al XII-lea în Turcia. Cizmarul Constantin Zerjoffa (probabil vre-un Grec din Demotica) va fi efectuat furnituri sau va fi dat Suedesilor bani cu împrumut. Astfel de trate, emise în dreapta şi în stînga, ajunseseră, precum am spus-o mai sus, la un total de 300.000 de taleri.

9 Septembre 1927. **Constantin I. Karadja**

Bălcescu şi Romînii din Pind

A trecut neobservat acest pasagiu din corespondenţa lui Bălcescu publicat în *Amintirile din pribegie* ale lui Ion Ghica, p. 417: „Eu aveam hotărîrea, viind la Constantinopol, d'a mă aşeza între Cuţovlahi, căci socot de neapărat a developa naţionalitatea într'acest avantpost al romînismului. De ai putea trimite un om zdravăn acolo" — scrie el lui Ion Ghica, amicul său intim — „ca să ni facă un raport asupra stării morale şi politice a lor, apoi am căuta o şcoală, şi să dăm de lucru la atîţia tineri ce mor de foame. Ar trebui ca trimisul tău să se iea acolo bine cu popii şi episcopii şi să-i [ajute] a căpăta fonduri pentru deschiderea unei şcoli".

Peste cîtva timp, Bolintineanu „descoperia" pentru opinia românească de atunci pe fraţii din Pind[1].

[1] La un moment, în Iulie 1850, el cerea lui Ioan Ionescu să-i afle un ciflic în Dobrogea, unde s'ar aşeza cu fratele; p. 537. Cf. şi p. 547. Se gîndia chiar la o colonisare în Bulgaria; p. 550. V. şi p. 604.

www.dacoromanica.ro

DOCUMENTE

Două documente dela Matei Basarab pentru mănăstirea Ciolanu, din judeţul Buzău.

Cîteva ştiri tradiţionale, publicate de mine asupra mănăstirii Ciolanu [1], sînt doar un plan după care s'ar putea urmări istoricul acestei mănăstiri, de care se leagă o întreagă desvoltare cultural-economică regională. În toată archiva mănăstirii am găsit vre-o douăzeci de documente de provenienţă nouă din veacul al XIX-lea; celelalte vechi, fiind ascunse în turla mănăstirii, au ars odată cu biserica pe la 1856. Între aceste documente, am găsit două, datînd de la Matei Basarab, unul în copie, celălalt însuşi originalul semnat de Voevod.

Conţinutul lor este următorul:

I.

Cu mila lui Dumnezeu Io Matei Basarab Voevod şi Domn dat-am Domniea Mea această poruncă a Domniei Mele sfintei şi dumnezeeştii mănăstiri ce să cheamă Ciolanul din sud Saac [2], unde iaste hramul Sfîntul Gheorghie, şi părintelui egumenului Averchie şi lui Gavriil călugărul, nepotul lui Ciolan, şi tuturor călugărilor cari vor fi în sfînta mănăstire ca să fie volnic[i] călugării cu această carte să ţie toată partea de moşie a sfintei mănăstiri din Bădeni, care să cheamă din hotarul Gorgescu, cîtă să va alege dupe tot hotarul Gorgescu, din cap şi pînă în cap, şi cu tot venitul. Pentru că iaste a sfintei mănăstiri bătrînă şi dreaptă moşie încă de mai nainte vreame, şi tot o au ţinut cu bună pace. Iar, după aceea, cînd au fost acum, în zilele Domniei Mele, sculatu-s'au stăpîn şi Stoica din Bădeni cu pîră pentru aceasta parte de moşie, zicînd aşa: cum o au cumpărat dela Colcea şi că au venit aci înaintea Domniei Meale la Divan de s'au pîrît de faţă cu Gavriil, călugărul nepotul lui Ciolan, şi cu egumenul Averchie. Întru aceea Domniea Mea am căutat şi am judecat pre dreptate şi pre leage şi împreună cu toţi cinstiţii boerii Domniei Meale, şi ne-am adeverit Domniea Mea foarte bine cu tot Divanul cum au fost moşiea a

[1] *Revista noastră*, Buzău, 1927, Ianuarie, pp. 11-14.

[2] Vechiul judeţ Săcuienii.

www.dacoromanica.ro

mănăstiri, iar acel om Colcea care a fost..., întru acea parte de moşie a mănăstirii Ciolanului el n'au fost avut nicio treabă, şi au fost vîndut . . . (rupt), şi au rămas stăpîn, şi Stoica de leage şi de judecată de'nnaintea Domniei Meale din Divan, cum să-şi caute banii dă unde i-au dat, iar sfînta mănăstire să-şi ţie moşia cu bună pace cum au ţinut şi mai denainte vreame şi i-au fost dă moşie. Că aşa am judecat Domniea Mea cu tot Divanul. Într'alt chip să nu fie.

S'au scris la leat 7153, în Săptemvrie 16.

Documentul este subscris: „Floru iereu, dascal slovenescu", copistul documentului original.

II.

Milostieiu bojieiu Io Mateiu Basarab Voevod davat gospodstvami sfintei mănăstirii celei mari Ciolan, unde este hram mucenicul Gheorghie, părintelui egumen Averchie, ca să fie volnic cu această carte a Domniei Meale de să stea pre lîngă mănăstire trei oameni streini dentr'alt[ă] ţară, fără bir, care să fie pre lîngă mănăstire aceşti trei oameni de pază şi de poslușenie. Ci de către Domniea Mea să fie în pace şi ertaţi de bir şi de toate mîncăturile căte sânt peste an, de nimenea val sau altă bîntuială să nu aibă. Pentru că m'am milostivit Domniea Mea de i-am lăsat şi i-am ertat ca să fie numai de trebuinţă şi de poslușanie sfintei mănăstiri, ca să fie şi Domniea Mea pomenitu. Drept aceea şi voi, toatele slugi ale Domniei Meale care vor umbla în slujbele judeţului Săcuenilor, încă să căutaţi, în vreme ce veţi vedea această carte a Domniei Meale, ear (?) însă să căutaţi şi în pace să lăsaţi aceşti trei oameni streini, cum scrie mai sus. Că cine va trece peste această carte a Domniei Meale, acel om mare certare va avea de către Domniea Mea...

Leat 7155. Io Matei Voevod.

La acest din urmă document, titulatura ca şi sfîrşitul sînt în limba slavonă. **Pamfil Georgian.**

* * *

Inscripţia bisericii mănăstirii Cheia.

Întru mare slava şi lauda prea-sfintei şi de viiaţă făcătoare şi nedespărţitei Troiţe, întru a căria cinste şi hramul să prăznuiaşte, la anul 1835, Iulie 16, s'au rădicat ăcastă sfîntă bi-

www.dacoromanica.ro

serică din temelie cu toate împrejurările ei, în zilele prè înălțatului nostru Domn Alecsandru Dimitrie V[oe]v[o]d, cu voia frățini-său Mar[ele] Dv[o]r[nic] Mihalache Ghica, stăpînul moșii, de la carele s'au și răscumpărat la anul 1846, cu blagosloveniia preosfințitului nostru ep'scop Buzăului D. D. Chesarie, de care s'au și sfințit în anul 1859, Iulie 20, prin osărdiia și osteneala Prècuvioșiei Sale părintelui Damaschin ieromonah și-stariț al sfîntului schit Cheaia și a toată sinodiia sa și cu ajutoriulŭ și cheltuiala a multor iubitori de Hs. pravoslavnici creștini și mari ctitori ai sfîntului lăcaș acestuia, spre vecĭnica lor pomenire.

Biserica e pictată de Naum Zograful, iscălit la întrare în stînga sus, de-asupra ușii.

* * *

Inscripție de piatră mormîntală, în fața bisericii vechi ortodoxe din Satu-Lung, Săcele:

Supt ăcastă piatră odihnește răposatul robul lui Dumnezeu dum. Ioan Suiu (?) (martelat), care, trăind ani 60, s'au pristăvit în anul 1805, Sat-Lung.

Exact forma latină la inscripțiile mormîntale din toată Dacia d'innainte de era creștină.

* * *

Inscripția biserlcii ortodoze din Voinești-Covasna:

† Începutu-s'a ăcastă biserica sf[întă] în Iulie 17, anu 1794, prin osărdiia și osteneala dumnealui părintele Ionŭ Grid și de Ionu Brașoveanu, Ionŭ Cozneanu, Vlad Ceanga, Manea Cosneanu, Ionŭ cel Tînăr, Cozneanu Mihai, Furtună Dobros, Voicu Munteanu, și s'au zugrăvit, din preună cu poditu și făcutu stranelor, de dumnealui jupănu Neculae Muintăn (Muntean) ca să fie în vecĭnica pomenire. Isprăvitu-se-a luna lui Octobri 8, anu 1800; și au zugrăvit Gheorghe Iacov cu soțu său Comșa Florea ot Brașov.

Familiile numite sînt și azi, de oare ce în cimitir se află, din zilele noastre, cruci cu inscripții astfel: „N. Brașoveanu pune cruce părinților Ion Al. Brașoveanu și Anica Gh. Manea, 1904", și „pentru Floarea Dobros, n. Popica. † 1926".

* * *

www.dacoromanica.ro

Inscripţia troiţei din cimitirul ortodox din Voineşti-Covasna:

Aciastă sfîntă cruce s'au ridicat în numele Sfintei Troiţe de dumnealo[r] Achim Manole Ghenţu şi de dumnealo[r] titori Ion Cosneanu, Manea Vlad Ciaga, Ioan cel Tînăr, Cos. Mihai, Furtună Bucur, Voicu Munteanu, ca să fie în veci pomenirea, în zilele înălţatului împărat Frenţişcuş al doile, anu 1800, luna . . . (neterminat),

Inscripţia este spartă în foarte multe părţi, căci troiţa e făcută dintr'un copac cioplit din rădăcină şi lăsat acolo unde a crescut. Azi e închisă într'un pavilion spre a fi scutită de intemperii.

* * *

O inscripţie din dreapta mormîntului lui Gheorghe Sachelarie din cimitirul ortodox din Voineşti-Covasna. E redactată în două limbi, greceşte şi latinente :

ΓΕΟΡΓΙΟΣ ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ ΕΥΠΑΤΡΙΔΗΣ ΒΑΡΟΝΟΣ ΤΟΥ ΚΑΙΣΑΡΟ-ΑΥΣΤΡΙΑΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΓΕΝΝΗΘΕΙΣ ΕΝ ΑΔΡΙΑΝΟΥΠΟΛΕΙ ΕΚΟΙΜΗΘΗ ΕΝ ΚΥΡΙΩ ΤΗ Β' ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ Γ Ω Κ Γ.

Georgius Sakellarius e liberis imperatoris austriaci baronibus, natus Adrianopoli, animam Deo reddidit duo ante nonas augusti MDCCCXXIII.

Schitul Lepşa din jud. Putna nu mai poartă inscripţia, afară de cîteva resturi.

La întrare (cred că e data fundării) :

. . . . 1761 . . . egumen.

În interior, în stînga, o însemnare arată o reparaţie din 1806.

Schitul este dărăpănat şi plouă peste tot în interior, iar egumenul actual vrea să dea o nouă pictură peste frumoasa pictură veche, puţin stricată din causa ploilor, dar posibil să fie curăţită. Egumenul s'a interesat să-şi facă o serie întreagă de noi chilii în loc să acopere schitul.

Aurelian Sacerdoţeanu.

* * *

Documente diverse.

Copie

Cătră iconomiciasca pravlenie a Mitropoliei nostre Chişinăului şi Hotinului.

Cu aciasta să poronceşti ca de obişte în toate satile mănăs-

www.dacoromanica.ro

tirei Căpriiana ci iaste supusă Mitropoliei noastre, să facă înştiinţare lăcuitorilor ca de acum înnainte în toate Duminicile şi sărbătorile cele mari oamenii să fie îndatoriţi a merge la besărică în vremea sfintelor rugăciuni, la utrine, la leturghie şi la vecernie, să asculte cu toată evlaviia după datoriia pravoslavvicilor creştini, iară a umbla cu cară sau căruţile cărînd lemne sau fîn şi altele după obiceaiul ci-au apucat, cu totul să încetezi, atăt pe la tărguri, căt şi pe la casăle lor, după înnalta poruncă înpărătească ci am priimit, căci carei să vor arăta nesupuşi bunei rînduiale, unii ca aceia după vinovăţiia lor vor fi canonisiţi. În Chişinău, 1818, Avgust 25 zile. După dreptate.

Gavriil exarh, Mitropolit Chişinăului şi Hotinului.

De la iconomiia mănăstirii Căpriiana. Cătră vornicul — şi toţi lăcuitorii din satul Buda a mănăstirii Căpriiana înştiinţare.

Dintru aciasta mai sus întocma copie di pe porunca Înnalt Preasfinţiei Sale al prea-sfăntului îndreptătoriului Sinod cîlen şi al aceluiaş chirio chir Gavriil, Mitropolit Chişinăului şi Hotinului şi a feliuri de ordine cavaler, pre larg veţi înţăleage cum că după datoriia pravoslavnicii credinţe tot creştinul iaste datoriu Duminicile şi sărbătorile celea mari a merge la bisearică să asculte cu toată evlaviia sfintele rugăciuni, precum mai sus să porunceşte. Iară a umbla cu carăle şi căruţe pe la tîrg şi la alt lucru a casii cu totul să încetaţi a nu mai urmà obiceaiului ci aţi apucat, fiind cu totul înpotriva, nu numai dumnezeeştilor pravile a Sfinţilor Părinţi, ce şi însuşi înpărăteştii bunei voinţe după înnalta poruncă ni au dat pentru aciasta. Drept aceaia de priimirea aceştii înştiinţări, cum mai sus să arată prin porunca în copie, cît şi de înplinire, vei da răspuns în scris cătră aciastă iconomie a mănăstirii Căpriiana.

1818, Septemvrie 4 zile.

Gavriil arhimandrit.

Pe Vo.: Ţinutul Orheiului, ocolul Faţa Bîcului, satul Buda.

(Colecţie privată.)

* * *

Io Vasile Voevod scriu şi mărturisăsc cu această scrisoare a noastră: Tămplându-să a veni feciorul lui Paladi, Gavril Sulgerul, şi avînd cu noi o socoteală, încă cu Enachi, frateli său, şi cu Toader, frate-sau, pentru nişte casă ce-au fost cumpărat

www.dacoromanica.ro

tată-său cînd era capichihaeà aice, la Fener. Deci, dacă au murit tată-său, pentru nişte datorii ce au fost rămas Dimi Rusul, am plătit, şi le-am dat şi 500 ovţi de mijloc, şi într'alt an 300 ovţi tij. Deci acmù, dacă au venit cu fiiul fratelui nostru Gheorghie Ghica Voevod aice în Ţarigrad, au venit de s'au adunat cu noi, şi s'au rugat că nu li s'au plătit deplin casăli. Noi încă n'am vrut ca să-i lăsăm să hie numai cu acè platà, ci le-am dat satul Pererîti, ce este în Ţănutul Hotinului, cari ne esti dreaptă cumpărătură de la acei oameni ce au avut şi le-au fost moşie, cum ştie Solomon Visternicul, că el au fost la negoţ. Deci pentru aceasta să aibă fratele nostru Io Gheorghie Voevod să li facă diresă, ca să le hie moşie. De aceasta fac ştiut. Vlet 7165 (1657), Iuli 23. *Io Vasili Voevod* [1].

(Ibid.)

* * *

Suret de uric de la Antonie Voivod din velet 7185, April 5.

Adecă viind înnaintea nostră Andonie —, Măgere Vel *(sic)* Logft. şi cu fratele său Gavril Hănăsari, şi l-am miluit întru al nostră pămănt al Moldovei pre al lor drept uric di moşie şi ocină ci au arătat uric dă la părintele lor Todiraşcu Vel Spătari şi maica lor Ileana, fata lui Ilei Sturza cel bătrăn, de la luminatul Domn răposatul Petru Voivod, de la anii 7049, iată şi Domniia Mè le-am dat şi i-am întărit pre dănşăi cu acest uric de moşii şi ocină ci au: Cio.ăşti şi la Părjoteni pre apa Cunilei, Ţănut. Orheiului, la fundul Băcovăţului. Iară la luminatul Domn Vasilie Voivod s'au făcut alt sat mai gios, ci s'au chemat Oneştii, tot pi moşiia Ciorăştilor, ci să hotăraşte cu Tuzara a lui Mihail Jăcneceriul şi cu Poena, moşiia lui Ilei Părvul logt. Şi i-am miluit Domnia Mè pre aceşti credincioşi boirei Domnii Mele mai sus scrişi, Andonii Mager Vel *(sic)* Logft. şi fratele lui Gavril Vel Hănăsar a ţinè şi a stăpănì pi a lor drept uric di întăritură şi cu tot vinitul lor şi copiii lor, nepoţi lor şi strănepoţi lor şi a tot neamul lor, cari s'or alege mai aproape nerusăit nici odinioară în veci.

[1] E din timpul şederii la Constantinopol a Domnului mazil.

Ştefan, fiul lui Vasile, dă într'un act solemn, din 22 Mart 1660, Clicicăuţii şi Mălăneştii (Hotin) mănăstirii Golia (fuseseră ale lui Toader Vameş, Leondari Vameş, dăruite lui Vasile şi lui Condrea Vameş).

Un document de la Mihai Suţu, în 1794, priveşte un proces al lui „chir Gherasim Cantacuzino" cu Arghirie Cuza, rudă cu Gherasim după mama acestuia.

www.dacoromanica.ro

Iară hotarul să începe din fundul vălcelei de asupra în deal, unde să hotărăşti cu moşiia Pârvului di spre amează̆zi, şi purcedi drept în curmeziş şi cam spre răsărit, vălcica, zarea pe din gios, şi loveşte prin schit prin Vărzăreasca la vale, şi treci piste voloacă din sus, di undi întră drumul Miclăuşănilor în fundul unei vălcicuţe, într'o moviliţă hotar. Şi di acolo purcedi valea zarea pi din gios di movila cè mari Scurtura, undi să împreună apa Ciorăştilor cei mari cu păduria, drept piste drum şi loveş'e în capul pisculuì gol printri văile adănci, di spre vălcica cu ulmi, în gura Cunalei, în hotarul mănăstirei Căpriinei. Şi purcedi drept piscul şi să întorce can spre răsărit păn în capul pisculuì şi merge drept peste vălcică între alt cap de pisc în dumbravă, în dal, asupra în păduri hotar, undi să hotărăşte cu moşia Tuzora, a lui Mihail Jăgnicerul. Şi di acole purcedi zarea în sus, vălcica pin poini şi în fundul unei vălceli hotar, undi să hotărăşte cu moşăia Dicului di Tuzora. Şi de acole mai în sus, în fundul unei vălcele hotar, undi să hotărăşte cu moşiia Jurei, ci să chiamă Novaci, la Băcu. Şi di acolo purcedi în sus zarea di spre Băcu, pi dealul cu şanţul în sus, dealul şi fundul vălcelei Sărbenilor, treci pisti drum în sus şi di asupra în dreptul Budei, pin dealul înnalt cu păduri, şi din sus, în fundul unii vălcele hotar, undi să hotărăşti cu moşia Căbăeştii la Băcu, a lui Ilei Spătariul, ci au cumpărat-o di la Ruja şi di la fraţăi ei Apostul Cabi şi Oniţă Popăscul şi Filohi. Iară Gavril Vel Hănăsar au cumpărat giumătate de moşăi Căbăeştii di la Iftodi Ruja şi di la ficiorii lui Grigoraş şi Sandul Ţintă şi Mariia. Di acole să întorci vălcica drept spre amează̆ză pin pomi şi în marginea Poinei din sus, în drum hotar, în Gurmezăi *(sic)* Poinilor, şi merge drept piste apa Cunalei, şi să sui în deal, şi treci piste drum, pin fundul Săpănoei, pi din sus de o fântănă în cămp hotar, şi treci piste fundul vălcelei în păduri, pi din sus di o moviliţă, şi să pogoară la lacul negru în drum, într'un stejar bour domnesc. Şi trece piste apa Cobocului, vălcica Cioara, şi să sui în deal, la fântăna din şăs, hotar, undi să hotărăşte cu moşiia Săliştei şi a Vărzăreştilor. Şi di acole în dreptul Corneştilor hotar, şi di acolo deal în gios, păn în fundul unei vălcele, undi să înpreună iară cu hotarul mănăstirei. Atăta este hotarul şi în pei *(sic)* —, fiind şi părintele Neofit faţă, igumenul de sfănta mănăstire Căpriiana. Pentru aceia credinţa Domnei Mele şi cre-

www.dacoromanica.ro

dinţa boirilor noştrei, lui Apostul Postelnic şi dumnealui Ureche Spăt. şi dumi. Costea Comis şi Ureche Vist. şi dumi. Negrea Vornic de sus şi dumi. Toma Vel Stolnic şi dumi. Todiraşcul Vornic de Ţara-de-gios şi dumi. Prăjăscul părcălab şi dumi. Apostul părcălab de Hotin şi dumi. Ghiorghii şi credinţa tuturor boirilor noştri mari şi mici. Iară după a noastră viiaţă cini va fi Domn din fei noştrei sau din neamul nostrul sau iarăşi pe cini va alege Dumnezău să fii Domn ţării Moldovei ca să nu strice a nostră întăritură, ci să întărească pre a lor drept uric şi moşăi şi ociuă ci scrii mai sus.

(Locul peceţii domneşti.)

Procit Vel Logofăt.

(Document fals; colecţie particulară.)

* * *

Noi, mai gios iscăliţii, lăcuitorii, toată opştiia satului Ciorăştii, uiezdul Orhiului, dăm acest al nostru în scris înnainte stăpânirii duhovniceşti, slujitoriului bisărici cu hramul Precuvioasa Paraschiva din satul Săpoanii, ierodiaconul Costandin Triiboi, care d'acum înnainte să va rândui, precum că-i vom da pământul îndemănatele *(sic)*, di arat, di cosăt, di păşunat vitele, din părţile opştii, tocmai după aşăzământul prè înnalt întărit la anul 1829, Dechemvre 6 zile, adică triizăci şi trii de săteni, şi, fiindcă are iar satul acesta 1) casă, 2) vii, 3) şi livezi de tot feliul de poami, care cuprind patru fălci dă pământ, apoi osăbit di aciasta ne îndatorim a-i mai da şi către patru sute ruble asăgnaţii leafă, până când să va înplini poporul di doi preuţi, după ucazuri. Şi, dacă noi nu vom fi următori după aciastă legătură a noastră, apoi stăpânire să urmezi cu noi după temeiul zacoanilor. Pentru care urmezi a nostre iscăliturі prin pisariul satului.., anul 1832, Iulii 20 zile.

Marin Armăsariul, Toader Armăsariul, Pavel Giosanu, Simion Văzdoagă, Vasăle Lazor, Ştefan Armăsariul, Vasăle Costantin, Vasăle Armăsariul, Ioan Dima, Antohi Mărza, Ştefan Mărza, Ioan Cozma, Toader Vlad, Ştefan Vlad, Niţa Vlad, Constantin Guţu, Toader Guţu, Marin Sălcuţanul, [Lu]pul Cuşmariul, Toader Nicolai, Măriian Guţu, Trifan Fiicu, Vasăle Dima, Vasăle Spănu, Marin Luca, Ioan Luca, Tănasă Luca, Ghiorghi Bălcu, Luca Luculesăi, Marin Negru, Sava Ionăş Vasăle Hărjău, Ghiorghi Chiperi, Ilie Bujiga, Ioan Sănghiorghii, Grigore Acsănte, Irimie

www.dacoromanica.ro

Ocsănte, Manolache Negru, Ioan Ocsănte, Chirică Mărza, Leunte Ocsănte, Grigori Sandu, Manole Chirică, Vasăle Ocsănte, Zaharie Gulică, Vasăle Chirică, Vasăle Miron, Ioan Giosanu, Samson Giosanul, Vasăle Toader, Dănilă Movilescul, Ştefan Movilescul, Ioan Movilescul, Irimie Muste, Ştefan Muste, Toader Muntenul, Niţă Teslariul, Grigori Giosanul, Dămiian Giosanul, Gligori Ioan Giosanul, Constantin Ilie, Ioan Lazarul, Constantin Lazarul, Toader.., Vasăli Deileanul, Ipatii Sandul, Zaharie Triiboi, Ioan săn Zaharie Triiboi, Vasăle Cozma, Ioan zet Vasăle Cozma, Dimitru Mătei, Gheorghi Mărza, Sămion Rădeanul, Manoli Spastul, Ioan Mărza, Ioan săn Niţă Teslariul, Ioan săn Istinii, Gavriil Mărza Vornicul, Ioan Armăsariul cu toată opştiia.

Fiind poftit, am scris cu zăsa iscăliţilor di sus: Ioan Pisăriu.

Spiţa aciasta fiind supt însuşi iscăliturile vechililor răzăşilor di moşia Ciorăştii cu celilalte sălişti di pe dînsa, Horodiştia, Părjoltenii i Buda, cu partia Rujei din Căbăeşti, Vasăle Mihăilă, Vasăle Vărlan, Samson Giosanu, Vasăle Triiboi, Ioan Stefan, Alexandru Bălan, şi pentru a lor neştiinţă di carte s'au iscălit di cătră unul din ai lor vechili, Andrii Colofeanu, precum toţi di faţă în presudstvie au arătat că esti rădicată potrivit cu cuprindiria ducumenturilor vechi şi ştiinţa ci au di curgiria niamului lor. De aceia Comisăia hotărăturilor din Ţănuturile Chişinău i Orheiu o încredinţază cu iscăliturile cuviincioasă şi puneria pecetăi înpărăteşti, după ceriria ci în scris au făcut, anul 1842, Mai 12 zile. (Iscălitură şi pecete.)

(Aceiaşi colecţie.) Publicate de **N. Iorga.**

DĂRI DE SAMĂ

T. J. Arne, *De äldre förbindelserna mellan Sverige och Turkiet* (Norrkoping, 1927).

În această broşură doctorul Arne tratează despre legăturile mai vechi dintre Suedia şi Turcia, începînd cu primul contact pe care „Währingii“ (soldaţi în serviciul Împăraţilor bizantini) din ţerile nordice le aveau cu Selgiucizii în Asia Mică acum 900 de ani. Tesaurele de monede bizantine găsite în multe părţi în Suedia dovedesc de altfel cu prisosinţă legăturile care existau între Scandinavia şi în Sud-Estul Europei în timpul „Vikingilor“,

www.dacoromanica.ro

subiect cercetat în mai multe rînduri de marele dispărut prof. Montelius. Doctorul Arne este de altfel destinat să iea locul acestuia, şi el este de sigur azi cel mai de samă specialist suedes în istoria şi cultura regiunilor din Sud-Estul European.

Relativ tărziu, zărim pe primul călător suedes cunoscut în Turcia. Contele Bengt Oxenstierna ni-a lăsat unele amintiri destul de fragmentare din Asia Mică şi Persia din anii 1616 şi 1617. Primul ambasador suedes în Turcia, Paul Strassburg, din anii următori, este cunoscut şi la noi printr'o interesantă descriere a călătoriei sale prin părţile noastre, publicată în *Archivul* lui Cipariu.

Al doilea ambasador, Clas Rălamb (se pronunţă Rolamb), a visitat Curtea lui Constantin Şerban-Vodă în 1657. Am tradus descrierea lui în *Revista Istorică*, VI, 11 12, p. 207. Urmează contactul între Suedesi şi Turci în timpul lui Carol al XII-lea. Dr. Arne ni spune cîteva cuvinte despre preotul suedes Mikael Enemann, a cărui călătorie din 1711 a fost publicată la Stockholm abia în anul 1889. Vom reveni la el cu altă ocasie. Trei ofiţeri, Cornelius Loos, Conrad Sparre şi Hans Gyllenskepp, sînt pe acea vreme trimeşi de regele suedes pribeag, într'o călătorie pe Asia Mică, Palestina şi Egipt. Aduc cu ei o colecţie minunată de desemnuri din ţerile pe care le-au văzut, din care o mare parte fu însă distrusă cu ocasia năvălirii Turcilor în tabăra suedesă la Varniţa, lîngă Tighinea. O parte s'a păstrat însă în Suedia, şi dr. Arne şi reproduce cinci vederi din Constantinopole drept probă. Ar fi mult de dorit ca întreaga colecţie să fie într'o zi reprodusă. Un alt preot suedes, Henrik Benzelius, întreprinde de asemenea o lungă călătorie în Turcia la 1716. Urmează miniştrii suedesi la Constantinopole, C. von Höpken şi Edvard Carlesson: acesta din urmă ni-a lăsat o descriere a unei călătorii la Cipru şi Ierusalim. În 1736 soseşte la Constantinopole un alt Suedes, Johan Otter. Întră în serviciul francez şi, după ce a devenit catolic, este numit consul la Basora. Publică o interesantă călătorie: „Voyage en Turquie et en Perse“ (1748).

În 1738 se întemeiază Compania Levantină suedesă, despre care am vorbit, cu ocasia cărţii lui Eskil Olan, în *Revue Hist. du Sud-Est Européen*, II, N-le 4-6, p. 152. Cu unul din vapoarele societăţii pleacă în anul 1749 un botanist suedes, Hasselquist,

www.dacoromanica.ro

a cărui călătorie a fost mai târziu publicată de marele Linné. Puţin în urmă vedem pe călătorii Gyllenram în Turcia şi Persia şi un alt botanist Forskal (cet. Forskol), care ajunge până în Arabia. De la 1778 învăţatul preot Björnstal străbate Turcia, unde-şi găseşte ultimul lăcaş la Salonic. În *Revista istorică*, VI, 1-2 (1920), am publicat însemnările lui, întru cît ele ne interesează direct, extrase din cele şase volume care alcătuiesc călătoriile lui prin toată Europa. După moartea lui Björnstal, Suedesii trimet şi alţi orientalişti în Turcia pentru studii, şi anume pe Aurivillius, Norberg şi Tornberg.

În 1757 Guvernul suedes cumpără imobilul în Pera unde se se află şi azi legaţiunea suedesă. D. N. Iorga ni-a dat pasagii interesante din arhivele acestuia în *„Documentele familiei Callimachi"*. Printre diplomaţii suedesi ale căror descrieri din Orient le posedăm în biblioteca noastră putem menţiona pe G. J. B. von Heidenstam, P. O. von Asp, J. Bergren şi L. Mouradja d'Ohsson, care ni-a lăsat un splendid album al Imperiului Otoman în trei volume in-folio. Era de altfel născut Armean şi a devenit Suedes întrînd în serviciul Statului ca dragoman la legaţia din Constantinopole. Fiul lui deveni baron suedes şi ministru la Constantinopole, Berlin, etc. Toţi aceşti călători sînt din începutul secolului trecut.

Printre ambasadorii turci la Stockholm, notăm pe Mustafà Hanassa Aga în 1656, despre a cărui recepţie la Curtea lui Carol al X-lea al Suediei posedăm o frumoasă gravură publicată de Puffendorf.

Al doilea ambasador este Mustafà Aga, în 1729; urmează Said Mustafà Effendi, care soseşte la Stockholm, pentru a reclamà plata datoriilor lăsate de Carol al XII-lea, însoţit de o suită de 43 de persoane printre care şi dragomanul Karadja (v. articolul nostru în acest nr.). Portretele membrilor acestor ambasade sînt păstrate în două castele din Suedia.

Ambasadorul acesta a lăsat o descriere a călătoriei sale în Suedia, la care vom reveni în curînd.

Constantin I. Karadja.

* * *

Gh. N. Munteanu-Bârlad, *Galaţii*, Galaţi 1927.

Lucrarea începe prin consideraţii geografice asupra judeţului Covurluiu. Note exacte asupra geografiei oraşului. Un capitol e

www.dacoromanica.ro

consacrat istoricului. Se reproduc ciudate păreri asupra originii oraşului (găsim şi pe a lui Hasdeu : din Callatia !). Etimologia d-lui I. Nistor am dat-o şi eu, de atîtea ori ; numele nu poate fi decît al moşului întemeietor. Conachi nu e în legătură cu conacele (pp. 30-1). Se dă apoi o amănunţită descriere a oraşului. Bisericile, p. 61 şi urm. Unele antichităţi, p. 85 şi urm. Foarte multe şi bune ilustraţii.

* * *

Coriolan Petranu, *Bisericile de lemn din judeţul Arad*, Sibiiu, 1927.

Un prilej întîmplător a făcut pe autorul acestui album să culeagă cele cîteva biserici de lemn ce an mai rămas în Ardeal, şi, cum d. Petranu e un elev al d-lui Strzygowski, care în momentul de faţă atribuie o importanţă de bună samă exagerată acestor construcţii, d-sa s'a hotărît să comunice resultatul anevoioaselor sale cercetări. Lucrarea e cu atît mai meritoasă, cu cît asemenea înjghebări ard ori se dărîmă ; mai sînt doar cincizeci şi cinci în picioare, a căror listă la p. 5. Şi acolo bisericile de lemn călătoresc. Autorul are dreptate dînd celor mai vechi o dată care nu întrece secolul al XVIII-lea (în Vechiul Regat cîte una, ca în judeţul Vasluiu, poate fi şi din al XVII-lea). Asupra originilor stilului se poate vorbi mult, fără a se ajunge la o dată sigură. Unele date precise pe pp. 7-9. Bogate ştiri asupra iconografiei, p. 13 şi urm. Pagini frumoase de apreciare, p. 20 şi urm. Se reconstitue mediul istoric, p. 23 şi urm. Bibliografia străină a bisericilor de lemn, p. 29 şi urm. Interesante judecăţile, foarte călduroase, ale străinilor, pp. 35-6. Bun resumat frances.

Ilustraţia e foarte îngrijită. Tipul general al acestor graţioase creaţiuni populare, cu înaltul gît de lebădă, străpuns sus de ferestruici, se repetă fără mari variaţii : parcă le-ar fi făcut unul şi acelaşi meşter (doar podoabele de la turn la aceia din Troia, întinderea lui în mai multe registre la Răs oci, duplificarea lui printr'un bulb prins de vîrful turnului inferior în Lazuri şi, cu o oarecare deosebiri în Tisa, ciudată legătură cu acoperişul la Ţoheşti). Unele picturi, ca acea de la Monoroştia, n'au interes, dar o mare fineţă se observă la cele din Şoimoş, Buciava, Ţoheşti (datată 1773, 1796), Sălişte. Inscripţiile româ-

www.dacoromanica.ro

neşti de la Bodeşti corespund înfăţişării realiste, contemporane adesea, a figurilor (cf. şi unele din cele de la Oci şi de la Giuliţa ori Corbeşti). Pe alocurea sculptura e bună, şi se văd la perdelele icoanelor frumoase piese de ţesături, ca la Monoroştia. Ca icoane, merită atenţie cele de la Mermeşti. Gingaşe, florile săpate în strană la Iosaş. Cîteva planuri bine făcute isprăvesc albumul. Formele de turnuri sînt adunate la sfîrşit. Astfel de studii ar trebui făcute şi pentru alte regiuni. N. I.

CRONICĂ

Credem a folosi cetitorilor noştri reproducînd aceste trei conferinţe ţinute la Cluj, Zalău şi Careii-Mari:

I.

Fase în istoria Ardealului.

Ardealul a existat şi există. Realităţile nu se tăgăduiesc, ci se întrebuinţează. Politica trebuie să iasă din formele şi formulele moarte ale conţipiştilor — pănă la conţipiştii cei mari cari sînt miniştrii — pentru a trece la realităţile care nu dispar cu grămezile de hîrtie numerotată şi semnată cu care le acoperim.

E o realitate pe care a creat-o natura. Munţi pe patru părţi închid acest cadrilater al rasei noastre, de care se leagă ca o complectare coborîşuri de toate părţile.

Căci nu trebuie să stabilim din causa acestor culmi o despărţire pe care aceiaşi natură, cu normele ei universale, n'o hotărăşte ea însăşi. Cum fiinţa omenească leagă necontenit prin circulaţia ei un mal de apă cu altul, tot aşa curiositatea ei, ca şi nevoile practice, duce de la o clină a muntelui la alta. Să ne uităm şi aiurea, întrebuinţînd acea metodă a comparaţiilor care mi-a folosit atît de adese ori în încercările mele de a explica istoria. Pireneii, — altfel de munţi decît blînzii noştri Carpaţi! — au de o parte şi de alta aceiaşi lume bască, cu acelaşi fel de viaţă. Inalţii Alpi, cu înfăţişarea nestrăbătută, n'au separat odinioară părţile care-şi corespund la Nord şi la Sud ale rasei celtice. Iar, cînd Romanii şi-au întins expansiunea prin acele locuri, de-asupra coroanei munţilor, în Reţia, unde trăiesc şi astăzi Romanşii de viţă şi de limbă la-

www.dacoromanica.ro

tină, e deci aceiaşi populaţie ca în Galia cisalpină romanisată.

Carpaţii ardeleni s'au putut osebi, dar au *mărginit* fără îndoială. Nu rase, ci forme de viaţă politică şi forme de cultură, speciale, care şi-au păstrat caracterul lor.

Să încercăm a li fixa fasele.

Ele n'au fost măcar propuse până acum. Istoria Ardealului s'a scris fără a se simţi nevoia unei mai înalte sintese a ei. Avem şi o presintare românească, de Russu, din acea epocă în care Ardealul a dat personalitatea, pe nedrept uitată, a acelui Florian Aaron, din Rodul Sibiiului, cu atîta siguranţă de cugetare, judecată dreaptă şi stăpînire a formei. Dar acolo, ca şi în ce au scris despre trecutul ardelean celelalte naţii, se leagă nedibaciu între ele, cu un sec condeiu austriac, capitole de istorie regală ungurească, biografii de principi ardeleni şi cîte ceva despre mişcările culturale şi populare, despre schimbările constituţionale din secolul al XIX-lea.

Cînd e vorba de a stabili întăia fasă, trebuie să-i dăm o prefaţă care e numai a celor mai vechi înaintaşi ai neamului nostru.

Cercetări de preistorie întreprinse în deosebite puncte ale Ardealului au scos la iveală o străveche civilisaţie milenară ale cării caractere se întîlnesc şi astăzi în arta noastră populară. O civilisaţie pe care trebuie s'o punem în legătură cu desvoltarea naţiei noastre, dar care se întinde şi aiurea, pe şesurile ucrainiene la Est, pe cele panonice la Vest, fără a mai vorbi de multele şi puternicele legături cu toată lumea balcanică.

Dar, cu tot rolul aparte al Agatirsilor traco-scitici, explicatatori ai minelor de aur, din această largă viaţă de civilisaţie primitivă nu se poate desface neted un capitol ardelean.

Altfel e îndată ce unda romană a acoperit aceste locuri, undă în care colonisarea oficială a lui Traian, cu cine s'a întîmplat, până la ostaşii orientali cu bizare culturi egiptene, până la Maurusii şi la Britonii aceloraşi armate, nu represintă decît un curent tărziu şi superficial peste revărsarea de ţerani italici care a adus aicea o altă formă naţională.

Odată alcătuită aici o populaţie romană, ea a rămas neclintită la locul unde prin înaintaşii barbari ea avea o aşa de adîncă înrădăcinare.

www.dacoromanica.ro

Părerea opusă a adversarilor noştri etnici se cere din nou combătută. Ea răsare de curînd într'un articol (despre mediocra carte a d-lui Mitiţă Constantinescu) în acea „Revue finno-ougrienne" care serveşte de fapt mai ales unor scopuri politice.

I se pot opune, pe lîngă vechile argumente de bun simţ care au trecut de la Dimitrie Cantemir la Ion Brătianu tînăr, de acolo la Vaillant şi în cărţile noastre mai nouă, şi alte argumente, care ţîşnesc de la sine la cea d'intăiu atingere a unui subiect care, fiind vorba de fenomene adînci de viaţă populară, nu se poate trata pe basa mărturiilor scrise în care ne încredem, de sigur, şi în general, prea mult.

Dacă ar fi vorba de o mişcare din Sud, în secolele al XIII-lea şi al XIV-lea, de ce s'ar fi părăsit regiuni în care atunci era o perfectă siguranţă, atît în provinciile bizantine, cît şi în regatele slave de pe malul drept al Dunării? Doar e vremea cea mai favorabilă pentru ai noştri de acolo, aceia cînd Craii sîrbi îi prefac din păstori în plugari aşezaţi, colonisîndu-i cu privilegii sprijinite pe organisaţia lor proprie şi pe dreptul lor tradiţional. Pe cînd în părţile ardelene era sau trista a doua-zi după desastrul produs de năvălirea tătărească sau acea stăpînire angevină care, după concepţiile apusene din acel timp, nu era din cele mai favorabile pentru clasele de jos pe care le-ar fi confundat, ca în Franţa „jacqueriei", în aceiaşi formă socială nenorocită a şerbiei.

Şi, apoi, prin şi pentru cine s'ar fi făcut această colonisare? Dacă ar fi vorba de o colonisare regală, ce proporţii ar fi luat! Iar, dacă numai nobili, cari de altfel aveau la îndemînă destulă populaţie ţerănească pentru micile lor exploatări, n'ar ajunge cîte un act isolat ca acela care a fost descoperit şi publicat acum cîtăva vreme, ci ar trebui o întreagă colecţie de astfel de mărturii scrise.

S'au presintat bieţii noştri Şchei ca urmaşi ai unor Bulgari colonisaţi la sfîrşitul veacului al XIV-lea, pe cînd e vorba doar de o bază de anumite elemente slave complect romanisate. Dacă s'ar fi produs o mutare de elemente în adevăr bulgăreşti, ar fi fost ţerani, cari nu s'ar fi oploşit în margenea zidurilor Braşovului şi, în cale, atîţia i-ar fi oprit, în tot largul Ţerii-Româneşti, pentru a li oferi o situaţie cu mult mai

www.dacoromanica.ro

bună şi mai potrivită obiceiurilor lor de până atunci. S'a clădit însă — şi de preoţii din Şchei — o întreagă teorie pe temeiul redării numelui aşezării lor în ungureşte cu Bolgarszék, „Scaunul Bulgarilor", pentru că la Unguri, pe la 1200, „Şchei" şi „Bulgari" erau termini cari-şi corespundeau.

In această primă fasă a vieţii Ardealului înainte de cucerirea ungurească şi de colonisări, ţara a trăit cu străvechiul regim al „oamenilor buni şi bătrîni", al cnezilor şi al Voevozilor, studiat odinioară de Kemény, iar apoi, în chip critic, de I. Bogdan.

In articolul pe care-l citam, aceşti şefi ai Romînilor sînt presintaţi ca nişte bieţi dregători săteşti culegînd dările cuvenite regelui. De fapt aceasta a fost situaţia lor în veacurile al XIV-lea şi al XV-lea. O instituţie nu se judecă însă după aspectul decăderii sale. Iar numele nu se luau atuncea în zădar. Şi ambele aceste nume sînt de un vechiu sens foarte mare. Unul, care pleacă de la *Konungul* germanic, înseamnă la Moldoveni în feminin — cneaghină — pe rudele domneşti şi pe boierii cei mai mari, şi la Ruşi *cneazul* e prinţul însuşi. Iar Voevod e ducele carolingian, stăpîn pe o întreagă regiune.

Voevozii au fost în ţerile noastre, ca şi în regiunea sîrbească şi mai special bosniacă din Balcani, nişte stăpînitori respectabili, şi Sfîntul Ştefan al Ungurilor, înainte de a fi „rege apostolic" apare ca Voevodul Vájk, Voicu. Intre provinciile ungureşti mai vechi numai Ardealul şi-a avut, necontenit, un Voevod. Şi atribuţiile lui, în materie de comandă a oştilor şi de sancţiuni penale, era cea regală. E de netăgăduit deci că Voevodul a fost aflat de Unguri la năvălire, că a fost moştenit de la o alcătuire politică mai veche, care e a noastră.

Pe urmă cucerirea aduce o nouă fasă.

Regele apostolic e un misionar armat al Sf. Scaun. El n'are caracter naţional exclusiv, nu-l poate avea pe o vreme cînd această înaltă concepţie, aşa de delicată, nu era măcar în formaţiune. El represintă cu sabia în mînă credinţa catolică. Cine o vrea, poate să între fără scădere şi fără prefacere supt sceptrul lui. Şi nici vorbă de o administraţie cum o înţelegem noi. Ii trebuie anume venituri, şi atîta. Pentru a le asigura, garnisone se aşează în *váruri,* cetăţi, corespunzînd *burgurilor* carolingiene, *grădurilor* slave, ca Bălgradul sau Moigradul, sau Grădiştea. In cel mai mare din ele, la însăşi poarta de Apus

www.dacoromanica.ro

a Ardealului, pe Mureş, în Cetatea-Albă ardeleană, Bălgrad, sta *episcopul,* şi lîngă dînsul comandantul ostaşilor şi al iobagilor, pe atunci o clasă militară onorată.

Colonisarea samănă insule de populaţie străină în mijlocul maselor, încă destul de rare, ale indigenilor. Ea se sprijină pe privilegii, căpătate direct de Saşi, indirect de toţi aceia, nu numai Maghiari, cari se află pe „pămîntul regelui", pe *fundus regius.* Cuvîntul de privilegiu să nu ne sperie: tot evul mediu trăieşte pe această basă, afară de populaţiile de basă ca, în acest domeniu geografic, Romînii. Şi să nu se mai repete jălania obişnuită a şerbiei româneşti: ea nu exista pe „fundus regius" şi, *pămîntul* hotărînd, nu rasa, ţeranii unguri pe pămînt de şerbie erau şi ei şerbi ca oricari alţi locuitori.

Aceasta a fost situaţia supt Arpadieni: rege de cruciată, avînd abia o Curte, imitată după a Bavaresilor, cari imită pe Carolingieni, rege de departe, care e permanent represintat de autoritatea, de fapt regală, a Voevodului de obîrşie românească, nobilime de privilegiu şi cetate săsească tot de privilegiu, calitate a pămîntului care determină calitatea omului, oricare i-ar fi naţia, care e aşezat pe dînsul.

Venirea pe tronul văduvit a Angevinilor deschide, în secolul al XIV-lea, o nouă epocă întinzîndu-se şi peste al XIV-lea. Aceştia sînt oameni de datină francesă, fie şi trecută, cu Carol de Anjou, în Italia-de-Sud, unde s'a întemeiat regatul Celor Două Sicilii. Veniţi după 1300, într'o vreme cînd se pregăteşte Războiul de o sută de ani, ei sînt înainte de toate represintanţii acelei cavalerii internaţionale care la 1396 va veni să sîngere la Nicopol contra ienicerilor lui Baiezid. Regele e un „viteaz", încunjurat de „viteji": naţia acestora nu-l interesează, ci numai aptitudinile şi serviciile lor. Romînii din Maramureş, Dragoş, Bogdan, apoi atîţia din rudele lor se înscriu în rîndurile acestor mîndri luptători, din Lituania pănă la Vidin. In restul Ardealului, acestor cavaleri maramureşeni li corespund luptătorii din *sedes olachicales,* din „Scaunele"-judeţe româneşti, la Poarta-de-fier. Dintre dînşii se va ridica acel Ioan Hunyadi, Iancu-Vodă, Iancu-Vodă „Sibiianul" al cîntecelor bătrîneşti din Balcani, care a făcut şi a scos regi, exercitînd de fapt, ca Voevod al Ardealului, şpan al Bistriţei, şpan al Secuilor—ţerani unguri liberi, amestecaţi şi cu

www.dacoromanica.ro

ţerani romîni—, apoi guvernator al regatului, atribuţiile regale. Avînd la dreapta şi la stînga pe Domnul din Ţara-Românească şi pe Domnul din Moldova, realisator al unei noi Dacii de luptă, el înseamnă momentul cel mai strălucitor din istoria romînimii din Ardeal, şi a Ardealului însuşi. Nu e de mirare că acestui rege de fapt i-a urmat ca rege de drept, cu coroana de lauri a Cesarilor şi cu numele roman al Corvinilor, după corbul muntean din armele familiei, Craiul Matiaş, acela a cărui frumoasă statuie din Cluj are ceva în plus: închinarea, neadevărată, a steagului moldovenesc, şi ceva în minus: o inscripţie românească, în limba strămoşilor lui în care să se spuie că el a fost biruitor asupra tuturora decît asupra neamului său însuşi.

Aceasta e însă epoca monarhiilor absolute.

Matiaş n'a putut-o realisa decît în parte în Ungaria lui întreagă. Cînd, după cei doi slabi regi din neamul polon al Iagellonilor, catastrofa de la Mohács, în 1526, a lăsat ţara învinsă fără un rege, unii au ales, în virtutea unui pact de familie, pe Ferdinand de Austria, alţii pe Voevodul ardelean Ioan Zápolya. Şi atunci pentru două veacuri, pănă la 1700, se va începe, în limitele mai înguste ale Ardealului, lupta pentru stabilirea acelei monarhii a absolutismului regal (căci prinţii maghiari ai Ardealului au avut adesea pretenţii regale asupra Ungariei înseşi, şi poporul li zicea — ca lui Mihai Viteazul în chiar documente oficiale muntene de după moartea lui—*Crai).*

Aceşti „Crai" au fost une ori personalităţi vrednice, chiar superioare: după Ioan Zápolya cu apucăturile regale, fiul său a avut o acţiune religioasă; Báthoreştii, pănă la aproape nebunul Gabriel, au dovedit hotărîre şi vitejie; a regi călcau şi Ştefan Bocskai şi Gabriel Bethlen; întăiul dintre Rákoczeşti a dat oarecare prestigiu european principatului ardelean. Dar, cu toate sforţările lui Gabriel Báthory, care voiă să facă din Sibiiu capitala unei noi Dacii, anexîndu-şi prin cucerire părţile muntene, monarhia care se înstăpînise mai pretutindeni în Europa n'a putut fi realisată.

Ii lipsesc toate însuşirile Statului regal de felul Franciei lui Ludovic al XIV-lea, însuşiri pe care le avea Ţara-Românească a lui Constantin Brîncoveanu, Moldova Domnilor contemporani. Prinţul e itinerant; n'are o capitală stabilită. In secolul

www.dacoromanica.ro

al XV-lea, Crăiasa Isabella, fiică de rege polon şi de principesă milanesă, a încercat să creeze o reşedinţă permanentă în castelul din Gilău; Báthoreştii se îngropau la Alba-Iulia; dese ori, dar nu totdeauna, acolo se întîlnia persoana crăiască. Nici vorbă nu poate fi de o Curte, atunci cînd la Domnii romîni se imitau pompele Constantinopolului otoman. Administraţia de sistem frances lipseşte, finanţele sînt şubrede şi nesigure, atîrnînd de resoluţiile dietelor, iar oastea se adună, prin voinţa aceloraşi, atunci cînd e nevoie de dînsa pentru o expediţie în străinătate.

Astfel, evul mediu se continuă: cu cetăţile lui închise, Saşii preferînd să cheme pe stăpînitorii romîni, pe Turci chiar, decît să admită pe suveranul lor între zidurile privilegiilor seculare. In castele ca în veacul al XV-lea stau nobilii pe cari vecinătatea unui prinţ ales nu-i ispiteşte. Cine, ca Secuii, au drepturi pecetluite, se bucură de dînsele; cine nu le au, ca majoritatea Romînilor, rămîn cu totul în voia „domnilor". Nu prinţul, ci dieta poate aduce o modificare, de orice fel, în situaţia lor.

Asupra acestui îndărătnic ev mediu patriarhal cade de-odată stăpînirea austriacă. Ea aduce cu sine ce înseamnă mai exagerat sistemul monarhiei moderne, şi încă al aceleia care n'are măcar la basă naţiunea. O depărtată Curte, către care trebuie să meargă toate veniturile şi care încearcă a atrage la dînsa, pe vremea Mariei Teresei, tînăra nobilime; un aparat administrativ care, cu *beamterii* lui, se amestecă pretutindeni, cătînd a distruge orice viaţă locală, orice iniţiativă individuală; o armată de Iesuiţi cari urmăresc, cu răspîndirea catolicismului între eretici, şi consolidarea acestui Stat prin unitatea de credinţă; şi o armată plătită care e pusă pe capul populaţiei ca în dragonadele contra calvinilor ale marelui rege frances.

Această provincie medievală se scutură supt povară. Oraşele săseşti îşi arată energic nemulţămirea; nobilimea calvină apără legea pe care de un secol şi jumătate a adoptat-o; amintirea vechilor „Crai" susţine revolta unui Francisc Rákoczy, care-şi are episcopul reformat pentru Romîni, Ion Ţircă, şi supt steagurile căruia—*Craiul Racolţea*—se îmbulzesc ţeranii mai dîrzi din Nord-Estul Ardealului.

De la o vreme însă tulburările se potolesc, Austria nu

www.dacoromanica.ro

distruge prin luptă; ea adoarme prin mijloacele unei încete presiuni, unei dibace *devitalisări* necontenite. In locul vieţii care a fost ea dă formele care ascund neantul. Ţara, cu naţiile ei, e astfel împăcată prin paralisie.

Intr'un singur domeniu se poate lucra, în acela al culturilor naţionale. Nu mai este latina de pe vremuri în care ele să poată fraternisa. Fiecare limbă, afirmîndu-se, poartă cu dînsa un alt ideal naţional, pornit pe luptă. Şi, fiindcă, în această luptă, singurul lucru care poate hotărî e majoritatea de populaţie ţerănească, Ardealul e atribuit Statului romîn.

El a început cu centralisări greşite şi uniformisări stîngace. Substratul, încă aşa de local, plin de ev-mediu, resistă. Sistemul de paralisie se încearcă astăzi ca odinioară, Resultatele lui ultime supt Austrieci s'au văzut. Să ne ferim de ele! Fiindcă, dacă pentru Austrieci le-a plătit o dinastie, culpabilă, pentru noi le-ar ispăşi un întreg popor, nevinovat.

II.

Vechile organisări politice ale Romînilor din Ardeal.

Străbătînd Ţinutul, de atît de frumoase dealuri, cu coastele blînde, împădurite, pe care înfloria aurul lanurilor de floarea soarelui, Ţinutul, zîmbitor supt dulcele soare de toamnă, care se întinde la Apus de Cluj, cu casele de veche datină, supt coperişul de stuh buhos, covîrşitor, alături de roşul ţiglei şi de cîte o coamă de şindilă, cu cerdacele purtînd stupi rotunzi şi lăzi largi pline de toate celea, cu oalele de o formă particulară, foarte veche, prinse în cîrligele de lemn şi, mai ales, cu bisericuţele de lemn abia uns cu o tencuială sfărîmicioasă care-şi înalţă, sprintene ca o codană mergînd la biserică, gîtul de o aşa de fermecătoare svelteţă până sus, sus de tot, unde se încovoaie bătrîna cruce, aveam neteda impresie că mă aflu într'un Voevodat de pe vremuri, într'unul din acele cîteva Voevodate în care a fost împărţit cîndva, după margeni de văi şi hotare de apă, tot pămîntul Ardealului şi al părţilor vecine cu dînsul. Totul părea aşa de vechiu, aşa de înrădăcinat, de o aşa de patriarcală permanenţă neîntreruptă. Comorile de artă populară strînse cu un aşa de cald devotament şi orînduite cu atîta simţ ştiinţific de d. Vuia în Museul

www.dacoromanica.ro

etnografic din Cluj, îmi reveniau prin imaginaţie la locul lor, integrînd o civilisaţie de atîtea ori seculară, pe care toată intelectualitatea de acolo, din oraşele ca frumosul Zalău, de supt verzile poale ale Meseşului, ca Sălagiul şi Căreiul, trebuie să se străduiască a o conserva până în cel mai mic amănunt. Voevodatul, cu cnezii subordonaţi, mergînd călări din loc în loc, strîngînd veniturile în natură şi revisuind sentinţele date după „dreptul românesc", tradiţional, de adunările, supt copaci scorojiţi, a „oamenilor buni şi bătrîni", cari-mi ieşiau înainte cu lungi plete albe răsfirate, salutînd cuviincios şi mîndru pe drumeţ. S'au putut strecura întregi ochiuri de populaţie străină, care trăieşte şi ea până astăzi închisă în datina ei, deosebită, s'au putut împlînta oraşe cu bulevarde şi lumină electrică şi cu înalte turnuri de biserici fără cruce: Voevodatul rămîne cu sătuleţele lui.

Dar Voevodul lipseşte. In locul lui e funcţionarul trimes de la centru, prea adese ori pentru merite politice de partid, pentru state de servicii electorale. Ceia ce era natural a fost distrus de stăpînirea străină, în ale cării rosturi formale ne-am strecurat noi. Localismul viu care e la basa naţiei noastre şi prin care ea s'a putut menţinea contra tuturor primejdiilor a fost nimicit pentru înjghebări care permit conducerea de sus, dar nu întreţin viaţa de jos, esenţialul. Organismul, variat şi corespunzător, a fost înlocuit prin mecanismul central. Şi toată viaţa unui popor se resimte de aceasta.

In aceste forme au trăit Romînii atîtea secole. Dar nu numai pe cele trei grade ale organisaţiei laice: bătrînii, cnezii şi voevozii, ci şi pe trei grade corespunzătoare ale vieţii religioase: popa, protopopul şi vlădica.

Cînd lupta naţională a început, de pe la 1700, forma patriarhală a vieţii politice mirene nu mai funcţiona de mult; să se fi păstrat chiar, ea nu putea servi faţă de mijloacele, nesfîrşit superioare, ale dietelor de privilegiaţi din alt neam şi ale administraţiei imperiale, multiplă, veghetoare, înăbuşind tot ce încape supt dînsa. Dar rămînea Biserica, şi prin ea, prin forma ei unică, fericită, de la început, prin cele două forme ale ei, totuşi utile supt anumite raporturi — una legînd cu România, alta cu Roma—, de mai tărziu, am putut trăi, fără Stat, dar totuşi ca naţiune, ca hotărîtă şi nebiruită naţiune.

www.dacoromanica.ro

Un Ioan Inochentie Clain e astfel, la un anume moment, şeful adevărat al naţiei sale, care-l urmează în străduinţile şi-l admiră în suferinţile lui. Şi alţii până la Şaguna, fie şi, pentru cealaltă Biserică, până la un Şuluţ, dacă nu şi un Leményi, sînt aduşi a juca acelaşi rol. O tradiţie care se prelungeşte până la alcătuirea Mitropoliilor, cîştigate *prin* şi *pentru* lupta naţională, până la tristele bătrîneţi ale amărîtului, înlăturatului şi părăsitului arhiereu, imperial de prestigiu, al Bisericii ortodoxe.

Această organisare a fost înlocuită prin a mirenilor. Curentul *liberal* de *laicisare* a pătruns şi în acest domeniu. Conducerea a trecut la advocaţi, la oameni de bancă, prea puţin la profesori, de loc la negustori şi la meseriaşi: deci la o castă a „inteligenţei". Ea n'a putut da nici legătura strînsă, coherenţa desăvîrşită, mănunchiul, cu neputinţă de desfăcut, al organisaţiei bisericeşti.

Avantagiile pe care le oferia aceasta erau mari.

Intăiu era o organisaţie din cele mai strînse pe care le-a putut da omenirea. Ce poate fi mai tare decît legăturile, servite prin atîtea forme şi rituri, ale Bisericii? Se pot ele înlocui prin relaţiile trecătoare, determinate de interese materiale şi de pasiuni, între membrii, amestecaţi într'o politică de oportunism, ai societăţii laice? Prin asociaţiile supt „intelectuali" ale poporului, care dese ori nu-şi dă samă de evoluţiile capricioase ale conducătorilor şi se trezeşte dus cine ştie unde fără a fi fost cît de puţin consultat?

Apoi Biserica e o organisare de idealitate. Orice schimbări ar fi suferit întăiele ei forme, admirabile, ea cuprinde un suflet. Ea aminteşte în toate formele şi rostirile ei partea esenţială din sublima ei origine. In vremuri de materialism desfrînat ea rechiamă pe om totdeauna la datoriile lui morale. Il împiedecă de a cădea în meschine tîrguieli pentru satisfacţia unei vanităţi copilăreşti sau a unor pofte josnice.

Ce înseamnă astăzi conducerea în partidele politice de oportunism? Arta de a ajunge a atins o neînchipuită perfecţie. In loc de a cere calităţi cuiva, ea începe prin a constata lipsa lor. Pe cînd, în vechea organisaţie naţional-bisericească, selecţia, oricît ar fi putut să fie deviată în unele casuri, scotea la iveală pe omul cel mai bun. Şi cel mai strălucit talent încă

www.dacoromanica.ro

avea nevoie de muncă şi răbdare, de dovezi îndelung îngrămădite. Nu poate fi însă mai mare fericire pentru un popor decît să fie condus de aceia cari sînt în adevăr aleşii lui.

Altfel se petrece căderea în oportunismul fiinţelor omeneşti răzleţite după pradă.

Oricine represintă însă forţă sufletească organisată e dator să lucreze, şi anume solidar, pentru înlăturarea acestei primejdii, care poate fi fatală.

O acţiune a clerului, care nu trebuie să abdice nici într'un domeniu misiunea care-i este impusă, şi a cărturarilor cari nu văd în carte numai un mijloc de a face carieră poate îndeplini această supremă datorie a timpurilor noastre: *înlocuirea politicianismului de aventură prin mănunchiul forţelor morale organisate.*

III.

Hotarele de Apus ale poporului românesc.

De o bucată de vreme a început o propagandă al cării scop mărturisit e să schimbe actualele hotare de Apus, cîştigate prin sudoarea atîtor generaţii de ţerani şi prin sîngele atîtor mii de ostaşi, ale Statului romîn.

Aceasta o cere la Geneva contele Apponyi. Această remarcabilă personalitate a unui om din altă lume, care vorbeşte de lucruri de pe altă lume, stricînd efectul silinţilor de înfrăţire ale atîtor oameni de treabă cari sînt din vremea lor, merită în sine, prin talentele care nu i se pot contesta, toată stima. Dar nu e niciun motiv ca opinia publică românească să se emoţioneze peste măsură pentru că se găseşte cineva care, în fanatismul său, să încerce a zgudui delicatul edificiu al păcii generale fără să aibă măcar siguranţa că s'ar ajunge în adevăr la scopul pe care-l are în vedere.

Argumentelor de sentiment ale unui om aşa de bătrîn nu li se poate răspunde: ar fi inutil şi crud. Dar iată un alt luptător pentru aceiaşi causă. Lordul Rothermere, fratele unui influent ziarist şi moştenitorul unei gazete influente, propagă şi el ideia ştirbirii hotarului de Vest al României. Şi, cum propaganda lui ameninţă indirect şi alte graniţi, emoţia e mare şi în acel imens centru de cugetare nervoasă care e Parisul.

www.dacoromanica.ro

De fapt articolul său circulă, în tăieturi cuprinzînd o hartă, în largul lumii. Un mare învăţat engles mi l-a trimes şi mie, cu o expresie de indignare contra acestei nesăbuite propagande. De fapt omul n'are nicio ideie clară despre geografie şi istoria acestor regiuni, şi noţiunile sale de drept sînt tulburi.

Să încercăm, fără nicio altă preocupare decît a adevărului, o rectificare.

D. Apponyi aducea înainte linia spre Apus a rîurilor ardelene. Dar în cuprinsul pămîntului românesc avem, pe lîngă cursul de la Nord la Sud al Nistrului, Prutului, Siretiului, al apelor muntene, o serie de afluenţi ai acestora urmînd aceiaşi direcţie Est-Vest. Şi, apoi, dacă apele secundare ale Basarabiei, Răutul şi Bîcul, merg spre Răsărit, ele se varsă în cursul longitudinal al Nistrului. Tot aşa, oricare ar fi îndreptarea Someşului, Crişurilor, Murăşului, aceste ape se pierd în Tisa, care întregeşte aşa de armonic la Apus masa rotundă a Ţinuturilor locuite de Romîni, ridicîndu-se pe trepte de munţi la mijloc ca să se coboare prin povîrnişuri gradate spre largile rîuri care-o înfăşură. Nu afluenţii, de o linie capricioasă, determinată de constituţia solului, înseamnă ceva, ci numai canalele colectoare, ducînd toată această viaţă fluidă la vastul luciu al Dunării cîntate de poesia seculară a neamului.

Cuprinsul Daciei a fost umplut *întreg* de cei mai vechi înaintaşi ai noştri. Răposatul Pîrvan a urmărit cu precisie de arheolog întinderea getică până în părţile de spre Vistula ale Europei centrale. Dacă Statul lui Boirebista Getul mergea spre Răsărit, oprindu-se în ţermul Mării Negre, al lui Decebal, din munţii Haţegului, tindea către Apus, şi marele rege dac era preşedintele unei vaste confederaţii barbare cuprinzînd şi Sarmaţi, Celţi, Germani.

Cînd, pe la sfîrşitul veacului al XI-lea, Statul atît de nou în forma sa regală, cu misiune apostolică încredinţată de Papa, al Sfîntului Ştefan a ajuns pe malurile Tisei, el a găsit aici o populaţie românească de pescari, păstori şi plugari. Numele de localitate cuprinse în actul de donaţie pe care-l citam în a mea *Istoria Romînilor din Ardeal*, ieşită şi în limba francesă pe vremea neutralităţii noastre, o dovedesc.

Ungurii cuceritori pentru Sfînta Biserică romană au găsit aici cetăţi de modă carolingiană — căci Francii lui Carol-cel-

www.dacoromanica.ro

Mare au avut toată Panonia—, purtînd nume slavo-romîne ca Bălgradul ardelean („Cetatea-Albă") ori altele al căror nume a fost prefăcut în ungureşte: *vár-ul* Orăzii (Várad) sau al Aradului, ori cetatea de pe Timiş, o veche fundaţie, transformată şi ea în *vár* regal, mai ales în veacul al XIV-lea.

Aşa a fost o bucată lungă de vreme. Colonisarea cu haiduci a Hajdudoroghului, a vechiului Ţinut de stepă al Iazigilor, s'a făcut mult mai tărziu. In acel moment erau în acest Apus de către Tisa *goluri*. Şi aceste goluri voiu căuta să le explic.

Istoria evului mediu presintă două mari mişcări de populaţie. Una, cea mai veche, chiar la început, dar continuîndu-se prin repercusiune până mult mai tărziu, aduce lumea barbară de la Răsărit la Apus, din stepă în Ţinuturile cultivate: Huni, Pecenegi, Cumani, Tatari. Apoi, mai tărziu, Apusul cultivat înaintează către stepa barbară a Răsăritului.

Astfel Germania Francilor din Neustria dă la Rin Germania austrasiană; aceasta cucereşte Saxonia din pădurile Europei centrale; Saxonii ocupă, în dauna Slavilor, Brandenburgul, Lusaţia şi, în dauna păgînilor Mării Baltice, Prusia. Inaintează mai departe Saşii din Ardeal, coloniştii germani din Maramureş, din oraşele, devenite polone, ale Galiţiei, până la Şvabii Banatului, până la Nemţii Bucovinei, până la cei din Basarabia-de-jos, pentru ca şi mai departe curentul să se întindă până în Crimeia. Francesii dau Statul normand şi angevin din Italia-de-Sud, infiltraţiile din Balcani; mai înainte încă: Statele de cruciată din Locurile Sfinte, regalitatea Lusignanilor în Cipru, Cavalerii Ospitalieri din Rodos, Imperiul latin din Constantinopol şi dinastia angevină din Ungaria. Italienii ajung, din Veneţia şi Genova, în Dalmaţia şi Albania, în Insulele Ionice, în Moreia şi Ahaia, în Creta, în Arhipelag, în Constantinopol, în Alexandria Egiptului. Şi Ungurii au ajuns în Moldova muntoasă, iar husiţii lor până de-asupra Cetăţii-Albe.

Neamul românesc şi-a avut şi el un *Drang nach Osten*. Dacă descinderea, *descălecatul* lui „Radu Negru" e o ilusie şi dacă acela al Maramureşenilor în Moldova înseamnă numai stabilirea unei dinastii, necontenit părţile ungureşti au hrănit cu populaţie Ardealul, iar însuşi Ardealul a îmbogăţit cu oameni vrednici ţerile româneşti libere. Un întreg judeţ muntean, al Secuienilor, „sud Saac" al documentelor slavone, a „descălecat"

www.dacoromanica.ro

din Ardeal; „Mîneciul ungurean", lîngă „Mîneciul pămîntean" o spune şi azi, la acest „mîneciu", la această „gură" a Teleajenului, ca şi numele de familie şi particularităţile de graiu ale populaţiei, până la Vălenii-de-Munte. Cu „vecini" din Ardeal, încă din vremurile lui Ştefan-cel-Mare, s'a umplut Moldova. Supt Austrieci, cu pretenţiile şi şicanele lor, a fost un val de emigraţie. Fanarioţii, între cari romanisaţi, ca Racoviţeştii şi Callimachii (din neamul Calmăş), au fost mai buni organisatori şi adesea mai „naţionali" de cum credem. In zădar veniau să caute pe desertori „caporalii" Agenţiei austriece din Iaşi şi Bucureşti ori ai guvernatorului militar al Ardealului: dibăcia fanariotă ştia să ascundă sate întregi. Şi în Bucovina s'au strecurat atîţia Ardeleni. Mocanii îşi făceau aşezări de-a lungul tuturor rătăcirilor lor. Alături cu Cojanii de pe malul stîng al Dunării, ei romanisau partea dunăreană a Dobrogii: la Măcin li-am găsit vechile cărţi sfinte în biserica înoită. Trecînd peste Nistru, ei găsiau pe Moldovenii aşezaţi de Duca-Vodă, care la 1681 a deschis brazdă în stepa ucraineană şi a introdus vestita noastră cultură veche a vitelor. Azi până în Crimeia, şi datorită colonisării ruseşti a Rusiei Nouă şi emigrărilor forţate de trupele de ocupaţie ale Ţarilor în Moldova, trăiesc, de sigur, vre-o 500.000 de Transnistrieni. D. Voicu Niţescu a descris înduioşător sufletul lor, într'o carte care se ceteşte prea puţin. In timpul războiului ei veniau la Iaşi ca să ceară carte şi şcoală. Bolşevicii au trebuit să facă pentru dînşii, fie şi ca o nadă, o Republică moldovenească la Balta. In Crimeia aşteaptă şi acuma păstori din Poiana Sibiiului să se poată întoarce cu turmele grase şi sacii plini de bumăşti ruseşti depreciate.

Astfel însă s'a supţiat elementul românesc în Vest, şi infiltraţia străină s'a putut produce.

O singură întoarcere înapoi s'a petrecut, afară de ceva sate cu numele în *-eşti* prin părţile Orăzii: marea ofensivă românească în Banatul pe care Austriecii îl curăţiseră de Turci. Aici, pe lîngă Romînii cei vechi, Lugojeni, Sebeşeni, s'au strecurat *bufanii* din Oltenia, probabil mai ales pe vremea cînd Impăratul stăpînià şi cele cinci judeţe din a stînga Oltului. La Moldova Veche am întîlnit astfel oameni din Tismana şi oa-

www.dacoromanica.ro

meni din Caracăl. O îndrăzneaţă înaintare căreia-i datorim în acele părţi hotarul, atîta cît este, al României.

Acestea se petreceau în vremea cînd sporul de copii al ţeranului romîn uimia pe orice călător. Mai ales în Banat el e oprit azi printr'un materialism grosolan. Un mare rol îi revine în această privinţă Statului, dar, supt regimul politicianismului parasitar, el nu-l poate îndeplini. Naţiunea are însă datoria de a întrebuinţa armele Bisericii, şi cele mai tăioase, pănă la oprirea de la cele sfinte. Societatea întreagă să-şi simtă datoria de a reacţiona!

Căci, *în noua Românie întregită, întoarcerea către Apus este, şi în ce priveşte populaţia, o asigurare pentru present şi o promisiune pentru viitor.*

N. Iorga.

*

Note despre un harnic judecător şi administrator romîn mort tînăr pe vremea Ungurilor în broşura părintelui Traian Terebenţiu, *Gheorghe Popa de Teiuş (1824-1867)*, Arad, 1927. Interesant actul de nobleţă al familiei (pp. 8-10). Tată ucis de kossuthişti (p. 13). De notat „diferitele partide politice care azi ne desgustă şi inficiază" *(ibid.)*. Administraţia românească supt absolutism. Se înfierează şi pactările cu minoritarii şi lipsa de adevărată însufleţire a tineretului universitar (pp. 21-2). Contra lipsei de modestie azi, pp. 33-4.

*

Al doilea volum din *Istoria Armenilor* de d. V. Mestugean (Bucureşti, 1926) duce de la sfărîmarea regatului Armeniei Mici pănă astăzi. Aceiaşi expunere clară şi plăcută. Interesante raporturile cu Ruşii, p. 11 şi urm. A fost vorba ca Potemchin, pomăzuit apoi ca rege al Daciei, să fie rege peste Armeni (pp. 18-9); fratele lui, Pavel, şi generalul Suvorov făcură cercetări prealabile în 1780; atacul rusesc trebuia să se producă în 1784 *(ibid.)*. Insula S. Lazzaro de lîngă Veneţia nu poate fi „în Mediterana", p. 32. După o „Cronică a Armenilor din Moldova şi Polonia", Bogdan-Vodă, fiul lui Alexandru Lăpuşneanu, a visitat, la 18 Septembre 1572, pe Armenii din Cameniţa. „Cronicarul mai spune că Bogdan, un tînăr foarte chipeş, de şaptesprezece ani, a fost găzduit de Polocki, starostele oraşului. După trei zile de şedere în Cameniţa, Bogdan a plecat la Hotin,

www.dacoromanica.ro

de frică să nu-l ucidă boierii. Apoi s'a întors la Iaşi, cedînd stăruinţilor unei delegaţii, în care figură şi Mitropolitul" (p. 35 şi nota 1). E vorba de pribegia Domnului mazil, încă din iarnă, şi de încercarea neizbutită de a-şi recăpăta tronul cu ajutor polon. Despre colonia, recentă, din secolul al XVIII-lea, de la Kuty, p. 38.

Capitolul IX se ocupă de Armenii veniţi în Ardeal, p. 38 şi urm. (partea de la început, cu aşezarea în Ardeal pe la 1000, nu se razimă pe niciun izvor). Greşeala de tipar „Arafi" pentru Apaffy se repetă. Odăjdiile lui Axintie Vărzărescu, şeful emigrării în Ardeal († 1715), p. 41. Se păstra la Gherla sistemul românesc al şoltuzului cu doisprezece bătrîni (pîrgari), *ibid.* Şi breslele rămăseseră ca în Moldova (p. 42). Listă de cuvinte româneşti păstrate măcar, crîşmă, gîlceavă, coroană, scriitor, năma-numai, gol, ţidulă, slujbă, p. 42, nota 2). Trecere în Ungaria de Sud (familii Ţeranu, săcuţ, Novac), pp. 42-3. Al doilea episcop era să fie tot un Moldovean, Ştefan Roşca, dar se numi de guvern un Oriental (p. 43). Apoi li se răpi episcopul, daţi fiind pe sama celui maghiar, de şi ei sînt numai uniţi cu Roma.

In capitolul X, Armenii din Moldova (neadmisibilă întrarea „în veacul al XI-lea", cînd nu exista substratul politic moldovean; nu sînt „Saşi", ci Germani, în Polonia). După un izvor armenesc, probabil, se fixează 3.000 de familii la 1418, 700 la Suceava, cu „şase" (?) biserici şi un şoltuz, Sarchiz. Şi la Siretiu ar fi fost un „episcop". Se citează şi „arhivele din Ecimiadzin" (p. 45). Se dă înfăţişarea bisericii din Cetatea-Albă, p. 47, a celor din Suceava, pp. 48-9. Date necunoscute încă: Hagigadar e clădită de Drăgan Donavac supt Bogdan fiul lui Ştefan-cel-Mare, Sf. Cruce de un Hacic, la 1521.— Evanghelie din 1645 —, Zamca ar fi din 1551 (pare mai veche), cu clopotniţa din 1606 şi piatra de mormînt a lui Agopşa, fiul lui Amira, ctitorul, probabil restauratorul, cum au crezut, de altfel, şi alţii (p. 49), cele două biserici din Cernăuţi pe la 1740 (nu cred în cea de la Gura-Humorului, p. 50), cele din Iaşi (Sf. Sava n'a fost armenească; Petru Şchiopul se îndreptă după mănăstirea din Ierusalim, unde avea un deposit de bani), cele din Bo'oşani din Roman (1609; Evanghelie din 1265), din Focşani (biserici din 1600 şi 1780—aceasta făcută de

www.dacoromanica.ro

Ana Ferhat); din Bacău și Ocna, din Galați (la 1669 biserică în ruină), din Brăila. Foarte interesantă această mențiune pe o carte de la Mechitariștii din San-Lazzaro: „Minas, căpetenia duhovnicească a Armenilor din Iași, am găsit această carte în Iași, de unde am luat-o și o voiu întregi. Și am scris cartea (1674) în Țara Maghiarilor, în vremurile amare cînd Sultanul Mahmed (al IV-lea), fiul lui Ibrahim, a venit pentru păcatele noastre nenumărate, a năvălit în țara Leșilor și a Tatarilor, iar în țara Bogdan (Moldova) după Poloni. Turcii stricau vara țara Leșilor, iar Leșii stricau iarna Moldova. Și n'am părăsit mănăstirea până am fost prădat de două ori și am fugit gol în Țara Ungurească. Jumătate din poporeni fugiseră d'inainte. Să aibă Dumnezeu milă de țara Bogdan și să nu murim în străini" (p. 51, nota 1). Capitolul se continuă cu istoria persecuțiilor suferite în Moldova (după Gr. Buicliu). Foarte prețioase sînt știrile despre noua prigonire supt Ștefan Tomșa: „1560, Octomvre 15. Se ivi în aceste timpuri un anume Despot, care se dădea pe sine de Domn al Romînilor. De neam era Sîrb, adecă Arnăut. Și se duse la Ferdinand, Impăratul creștinilor, care-i dădu o samă de ostași și arme multe și bune de tot felul, tunuri, puști și săbii, și-l trimese să domnească peste Țara Romînilor, ai cării locuitori erau în mare strîmtorare și îndurau mari chinuri din partea spurcatului lor Domn, anume Petru (= Petru Stolnicul înainte de Domnie) Alexandru, om crud, de zece ori mai crud de cum a fost Iulian pentru creștini. Cu deosebire rău a fost pentru biata nație armenească, pe capul căreia a adus multe nenorociri pe care nu e nimeni în stare să le spuie, nici să le asculte. Dar pentru cîte făcu el Armenilor plătească-i Dumnezeu cu rău pentru rău, răzbunîndu-ne pe noi cu nemărgenita-i putere... Pe Vodă Despot atotputernicul și milostivul Dumnezeu să-l întărească în Domnie până la adînci bătrînețe, neclintit și neschimbat, întru fericirea bietei noastre națiĭ rămase fără stăpîn, pentru ca în pace și liniște să să poată bucura de legea care i-a fost dată de părintele Grigorie, luminătorul Armeniei. Tomșa, ajuns Domn, a făcut să piară o mulțime de oameni nevinovați în cele mai mari chinuri. Pe un calugăr zis Zur-Cădac (Căciulă Strîmbă) a pus să-l spînzure de o grindă, pe voitul (șoltuzul) Armenilor, anume Haceres, om bun și de treabă, asemenea l-a

www.dacoromanica.ro

spînzurat, şi odată cu el pe trei Armence cu copiii lor" (p. 61). Nu cred, ca Hasdeu, că din causa lui Duca-Vodă ar fi plecat Armenii, priviţi ca ajutători ai Hîncului, şi la 1671 — nu erau Fanarioţi (pp. 62-3).

Capitolul XI se ocupă de Armenii din Bucovina. Despre Armenii basarabeni capitolul XIII (despre Vlădica armean din Chişinău în 1829, a se vedea călătoria lui Mac-Michael, pe care am tradus-o în *Archiva* din Iaşi, VII). Despre Armenii din Muntenia, capitolul XIV (biserică din 1629, restaurată în 1785, p. 71; inscripţia la p. 72; Evanghelie din 1732; pietrele sepulcrale s'au pierdut). La Constanţa ar fi fost biserică încă din 1760 (p. 74).

Capitolul XV tratează despre drepturile politice. Alte elemente de diasporă armenească în capitolul XVI. Armenii din Turcia ocupă capitolul următor. Se urmează cu chestia armeană, cu revoluţia armeană, cu represaliile şi rolul Armenilor în Marele Războiu, cu întemeiarea în 1918 (recunoaştere în 1920) şi dispariţia republicei armene, transformată în simplă secţie a Sovietelor, despoiată şi de cele trei provincii stăpînite de Turci, cărora se încercase a li se da un „Cămin armenesc".

*

In *Anuarul şcoalei normale „Vasile Lupu", din Iaşi pe anul şcolar 1926-1927* (Iaşi 1926), cîteva pagini despre trecutul acestei instituţii şi altele multe despre cei d'intăiu directori (Velini, T. Maiorescu). Urmează conferinţi de profesorii şcolii (una, foarte curioasă în judecarea datoriei faţă de ţară, a profesorului Tufescu, despre Basarabia).

D. Mihai Costăchescu se ocupă de „neamul lui Ştefan-cel-Mare", p. 129 şi urm. Se mai găseşte de două ori numele de Oltea, al mamei lui (p. 131). Nu e nicio presumţie că Stanciul ar fi fost soţul Chiajnei, fica lui Ştefan (p. 131, nota 8). Nu e îndoială că Ştefan Lăcustă e fiul lui Sandrin, fiul lui Ştefan-cel-Mare (v. p. 132 şi nota 2). Sora Grajdana a lui Ştefan îmi pare dubioasă: d. Stoica Nicolaescu crede a o fi descoperit (v. p. 134, după *Doc. slavo-romîne*, p. 366). D. Costăchescu a aflat într'un act de la 1514 pe o Neacşa, fiica Mariei, sora uterină a lui Ştefan, şi a lui Şendrea, moartă la acea dată (p. 135, nota 1). Ar mai fi fost trei copii ai lor: Ivancu, Marina şi Dragna, soţia lui Clănău Spătarul (p. 135 şi no-

www.dacoromanica.ro

tele). Descendenţa celor doi din urmă, p. 135, nota 3. D. Costăchescu îndreaptă lectura ce am dat a inscripţiei lui Dumşa Postelnicul, fiul Sorei, sora lui Ştefan: el e îngropat la Pobrata, în Ianuar 1500 (p. 136 şi nota 1; p. 137).

Tot d. Costăchescu relevă fapte istorice, atinse în documente; pe lîngă lupte ale lui Ştefan-cel-Mare răscoala lui Ioanăş Sătrarul contra lui Ştefan-cel-Tînăr, fapta rea a lui Sabain Uşărelul şi fratele Toader Pitarul cari au furat calul lui Petru Rareş, ridicarea lui Maxim Udrea şi a Ceaşnicului Săcuianul, ginerele lui Tăutu, asupra aceluiaşi Ştefăniţă, aceia a lui Sima Comisul contra acestui Domn, a lui Petru Carabăţ Vornicul, tot atunci, cu Costea Gănescul pîrcălab de Neamţ şi Ivaşco Logofătul (p. 137, nota 3). Un act inedit pomeneşte de răscoala lui Roman Gîrbovăţ, fugit de la Ştefan-cel-Mare la Munteni, şi de expediţia de la Făgăraş a lui Petru Rareş, (p. 138 şi urm.). Se menţionează de autor şi fuga Vistiernicului Avram în Lituania (p. 139, nota 2). Poate are dreptate d. Costăchescu văzînd în el pe pribeagul pretendent Roman supt Bogdan-Vodă (pp. 140-1). Actul se dă întreg, în originalul slavon şi în traducere, împreună cu alte două, româneşti.

*

In *Preussische Jahrbücher,* 208, 3 (Iunie 1927), un articol de d. Lutz Korodi: *König Ferdinand I. und sein Reich.*

*

D. Gustave Gautherot dă o nouă ediţie din frumoasa sa carte *Le monde communiste,* despre care s'a mai vorbit în această revistă.

*

De Guşu Papacostea Goga, mort în 1912, se publică la Casa Şcoalelor un studiu *In zilele redeşteptării macedo-romîne, Memorii, acte şi corespondenţă* (Bucureşti 1927). Sînt de fapt nişte interesante memorii, bine redactate. Autorul vine cu cei d'intăiu studenţi chemaţi de călugărul Averchie şi conduşi de Caragiani, tatăl traducătorului Odiseii. Trece ca învăţător la Moloviştе în 1880. Se arată că poporul nu era nemulţămit de clerul grecesc şi n'avea sentimentul naţional desvoltat (p. 24). Învăţătorii romîni „erau consideraţi ca represintînd interese străine" şi personale (pp. 24-5). „Nu întra în mintea negusto-

www.dacoromanica.ro

rului molovișlean ideia că noi venim să ni expunem viața desinteresat" (p. 25). Locuitorii cereau „plată și despăgubiri" pentru orice serviciu făcut școlii (p. 25). Mitropolitul grec excomunică, și școala nu se poate deschide; învățătorul trebuie să apară ca dascăl de casă la doi negustori (p. 26). I se strigă în comună: „pleacă, papistașule, că te omorîm" (p. 27): nu poate ieși o săptămînă din casă. Somația directă să plece, *ibid.* Guvernatorul vilaietului Monastir îl arestează, îl bate și caută să-l expulseze, pp. 28-9. Predarea în românește atrage cîțiva absolvenți de la Greci, pp. 30-1. Biserica ajunge a mobilă școala (p. 32). Se deschide, în același an, și liceul din Bitolia (p. 36). „Clubul" romîn al Anastasiei Tonu (pp. 36-7). Nu se află încă preot pentru cununia învățătorului (p. 37). Un portret al lui Apostol Mărgărit, care începuse ca negustor de covoare, pp. 37-40. Trecere la Niagușta, p. 40 și urm. Alte amenințări, *ibid.* Anchetă turcească, pp. 43-4. Lecții la transhumanții din „Călinele lui Badralexi", p. 46. Intoarcere în Molovișle, p. 47. Program de realități locale, pp. 47 și 49. Se scriu gratis scrisori, p. 51. Intrare cu sila în școala grecească pentru serbare cu tricolor, pp. 53-4. Protestatarii sînt arestați de Turci, pp. 56-7. Se desființează două școli grecești p. 57. Luptă în biserică între copilul care cutează a zice Apostolul în românește și între preot (p. 59 și urm.). Ajutorul unui Frances din Bitolia, pp. 63-4. La 1886-7 se ieau școlile comunale, p. 65 și urm., Aceasta se face prin luptă formală, din care sufere și barba Mitropolitului. Se recursese și la lazariștii francesi, oferind trecerea la Unire, p. 69 și urm. La 1889 voia oficială de a introduce limba românească în biserică, p. 73. Cearta cu Apostol Mărgărit aduse însă plecarea inimoșilor învățători: copiii lor au locuri de frunte în România.

Urmează acte doveditoare și o interesantă corespondență particulară de la Cairetti, Andrei Bagav. Planul de a publică în 1888 o revistă *Pindul*, schimbată apoi în *Macedonia*, pp. 120-2.

*

In broșura sa *Unirea de la 1859 și contribuția vechiului Regat la Unirea cea mare* (Cluj, 1927), d. George Moroianu îndeplinește curagios o datorie a Ardelenilor săi față de sforțările, adesea ori în cele mai grele împrejurări, ale Romînilor din Vechiul Regat. Intervenția lui Al. Golescu în 1848 ca Ar-

www.dacoromanica.ro

delenii din Săcele să fie aduşi, „ca înalţi funcţionari" de guvernul Republicei muntene, p. 13 nota *. Presintarea studenţilor romîni, cu D. Brătianu în frunte, la Egar Quinet în 1847, p. 15 şi urm. Deputatul italian Imbriani pentru Romîni, în 1891, la Congresul de pace din Roma, p. 26 şi urm. Despre Grigore T. Brătianu, adevăratul întemeietor al Ligei Culturale, p. 31 şi urm.

*

In broşura sa *Inceputul şcolii româneşti în vechiul Scaun al Murăşului* (Tîrgul Murăşului 1927), d. Traian Popa arată că întăia şcoală din acele părţi murăşene e cea de la Podeni, în veacul al XVIII-lea, pănă atunci Romînii urmînd la Unguri. De la 1750 şcolile se înmulţesc (începînd cu Oaia, Erneii Mari şi însăşi capitala Ţinutului). La 1768, în era iosefină, se dau ordine în acest sens uniţilor şi neuniţilor. La 1778 erau treizeci de şcoli (numele dascălilor pe pp. 7-8). Plata, în bani şi bucate. De la 1782 la 1794 Şincai înmulţeşte şcolile (în tot Ardealul, 300). Se întrebuinţează preoţi şi cîntăreţi (lista noilor învăţători, p. 14). In aceste părţi, de la 1784 la 1809 lucrează şi Petru Maior.

*

Intăia fasciculă din *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde, N. F.*, XLII, e închinată d-lui Adolf Schullerus. D. Fr. Teutsch se ocupă de „valorisarea politică şi istorică a cărţii de libertăţi a regelui Andrei". De d. G. S. Müller un studiu despre contabilitatea naţională săsească. D. Andreas Scheiner se ocupă de originea luxemburghesă a Saşilor: d-sa crede că pe lîngă *Flandrenses* ca unitate etnică oarecum deosebită au fost şi *Saxones* (păcat că erudita expunere e aşa de greoiu redactată !) Studii de istorie literară de d. Hermann Hienz. Chestii de estetică le tratează d. Capesius. D. Kisch se ocupă de vechi elemente ungureşti în limba Saşilor. Filologie de dd. Georg Keintzel şi Fr. Hofstädter. Folklore de d. Friedrich Krauss. D. Egon Hajek a găsit o traducere germană în Ardeal după Iacopone da Todi. Şcolare de d. H. Brandsch şi de d. Oscar Netoliczka. Musică de d. Gottlieb Brandsch. D. Victor Roth se ocupă de „istoria casei ţerăneşti în Ardeal". Acestui articol îi corespunde acela al d-lui Herman Phleps, despre formele vechi ale acestei case (găseşte origini renane, cu coperiş romantic, lîngă alte elemente care sînt alemanice). La urmă,

www.dacoromanica.ro

cîteva scrisori către parohul Haltrich (jumătatea secolului al XIX-lea.

*

In „Originalitatea pridvorului deschis în arhitectura românească" (Iaşi, 1927), d. P. Constantinescu-Iaşi dă o privire asupra părerilor emise pănă acuma şi o statistică exactă a pridvoarelor din ambele ţeri. De fapt, şi Snagovul a avut, dar înainte de Mircea Ciobanul, deci şi înainte de bolniţa Coziei, un pridvor deschis: pictura şi chipurile ctitorilor, repetate pe păretele din dreapta, arată data, veche, a prefacerii. Dar el nu dă mai mult spaţiu credincioşilor cari ascultă slujba, ci serveşte doar pentru unele ceremonii, ca a botezului. Influenţa italiană e de admis numai pentru epoca lui Brîncoveanu; înainte, lipsiau raporturile (v. p. 8). Înşirarea bisericelor moldoveneşti din secolul al XVI-lea se întinde şi asupra unor clădiri care vădit nu sînt de atunci (p. 10). Potrivită observaţia că din adausul clopotniţei la unele exemplare din epoca lui Ştefan-cel-Mare a ieşit pridvorul liber, pp. 12-3. Fără prea multă originalitate, e un studiu sîrguitor şi complect.

*

D. P. Constantinescu-Iaşi publică şi o lecţie de deschidere, *Arta şi creştinismul* (Chişinău, 1926). După consideraţii generale se dau cîteva pagini despre „bizantologie". La urmă o bibliografie care poate folosi (multe greşeli de tipar).

*

In *Şoimii* de la Tîrgul-Murăşului, III, 6, se dă o reproducere a admirabilelor uşi de la mănăstirea Slatina, care ar fi azi la pinacoteca din Iaşi; ele pot fi puse alături, cu toată deosebirea stilului (aici nu se dau decît simbolele evangheliştilor între flori stilisate), cu uşile, vestite, de la Snagov, acuma în Muzeul din Bucureşti.

Tot acolo d. N. Sulică reproduce versurile româneşti din albumul lui Valentin Frank senior, de la Sibiiu (1590-1618), publicat de d. Egon Hajek.

*

D. Al. Popescu-Telega publică la Craiova un scurt studiu despre *Lirica portughesă de azi*. De fapt este şi o introducere asupra vechii poesii a Portugaliei. Sînt şi bune traduceri.

*

www.dacoromanica.ro

In *Orpheus*, III, 2, d. Iuliu Valaori vorbeşte şi de influenţa lui Anacreon. Se uită aceia asupra lui G. Coşbuc.

*

In *Lettres roumaines de la fin du XVI-e et du début du XVII-e siècle, tirées des Archives de Bistritza (Transylvanie)* (Bucureşti 1926), d. Alexandru Rosetti reiea tipărirea scrisorilor pe care acum treizeci de ani, şi în ce grele împrejurări, pe ascuns şi noaptea, cu ajutorul d-lui archivar Berger, le copiam la Bistriţa şi adauge cîteva altele (d. Rosetti ar fi dorit o „cotă de arhive" în ediţia mea, dar ele... n'aveau niciuna). Noua ediţie e splendid tipărită, cu fototipii pentru o mare parte din scrisori. Scrisoarea din 30 Iunie 1592 a călugărilor de la Moldoviţa e pentru o oprelişte (no. 1): se pomeneşte „Alexandru-Vodă cela bunul" şi „uricul" lui „de sînt 200 de anii". Se dă întreg răvaşul cîmpulungean din 1595 pentru împrejurări de hotar (no. 3). La 1593-7 scriu şi birăul românesc şi cel armenesc, fiecare cu cei doisprezece pîrgari ai săi, aşa încît, de toţi, fac douăzeci şi patru, pentru o arestare (no. 5). O socoteală a Vornicului Torciul din Cîmpulung (no. 9). Simion ureadnicul de Cîmpulung scrie, pe la 1600, pentru nişte hoţi (no. 13). O scrisoare de la şoltuzul şi pîrgarii Sucevei, pe la 1600, pentru o iapă (no. 19). Incă un răvaş al Moldoviţenilor, c. 1600 (no. 26). Se dă în întregime scrisoarea juratului maramureşean Toma Bilţ (no. 30). Ionaşco Vornicul scrie despre suirea în Scaun a lui Alexăndrel Movilă, în 1615 (no. 38. Nu se poate: „ce va fi *posta*", ci „ce va fi pohta"). Tot despre aceste evenimente vorbeşte scrisoarea lui Gavril Danciul Stolnicul şi vătah mare a Ţinutul Suciavei" (fol. 40). La no. 39 e iscălit: †Vldca Ifrim. O scrisoare a lui Atanasie episcop de Roman (1616-31) (no. 43), pentru un tălhar. Şi o alta de la Vornicul Polihron şi alţi Cîmpulungeni pentru o femeie (no. 49). La urmă, filigramele.

* * *

In „Evoluţia stilului moldovenesc" (Iaşi, 1927), d. P. Constantinescu-Iaşi încearcă o clasificaţie, unilaterală, pe basa caracterelor narthexului. Nu ştiu dacă pentru calificativul dat de mine lui Petru Rareş: „prinţ al Renaşterii" era nevoie să se trimeată la un articol al autorului însuşi (v. şi p. 23). Şi d. Constantinescu-Iaşi admite, pentru caracterul său complicat *de azi*, ca „mai veche biserică din Moldova" pe aceia din Ră-

www.dacoromanica.ro

dăuți. Incă mai hasardată e părerea că Sîn-Nicoară de la Argeș ar fi încă din secolul al XIII-lea, zidită după nu știu ce tip bulgăresc, cu care, ce e drept, se asamănă în liniile generale fără ca derivația directă să se impuie (v. p. 11). Dar d. Constantinescu-Iași vrea neapărat un „prim curent bulgar" (p. 13). De ce „Petru Mușat" *(ibid.)*? De ce Siretiul ar fi o „veche așezare de Sași" (cetește Germani din Galiția) „și *Ruteni*" (v. *ibid.)*? I se pare autorului că asupra „vechimii" Sf. Treimi de acolo (sec. al XIV-lea) „nu poate rămînea nicio îndoială"— decît a sărăciei unui Stat încă fără consistență, îngropîndu-și morții în bisericuțe de lemn. Conclusiile cu cele două planuri: longitudinal-basilical fără cupolă și „treflat cu turlă pe naos" nu se sprijină pe nimic, „vechimea" ambelor biserici de bază fiind tot ce se poate închipui mai ipotetic. Dar e natural ca gîndind așa să se declare sentențios: „pare curios că Domnia lui Alexandru-cel-Bun, bun *(sic)* conducător și ctitor fericit, să nu fi contribuit cu nimic la desăvîrșirea stilului arhitectonic" (p. 15): și totuși el a ridicat, la Moldovița și Bistrița, cele d'intăiu biserici de piatră. Nu înțelegem cum Putna poate fi pusă după Pătrăuți (pp. 15-6). Bizară și ideia că „după pacea încheiată cu Turcii la 1489" (n'a existat niciodată o astfel de pace), „renunțînd definitiv la cetățile-porturi de la Sud, Ștefan s'a dedat preocupațiunilor interne, folosindu-se toate resursele pentru înfrumusețarea bisericilor" (p. 17). De unde afirmația: acel Grec Teodor se știe sigur că n'a existat ca atare" (p. 18)? Ștefan-cel-Mare, pus lîngă Napoleon, apare ca directorul arhitecților săi (pp. 18-9)... De ce Dobrovățul, „terminat la 1504", și Neamțul", la 1497, să nu poată fi ale lui Ștefan, *în ciuda inscripțiilor* (v. și p. 23)? Pentru Rareș autorul se complace a se cita pe larg pe sine însuși (p. 20). Frescele nu sînt numai de atunci: le obișnuise și Ștefan, ca la Voroneț (v. pp. 21-2). Apropierea bisericilor lui Petru-Vodă de tipuri din Mesopotamia e absurdă (pp. 23-4). Nu i se poate spune de-ajuns d-lui Constantinescu-Iași că frumosul său zel și nobila sa ambiție au nevoie neapărată de o bună disciplină apuseană, de o adevărată reîntrare în școală.

*

In *Arhivele Olteniei,* VI, Maiu-Iunie 1927, d. G. Mil-Demetrescu se încearcă a desluși originile Craiovei. D. Alexandru

www.dacoromanica.ro

A. Vasilescu vorbeşte de „Fîntîna Obedeanului în sec. XVIII-lea" (nota despre Pîrscoveni). D. Constantin V. Obedeanu dă o biografie a lui Cornea Brăiloiu, contemporanul Brîncoveanului, suind până la Mihai Viteazul originea partidului liberal (p. 199 nota 1) şi fixînd până la Tigveni originile materne ale şefului acestuia. Pentru tipografia episcopiei rîmnicene la jumătatea veacului al XIX-lea, pp. 207-9. Plîngere de la 1836 contra unui protopop, pp. 209-11. Un atestat al lui Chesarie de Buzău pentru profesorul Gavril Munteanu, p. 212. Nu trebuiau traduse rapoartele lui Nicolae de Porta, pp. 213-6. Un răspuns al d-lui Virgil Drăghiceanu cu privire la „zidurile Băniei din Craiova", pp. 246-8.

*

In *Arhiva Someşană,* no. 7 din 1927, d. Aurel A. Mureşianu tipăreşte acte privitoare la „Gazeta Transilvaniei". D. Iulian Marţian dă contribuţii bisericeşti din secolul al XVIII-lea.

*

In *Graiu şi Suflet,* III, 1, preţioasa contribuţie a lui V. Bogrea despre „onomastica Romanului lui Alexandru şi Romanului Troiei". Am vorbit aiurea de scrisorile bistriţene ale d-lui Alexandru Rosetti. D. G. G. Alexici pomeneşte „elemente romîne în musica populară maghiară". Cîntece ale Cojanilor din Rîmnicul-Sărat, p. 101 şi urm. D. Mihail Gregorian se ocupă supt raportul limbii de Συνταγμάτιον νομικὸν tipărit în 1870, pe care-l crede tradus din româneşte (de fapt e vorba de forme sintactice obişnuite în tot Balcanul sau de locuţii româneşti întrate în greceşte, ori măcar în practica de drept). D. I.-A. Candrea dă un glosariu megleno-romîn.

*

In *Revista de archivos, bibliotecas y museos,* pe Iulie-Septembre 1926, se dă o privire asupra descoperirilor preistorice în deşertul Atacama (Chile): topoare de piatră, amulete de os, vîrfuri de suliţi de os, salbe de piatră, scoice şi os. Autorul, Ismael del Pan, observă ca „Lumea Nouă a fost până acum un mare mister pentru arheologi" (p. 830). El crede că „paralelismul etnografic" cu Europa se explică printr'o desvoltare proprie în neolitic, nu printr'o invasie de aiurea.

*

www.dacoromanica.ro

„Asociaţia foştilor elevi ai liceului „A. Başotă" din Pomîrla" închină o broşură lui Samson Bodnărescu, poetul bucovinean, odată profesor acolo (*Clipe de amintire închinate lui Samson Bodnărescu cu ocasia comemorării a 25 ani de la moartea sa*, 1927, Iaşi 1927). In 1862 o demonstraţie înaintea tricolorului l-a silit să părăsească pămîntul său de naştere, Bucovina. Şi o glumeaţă poesie inedită a lui Eminescu, p. 39. Un mişcător discurs funebru al lui Bogrea, p. 41 şi urm. (versurile lui cînd era elev).

*

In *Şoimii* de la Tîrgul-Murăşului, III, 9-10, d. N. Sulică presintă într'o formă foarte plăcută descoperirea, ce a făcut, a *Liturghieriului* lui Coresi. In treacăt observă că Predicile calvine de la 1564 au *mai multe originale ungureşti* şi chiar părţi originale, ritualul calvin maghiar nefiind definitiv format. Deci nu e numai prefacerea în româneşte a cărţii de la 1559 a lui Gaşpar Heltai. Tot compilaţie crede d-sa şi catehismul contemporan, pe care-l admite acelaşi în ediţiile din 1544 (Sibiiu) şi 1559 (Braşov), cea din urmă regăsită de curînd şi publicată în facsimile de d. I. Bianu. D. Sulică socoate că, *măcar pentru acesta*, originalul ar fi unguresc. La p. 28 nota se dă bibliografia pentru cronica bisericii din Şchei. Se constată că între 1569-70 principele Ardealului a părăsit gîndul „calvinisării ritualului", permiţînd liturghia românească. De aici, *Liturghieriul*. D. Sulică iea din Socotelile Braşovului şi menţiunea „cărţuliei" pe care, din Braşov, episcopul Tordaşi o trimete principelui (p. 32). In Ianuar 1571 preoţii aveau „Liturghieriul" în mînile lor. Autorul constată identitatea tiparului acestei cărţi cu al Psaltirii din 1570; aceiaşi e şi limba, aceiaşi ortografie. Cu dreptate se fixează caracterul local, mai mult bănăţean, al *celeilalte* Psaltiri publicate, partea păstrată, de Stripszki şi Alexici. Originalul *Liturgieriului* a fost sîrbesc, pomenindu-se sfinţii sîrbi, ca tipăritura munteană a lui Macarie.

Se dau deocamdată mostre din carte. In Tatăl Nostru, găsim: „pită" şi „năpaste" (pentru „ispită").

Dar d-sa tot crede în opera de traducător, cît de cît, a lui Coresi.

* * *

In *Daco-Romania* din Cluj (v. no. precedent, pp. 192 şi urm.)

www.dacoromanica.ro

a doua parte, o serie de etimologii. D. Mayer Lübke aduce argumente nouă pentru derivarea lui *a apuca* din *aucupare,* a prinde păsările cu mîna (interesantă numirea de „Ostromania" pentru ţinuturile româneşti). D-sa recunoaşte că de la *strunga* românească au luat cuvîntul limbele balcanice.—D. Leo Spitzer dă d-lui Giuglea sfatul, util, de a nu căuta prea departe etimologiile. De sigur „constructivismul" e periculos şi „castelul de cărţi al ipoteselor" se găseşte mai mult decît la unul din etimologiştii noştri, vechi şi noi. „Pe teren nesigur e mai bine să întrebuinţezi un baston ca sprijin decît să-ţi rupi piciorul" (p. 650). Şi „să nu cădem de frica Scyllei latinismului în Charybda grecească" *(ibid.).* D. Spitzer e şi contra creării de ipotetice forme de derivaţie (p. 651). Mai culegem: „Îndrăzneala limbii ne sileşte pe noi la disciplină *(Strenge)* cu noi, lingviştii, osîndiţi la modestie faţă de dînsa" (p. 652). In „păn' la anul şi ghiorlanul", *ghiorlan,* înseamnă un bandit, o fiinţă puternică, mare; e şi jocul rimei la mijloc (pp. 652-4); poate că ar fi locul ca d. Spitzer să se gîndească la propriile sale sfaturi. — D. Sextil Puşcariu a găsit (p. 681) într'un sens derivat, pe latinul *collare.* D-sa caută originea, discutată, a cuvîntului *laiu.* La persoane nu poate fi o derivaţie din Nicolae, o formă cărturărească, şi de unde ar ieşi nume aşa de vechi ca Laiotă (p. 724 nota 1)? — D. Lacea află în *Doppeltuch* originea „tofăltocului" nostru (pp. 780-1). — V. Bogrea dă un studiu comparat al păstrării cronometriei latine în limbile romanice (span. siesta=sexta; engl. noon=nona, rom. adoară). Semnalează la D. Cantemir „Aneraidele", care sînt, în românească populară, Nereidele (p. 789). „Care" şi „boi chioveneşti", cari duc marfă la Chiev, p. 799. Bogrea găseşte *cucură* în *curcubeu* (p. 805). Cuvinte greceşti la Dosofteiu, p. 806, nota 2. In *a derăpăna* nu e cuprinsă ideia „dării de rîpă" (p. 807)? Se explică *a desbăra* prin a *desbăiera* (p. 808). Dimon-*δεῖγμον, semn de hotar, pp. 809-10. Explicaţia lui *dolofan* prin *olofanii* turci (pp. 810-11) nu se poate susţinea. Textul din Ureche care cuprinde pe „olofani" e rău cetit în toate ediţiile: trebuie *olofagii, ulufagì, lefegii.* Bogrea semnalează pe *funaşi,* vecini de funie, cari trebuie puşi alături de *megieşî* şi de *răzeşi,* de *ogrădaşi* (v. p. 815). Ingenioasă e apropierea verbului *a se furlandisi* de danţul *friulana (ibid.).* Obîrşia lui *gologan* ar vedea-o Bogrea în *go-*

www.dacoromanica.ro

golan, ban mare (p. 818 şi urm.). Intre *curcan* (de unde: *curcă)* şi *Truthahn* să nu fie o legătură (cf. p. 821)? Argumente extrem de bogate le aduce Bogrea ca să arăte că în numele Ielelor e tot pronumele *ele,* iar nu *Elfii* d-lui Diculescu (p. 822 şi urm.). De altfel *elfii* sînt masculini... Bogrea trimite şi la turcescul *yel,* vînt, şi aminteşte Vîntoasele. Discuţii asupra originii cuvîntului *lighioană,* pp. 828-9. Se relevează şi în literatura populară a *lucezi (lucidare),* p. 830. Despre ouăle roşii p. 827. Explicaţia paparudelor prin „fluturi", pp. 837-9. Piţigoiu-pizzigone, p. 843. Pupăza şi în albanesă, pp. 843-4. Soronarii, solonarii pot fi în adevăr cei ce sărează pieile (v. pp. 847-8). *Cărturar* pentru: legător de cărţi, p. 847, nota 1. Extraordinara erudiţie a lui Bogrea dă şi explicaţii de nume proprii (Baţaria, Bogrea,— nume atestat încă din secolul al XIV-lea la Bizantini; familia lui Bogrea era din Egina; p. 858). Dărman dintr'un document al lui Ştefan Duşan trebuie pus în legătură, ca nume, cu acel Dorman care joacă un rol în formaţiunile politice de la hotarele noastre pe la 1300 (v. p. 860). Interesantă derivaţia lui Catargì din conducător de catîri, nu din catarg, p. 862. Nu e însă probantă altă derivare a lui Mircea decît cea din Marcu (cf. sîrbescul Mrcşa); argumentele istorice, legăturile din acel moment cu Vestul balcanic, decid (v. pp. 862-3). V. şi Tihomir (Bogrea semnalează satul mehedinţean Tihomicul), p. 864, nota 1. E un singur Dindar (penetru originea-i turcească, pp. 864-5). Abundenţa sufixului *-aia* în Oltenia, pp. 865-6. Gyalu = Dealu, p. 866. Explicaţia lui Mehedinţi din Mehedia, cu toate cele ce se ţin de dînsa, nu se presintă la alţii înainte de mine (pp. 866-7). Se semnalează şi un Mehed, Metodiu la Slavi *(ibid.).* Pentru Rareş, confirmări p. 868 şi urm. Noi lămuriri pentru Udrişte, Udrea, Andrei (pp. 870-1). Vîlsan e de sigur, cum o afirmă Bogrea, Vîlcsan, din Vîlcu, pp. 871-2. Bogrea confirmă explicaţia mea Romaşcan din Romaşcu, numele curent al Domnului întemeietor, p. 873. *O origine greacă* a poveştilor noastre se desvăluie prin Muntele Heriului, în care e vorba de un porc, şi „porc" e în greceşte χοῖδος (p. 874). Am întîlnit „matracucă" numai în legătură cu un aspect deşănţat al îmbrăcăminţii (p. 876, nota 3). Nume de categorii ale calului, p. 877 şi urm. Dabilă=cal rău, comparat cu gloabă, p. 880. Semnalarea formelor *spăioane* şi *chinezoane,* soţii de spa-

www.dacoromanica.ro

hii şi cnezi în Bănat, p. 884, nota 1. Ielele „fete ale lui Sandu" (p. 888) să nu fie înţelese ca ale lui Alexandru-cel-Mare? Trimeterea duhurilor rele la „Nadolie", „Maroga" sau „Veneţia", p. 889. Se arată originea păgînă a descîntecelor, p. 890. Insemnarea diferitelor „foi" cu care încep cîntecele, p. 893, nota 1. Pentru Tatul, şi p. 898. *La Apoloniu din Rod: „la soare te puteai uita, iar la dînsa ba"* (p. 899 nota 2). *Pictare=a păta*, după d. Giuglea, p. 901, nota 2. „A scrie în frunte" şi amuletele, pp. 904-6. Pentru expresia geografică populară „Mărul-Roş", pp. 907-8. — Note bibliografice de cărţi vechi (de d. C. Lacea), p. 959 şi urm. Semnalarea unui Ceaslov slavon-romîn din Buzău, 1743.—D. Muşlea a găsit într'o lucrare a lui Hartknoch (*Alt- und Neues Preussen*, 1684) un Tatăl nostru românesc din 1684. Se afirmă caracterul latin al limbii şi rasei.—Trimiterea bolii în Marea Roşie, într'un descîntec, p. 1012. La p. 1013 încercare de a explica prin „moţ" numele Moţilor: de fapt e vorba de o poreclă asemenea cu Huţ (Huţani), Ciciu, Cuţ (Cuţovlahi). Se semnalează forma de „împregiuraşi" (p. 1027). „Strat de moarte", la p. 1040. „Carmainolul" (la carmagnole, devenit cîntec de nuntă), p. 1041. Pentru Iaşi-Filistini, p. 1057. Evident că în Rodna e noţiunea minei (pp. 1075-6). Poate fi Cîrlibaba „Karlbach", (p. 1076?. Un Penticostariu din Iaşi, 1753, se află la biserica din Deseşti (pp. 1083-4).—D. N. Drăganu vorbeşte foarte larg, supt forma unei recensii, de legenda Troii în româneşte, p. 1101 şi urm.—Rotacism în nume proprii din documentele lui Ştefan-cel-Mare, p. 1176.—Asupra raporturilor romîno-bulgare un vast studiu de d. Capidan, cu prilejul recensiei d-lui Skok asupra unuia al d-lui Conev.—Un larg resumat e darea de samă despre *Balkan-filologiet* a d-lui Sandfeld, p. 1278 şi urm. *Patus* din patulus după d. S. Puşcariu, p. 1319.—D. Puşcariu discută chestia spinoasă a lipsei de nume geografice trecute prin tiparele limbii româneşti (p. 1347 şi urm.). D-sa semnalează numele de Repedea pentru cursul superior al Bistriţei şi atribuie numele exotice stăpînirilor străine (p. 1350). Exemplul grec şi bulgăresc (în regiunile cu nume turceşti) e concludent (p. 1351). Numele străine ar fi avut şi avantagiul de a nu putea fi confundate cu cele comune (p. 1352). D. Puşcariu nu uită nici probabilele urme preromane (pp. 1352-3). E plausibilă şi etimologia Turda-Turdava, p. 1353.—O notă despre statistica Romî-

www.dacoromanica.ro

nilor în Ardeal, p. 1356, nota 1.—Pentru *-esium*, şi în numele de localitate, p. 1369.—Noi casuri de rotacism, p. 1377.—Despre cartea d-lui Gorka am vorbit pe larg în „Buletinul" mieu frances (cf. pp. 1387-9).—Pentru o încercare de teatru ardelean la 1755, p. 1435.—O admirabilă bibliografie pentru anii 1923-4.—Ceva despre Vlad Ţepeş („Naterspan"), p. 1523.—Despre popa Ioan din Vinţi, p. 1527.

*

În *Archiv für Landeskunde der Bukowina*, noua publicaţie periodică a profesorului Nibio, se dă, de d. Kaindl, biografia poetului bucovinean, în limba germană, Ludwig Adolf Simiginowicz († 1897) (extras dintr'o expunere a întregii literaturi de limbă germană acolo, în Bucovina). Se aminteşte publicarea lui de poveşti bucovinene (1853, 1855; şi un alt Bucovinean, Alexandru Popowicz, care iscălia Waldburg, a încercat aceasta). Se relevează rolul pe care l-a avut „Bucowinaer Hauskalerder" şi adausul literar «Familienblätter» (1857-70). Mutat la Breşov, Simiginowicz continuă a face cunoscută în publicaţii germane ţara sa de naştere şi teritoriul românesc, ca şi amicul său Staufe (şi legenda mănăstirii de la Argeş, *Der Klosterbau*, Braşov, 1870); colaborează la „Sonntagsblatt" şi la „Buchenblätter" din Cernăuţi. La Viena, în 1865, apare colecţia lui, „Romanische Poeten". Simiginowicz publică la Braşov şi o hartă în relief a Bucovinei, împreună cu cartea «Bodenplastik der Bukovina» (1873). Se dă bibliografia ultimelor lucrări ale lui, privitoare tot la Bucovina.—D. Ioan Zugraf vorbeşte despre bisericuţa de la Călugăriţa, în Horodnicul-de-jos (1717, catapeteasmă de zugravul Vasile Gradul, în 1782; antimis bucovinean de la 1812; cîteva cărţi din secolul al XVIII-lea). — Un cîntec popular german, publicat de Hans Gaschler. — D. Nibio se ocupă de schitul Ilişeşti, acum dispărut (istorie a moşiei, începînd cu secolul al XVI-lea; ctitor Ionaşco Isăcescu pe la 1709; inscripţia şi piatră de mormînt la Kozak). — Cîteva rînduri de d. Teodor Balan resumînd studiul său despre Ţara Sepenicului.

*

D. Ilie M. Veslovschi face să apară la Drotlef din Sibiiu *Motive decorative româneşti, gravuri şi săpături în lemn* (Cîmpulungul Bucovinei, [1926]). O colecţie de planşe foarte îngrijită.

www.dacoromanica.ro

D. colonel Ionescu-Dobrogianu tipăreşte comunicaţia sa de la Congresul de geografie din Cairo despre „Formarea Deltei Dunării şi configuraţia ei veche". Sînt şi pagini de istorie. Se traduce textul lui Ptolomeu. Bibliografie şi hartă.

*

Dd. Robert Csallner, Hermann Horedt şi Otto Phleps publică la Sibiiu (ed. Krafft) un *Volksschulatlas* şi un *Schul-Atlas für mittlere und höhere Lehranstalten*. Foarte bună execuţie. Numele româneşti din Vechiul Regat sînt bine redate; în Ardeal ele figurează în primul rînd; se dă corespunzătorul german, nu şi cel maghiar. E o lucrare care merită toată lauda. Se poate întrebuinţa în cercurile culte cu încredere.

*

În *Historisk Tidskrift* din Oslo (XXVIII, 1), un studiu de Johann Schreiner despre politica Sf. Olaf, rege al Norvegiei, faţă de ţerile vecine, mai ales Danemarca şi Suedia.

În acelaşi nr. d. J. Adigard des Gantries caută a fixà hotarele întâii aşezări a Normanzilor în Franţa.

Dintr'un raport de consul engles din Christiania, 4 Novembre 1790, se vede cum, în oposiţia faţă de Danemarca, s'a atacat de 3.000 de oameni un vas cu grîu venit din Holstein. Partisanii dominaţiei danese îşi văzură casele distruse, fără ca guvernatorul să cuteze a interveni. Se cere import liber, scutire de imposit anual pe venit. Dacă se amestecau soldaţii, crede consulul, s'ar fi distrus vama, locuinţa guvernatorului şi poate şi castelul. Soldaţii s'ar fi unit cu mulţimea. Se deschid de guvern scrisorile şi nu se dau paşpoarte. Consulul suedes e bănuit (pp. 108-10)

*

În „Delegaţii din ţara noastră la Conciliul din Constanţa (în Baden) în anul 1415" («Analele Academiei Romîne»), d. Constantin I. Karadja caută să explice datele despre participarea românească la vestitul conciliu de reformă cuprinse în opera, rară, a lui Ulrich de Richenthal.

Sigur e numai că atît „Marea Valahie" (Moldova), cît şi cea Mică (Ţara-Românească), au fost represintate (dar mă pune pe gînduri acel «rege al Turciei» care şi-ar fi trimes şi el represintantul, şi «păgînii», «mahomedanii» cari ar fi fost de faţă; v.

www.dacoromanica.ro

p. 22). Menţiunea dintr'un manuscript a lui „Damonmür" din Valahia poate să însemne: Domn (în textul tipărit lipseşte, evident, ceva între „herczog dispotten von Raczen" şi „aussz der grossen und kleinen Walachey") *(ibid.)*. Nu înţeleg ce poate fi ducele de „Aschaloti" *în dosul* Valahiei (pp. 22-3.) „Samaritan", ca şi «Samaicen" e Samogiţia polonă (p. 23.) Thebermur, Thobermür, Thebemur, Dobermur, Dobeomir e de sigur Dobromir *(ibid.)*. Trimesul muntean nu trebuie căutat poate între boierii mari ai lui Mircea, care domnia atunci; va fi fost un cărturar priceput, cunoscînd şi ţeri străine; nu e de gîndit la Tugomir. E un boier mai mărunt deci, un «Ritter», un «Herr». Admit şi pe Seneslau de Neamţ *(Stentzlaff von Mentzgi, Stenczlaus von Menczki)*, de şi i se zice: „cavaler de Polonia", ca trimes al Moldoveanului Alexandru-cel-Bun. D. Karadja a identificat bine pe Mitropolitul din Chiev. N'aş crede însă că oraşele româneşti au avut delegaţi; cronicarul pune ce ştie el din geografia Sud-Estului european: cu Chilia, cu Caffa, cu Iaşi (Jeszmarckt), cu Bîrlad, cu Bahluiu, cu Suceava *(Sorscha)*, cu acel *Reussmarkt* şi acel *Erx*, cu acel *Langenau*, care se întîlnesc întocmai în itinerariul lui Sparnau şi Tennstädt *(Acte şi fragmente*, III, no. 1), pentru Rucăr (?), Argeş şi Cîmpulungul muntean. *Solat* e Solgatul Crimeii. E în zădar să se caute pentru Moldova: *Moderland* (dacă nu e numele însuşi al ţerii), *Mayda* (poate Wayda), *Herat, Molga* (v. Moderland) şi, pentru «Ţara-Românească», dacă nu *Neumarkt* (poate Tîrşorul), *Zurm* (poate Severinul), *Assat, Ottal, Lona, Krekostein* (p. 24). În multe manuscripte şi Smolenkul trece la noi (pp. 24-5). . . . D. Karadja a strîns cu sîrguinţă toate variantele. Iaşul e numit de obiceiu, în legătură cu Iazigii-Filisteni: „Tîrgul Filistenilor", Forum Philistinorum. Ce e sigur, e presenţa, aspectul, locuinţa lui Grigorie de Chiev (pp. 25-6).

„Împăratul Alexandru din Atena, unde a înflorit şi predicat Sf. Paul („der hochwirdig fürst und herr Keiser Allexander, zu Athen, da sanctus paulus floreret und prediget"), care vine cu Grigorie, poate fi trimesul lui Alexandru-cel-Bun, Moldovenii fiind înfăţişaţi în *Chorographia* lui Reichersdorfer ca Pavlichieni. Se poate admite că au venit cu Vlădica de Chiev soli de la «Marele Sudan, de la Marele Han, de la regele Arabiei» (p. 27)? Totuşi Ulrich a văzut liturghia, neobişnuită pentru dîn-

www.dacoromanica.ro

sul, care s'a celebrat la gazda Chievienilor (p. 28). E imposibil să se recunoască episcopii, cinci la număr, din Grecia (afară, poate, de cel din Nicopol; p. 29). „Antmarensis" n'are nimic a face cu «Valahia»: e episcopul de Antivari (lîngă cel de Ragusa) (p. 29). „Spalucensis" e de Spalato. Episcopul «Cornicensis» pare a fi de Cirven, lîngă Rusciuc («lit in der Türggie» sau: „zwüschen der Walachy, Windenland und Ungerland"; *ibid.;* v. şi p. 30). Banatul lui Pippo, «lîngă Porţile-de-fier şi lîngă Ţara-Românească şi lîngă Ardeal», e foarte bine definit *(ibid.;* v. şi p. 31). O versiune pomeneşte concursul ce i-l dau şi Romînii ca să răspingă desele năvăliri turceşti prin această lature (p. 31). E vorba şi de colonisare în aceste părţi prădate, dînd noului venit „un bou sărat şi un porc *(einen schweininbachen)* şi material de clădire" *(ibid.)*. „Pypo graf zu themesiedis von mora" e pentru „Pipo graf themensiensis, von Uzora" (p. 31). „Haidmäcz von lagnaw genant prescho" poate fi Cîmpulungul lîngă Braşov (p. 32. Şi „von Latznouw, alias Preschgo"). La p. 33 pasagiul cunoscut „Kiryla Moldaviae" pentru Chilia.

La urmă reproduceri de scene şi steme. O analisă critică a *întregii* cronici i-ar fixà mai bine adevărata valoare.

*

În „Memoriile" marelui istoric de artă Adolfo Venturi *(Adolfo Venturi, Memorie autobiografiche,* Milano, Hoepli), multă ştiinţă, destule glume şi mai ales — învăţături.

*

În *Fornvännen* pe 1925, în articolul d-lui T. J. Arne, se reproduce o figură de animal în aur, de origine scitică, de la Tápió St.-György, în Ungaria. O întreagă serie de unelte din epoca de bronz o dă d. Sune Lindqvist, p. 35 şi urm. Vechile luntri suedese, p. 50 şi urm. Antichităţi din Wisby, pp. 105 şi urm., 241 şi urm. Un întins articol al d-lui Sune Liudquist despre coifuri, p. 181 şi urm. Articolul se continuă pe p. 227 şi urm.

*

În *Lamura,* Februar 1927, d. Fl. Dumitrescu culege din cartea despre Banat a abatelui Grisellini (care, se spune, a fost tradusă de N. Bolocan şi tipărită la Bucureşti, în 1926, supt titlul de «Istoria Banatului timişan») pasagiile care privesc vaccina şi clocitul artificial al ouălor. Trebuie să se adauge însă că despre

www.dacoromanica.ro

vaccinare a scris şi medicul lui Brîncoveanu, Pylarino, de a cărui lucrare cu acest subiect nu s'a ocupat încă nimeni. Nicolae Mavrocordat îşi vaccinează fiii în 1713 (Hurmuzaki, XIV[1], pp. 495-6, no. DVIII).

*

În *Archiv des Vereines für siebenbürgische Landeskunde, N. F.*, XLI, 1 (1924), un studiu al d-lui Adolf Schullerues despre o carte de predici din Mediaş (Saşi cari studiază în secolul al XVI-lea în Germania şi Italia, p. 135, nota 3; manuscripte latine din secolul al XV-lea în Biblioteca Brukenthal, p. 143, nota 1). Şi despre vechile şcoli săseşti. D. Schullerus vorbeşte, în alt studiu, depre confesiunea de la Augsburg în Ardeal şi eresia lui Stancarus.

*

In publicaţiile Academiei sîrbeşti un studiu de Milan Budimir, despre *Carmen Arvale* (cu bibliografie).

*

Într'o carte plină de amintiri şi observaţii istoricul american Herbert Adams Gibbons, descrie porturile Franciei („Ports of France", New-York-Londra). Se semnalează o oarecare indiferenţă a oamenilor din Sud, nevinovaţi, faţă de marele războiu (pp. 263-4).

*

În *Roma*, VII[2], o scrisoare a lui Vegezzi-Ruscalla către Alecsandri (1858). Vorbeşte de un studiu despre *Doinele* poetului romîn în «Spetattore di Firenze» din 1856, despre corespondenţa sa cu Asachi, Eliad, Hurmuzaki, Laurian, Papiu, Ioan Maiorescu şi Bariţ. „Am început" spune Vegezzi-Ruscalla, „să vorbesc de Romîni cînd îi credeau aici Turci, Slavi sau Tatari. Azi îi cunosc de nume, dar nu ştiu ce sînt." Al. Golescu (Negru), care-l va fi cunoscut pe scriitorul italian la Genova, îi zicea: „represintantul naţiei româneşti în Italia". Şi cu I. Bălăceanu avea el legături.

*

Protosinghelul Glicherie Lovin publică o monografie despre „Mănăstirea Bogdana" (Chişinău 1926). Se reproduce mormîntul lui Solomon Bîrlădeanu (p. 6). Sînt şi unele însemnări inedite. E mai larg tratat secolul al XIX-lea.

*

Bune observaţii critice asupra metodei de predare a istoriei în Const. Kiriţescu, *Apărarea Naţională în şcoale* (Bucureşti 1927).

*

www.dacoromanica.ro

Cîteva note despre vechea şcoală şi în «Învăţămîntul normal din Romănia, Contribuţiuni privitoare la originea şi desvoltarea acestui învăţămînt" de S. R. Formac, Bucureşti 1927.

*

În *Analele Dobrogei*, VII, 1926, note de d. Brutus Cotovu despre biserica sf. Nicolae din Tulcea. Am vorbit altă dată despre studiul întins al d-lui V. Georgescu, *Coloniile germane din Dobrogea.* Acelaşi resumă călătoria în Dobrogea a lui Carl Schuchardt (1884). Scurt resumat al d-lui Caradja despre *Südöstliche Steppen und Städte* de Wilhelm Hamm, pe care o vom presinta mai larg aici. Poesii populare din Dobrogea.

*

În «Contribuţii la istoria dreptului penal romîn» de I. C. Filitti şi D. I. Suchianu, Bucureşti 1926, cîteva însemnări despre pedeapsa cu moarte, cu mutilare, cu confiscare şi exil, închisoare (în *Studii şi doc.*, IV, un Italian critică desele mutilări oîndduite de Vasile Lupu).

*

În *Revista Moldovei*, V, 7-9, de d. Serafim Ionescu, bogate ştiri despre arhiereul Neofit Scriban. Iconomul Al. Simionescu vorbeşte despre mănăstirea Agaftonului. Între documente un ordin de la 15 April 1773 al lui „Coste Chirilovici, pîrcălab ot Hotin", prin care se restituie, după instrucţii superioare ruseşti, nişte moşii „cinstitului căpitan di volintiri Constantin Şahîn şi văru-său Constantin Volcinschi". Dar actul, adus în sprijin, de la „boieru Gheorghe, părcălab ot *(sic)* Hotin", la 10 Maiu 1603 (p. 44), e fals.

*

D. Nicolae Petrescu publică o broşură, *Relaţiile Romăniei cu Statele Unite* (Bucureşti 1927).

E vorba întăiu de emigranţi evrei. Nu se vorbeşte în de ajuns de elementul românesc strămutat acolo. A doua parte priveşte situaţia de azi. Se dau suggestii pentru întors.

*

D. N. Bănescu publică în «Analele Academiei Romîne» opt scrisori ale lui Mihnea II «Turcitul». Adresate către patronii lui turci, ele nu cuprind decît plîngeri pentru disgraţia care-l aruncase, cu soţia şi fiii (cei doi Radu), la Tripoli din Africa şi umile rugăminţi de a fi adus înapoi. Face, pe lîngă samuri,

www.dacoromanica.ro

şi darul unei săbii cu pirozele. Oferă 500.000 de aspri (?) Sultanului, 300.000 înainte. Va favorisa pe gelepii ce vin în ţară. Demnitarii turci îşi vor avea şi ei cadoul. E pomenit omul de casă Nicola. Ar vrea măcar să fie, cu alţi mazili, în Turcia din Europa. Se dau şi facsimilele scrisorilor, păstrate în Veneţia.

*

De N. Iorga, în „Analele Academiei Romîne", descrierea bisericii româneşti din Streiu-Sîngiorz, cu ctitorii din familia Chendreş, al căror rost se explică. Inscripţia, de la 1408-9, e *în slavoneşte.*

*

În „Încercări istorico-literare", I (Cîmpulung-Muscel, 1926), d. Dan I. Simionescu reiea chestia autorului „Cîntării României". Chestia e presintată, cu o adîncă pătrundere, din toate punctele de vedere. Raportul cu Lamennais, eu îl semnalasem întâiu. S'a adăogit apoi acela cu Mickiewicz, din nou cercetat de autor. Un alt studiu priveşte pe „Varlaam şi Ioasaf" tradus după ce părţi întraseră din „Învăţăturile" lui Neagoe, în 1648-9, de Udrişte Năsturel (se dă biografia); apoi de Vlad Boţulescu de Mălăieşti şi de Samuil Clain. Se înseamnă manuscrisele păstrate la Academia Romînă. O nouă ediţie, cu variante, s'a dat de d. Mihălcescu. Se înseamnă particularităţi de limbă.

*

În revista *Biserica, Şcoala* şi *Căminul* din Bălţi, d. Ap. D. Culea reproduce scrisoarea, din 1875, a călugărului romîn din Basarabia Anatolie, aşezat ca misionar în Iaponia, către episcopul de Huşi. Fusese la Zograf, despre care aminteşte cu mîndrie că e, la Athos, mănăstirea lui Ştefan-cel-Mare.

*

In «Analele Academiei Romîne», d. Ramiro Ortiz dă ştiri nouă asupra petrecerii lui Goldoni în Franţa.

*

În cartea d-lui Alexandru Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVI-e siècle* (Paris 1926), o bogată bibliografie, ştiri despre Reforma în Ardeal (p. 4 şi urm.): autorul e, cum se ştie, contra teoriei că vechile noastre traduceri religioase sînt datorite unei penetraţii husite încă din secolul al XV-lea. Foarte folositoare lista complectă a traducerilor menţionate mai sus, p. 8 şi urm., p. 13 şi urm.

*

www.dacoromanica.ro

În «Analele Academiei Romîne», N. Iorga dă un resumat din călătoria d-rului Quitzmann, a lui Zerbioni di Possetti şi a lui Kulemann (în Basarabia), la jumătatea secolului trecut.

Tot acolo, supt titlul „Momente istorice", ace aşi lămureşte rostul aşa-zisei dominaţii tătăreşti la Cetatea-Albă, legăturile cu Tatarii încă din veacul al XIII-lea, semnalează logodnica veneţiană a lui Ştefan Lăcustă, dă ştiri din călătorii străini din secolul al XVI-lea şi note despre Peysonnel şi Pouqueville în legătură cu ţerile noastre.

În sfîrşit, în „Anale" cîteva scrisori româneşti necunoscute din Archivele Sibiiului (una de la un beg dunărean de la începutul secolului al XVII-lea). Cele de la Mihnea-Vodă Radu au interes şi pentru că arată psihologia mai puţin caricaturală de cum se presintă de obiceiu, a acestui Domn improvisat, şi pentru că în stilul lor, foarte bun, se adaugă neaşteptate neologisme latine care, viind poate de la şcoala unui Udrişte Năsturel, de care s'a ocupat acuma în urmă d. P. P. Panaitescu, s'au transmis cronicarilor din a doua jumătate a secolului al XVII-lea: Radu Popescu şi Radu Greceanu, mai puţin lui Constantin Căpitanul.

*

De notat *curria* pentru *cureà* în Sudul Italiei (Apulia). *Un punto di più o un punto di meno alla curria poco monta (Biblioteca Magistrale, Terre e contadini del mezzogiorno d'Italia,* Milan, Paravia, p. 61).

*

A trecut neobservată curioasa broşură a lui C. Aricescu, *Trômbiţa Unirii şi serbătorea naţională* (9 Oktombrie 1857 şi 24 Ianuarie 1859), *Scene politice în versuri,* Bucureşti, Tipografia lui Emanuel Poenescu, 1860». Naiva lucrare, represintată pentru prima oară la Iulie 1857 pe scena Teatrului Romîn din Cîmpulung, presintă un «june» (jucat de autor), un „tombatera", un „june Moldav" în „costum naţional", trei femei, un servitor şi un mut. Se discută Unirea cu argumente de ziar, într'un stil popular, bun. A doua scenetă s'a represintat la Piteşti. Aici mediul e cel sătesc, cu un arendaş, un fiu de arendaş, «logofătul satului», ţerani, soldaţi, ţigani şi copii. E şi mai bun stilul popular.

*

www.dacoromanica.ro

Pe *Petite esquisse de la terre suivie de la description de la Suisse et de celle de la Terre-Sainte*, Lausanne, 1849, de Ulysse Guinaud, azi în posesiunea mea, iscălitura: «din cărţile mele. G. Padure» şi stampila: «Biblioteca studentiala, Jassy, 1859, $^1/_1$».

*

NOTĂ.

În numărul trecut din Revista Istorică (4-6) publicîndu-se «Trei plîngeri diferite» fără partea finală, se adaogă acum spre a fi îndreptat:

«Observaţii. Jăluitorii toţi iscălesc jalba cu mîna lor, jalbă probabil neînaintată, nepurtînd nicio resoluţie. E nedatată. Datarea s'ar putea face numai dacă episcopia de Rîmnic păstrează încă actele administrative ale eparhiei spre a se putea şti cînd a fost protopop Ilie Bărăitaru »

Întretimp însă, apărînd No. 31 din *Arhivele Olteniei*, în care se publică iarăşi cîteva plîngeri contra aceluiaşi protopop, care sînt datate 1836, se poate admite aceiaşi dată, fiind referitoare la aceiaşi chestiune.

Însă, d. Mateescu a găsit *Bărăictarul* în acte sau e o greşală de lectură? În actul din posesia mea e indiscutabil Bărăitaru, nume care poate fi adevărat, de oare ce în com. Buneşti-Vîlcea şi astăzi aceste nume este cunoscut şi „c“ acela introdus nu are niciun rost în fonetica populară (de şi numele vine din turcescul *baraictar*, purtător de *bairac*, de steag).

Aurelian Sacerdoţeanu.

*

Sumarîul numărului Iulie-Septembre din *Revue historique du Sud-Est européen* are acest cuprins:

ARTICLES. — *N. Iorga:* Les voyageurs orientaux en France (conférences données en Sorbonne): IV. Deux étudiants et un homme politique roumain à Paris. V. Visiteurs révolutionnaires et proscrits. — L'élément roumain dans les annales serbes. — *Michel Lascaris:* Deux publications serbes concernant l'histoire roumaine. — *Sever Zotta:* Un projet de traité entre la Roumanie et les Etats Unis sous le prince Couza. — *J. Andrieşescu:* † Vasile Pârvan.

COMPTES-RENDUS sur: V. Pârvan, J. Okhonikov, Alexandre Boldur, Michel Lhéritier, I. Hudita.

CHRONIQUE par *N. Iorga.*

www.dacoromanica.ro

ABONAMENTUL : 60 de lei pe an.

✣

Manuscriptele se trimet d-lui N. Iorga ✣ Bucureşti, Şoseaua Bonaparte, 8. ✣

✣

Pentru cărţile despre care se fac recensii care le recomandă, se poate reţinea, după dorinţă, anunciul de pe copertă.

www.dacoromanica.ro